

С(Кер)2
К 21

Кар. 2260Д

Къаракетланы Исса

Биджиланы Асхат

Ставрополь
китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю
Черкесск, 1980

Къаракетланы
Исса

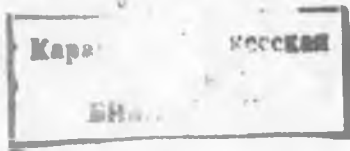
ЭРКИНЛИКНИ
САУГЪАСЫ

Биджиланы
Асхат

САЙЛАННГАНЛАРЫ

Кар. 2260

© Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю, 1980.

Къаракетланы Исса

ДЖАНГЫ ДЖАШАУНУ ДЖЫРЧЫСЫ

Бизге джангы джашау, джазча, джангурча, кюн таякча, кеси аллына келмегенди. Эски джашауда артыкылыкны, зорлукну, онглуланы онгсузлагча чекдириб турган азабларын ташлар ююн, миллионла бла кюзгялган ишчилени, джарлыланы ненча минглери, ашхы муратларына джетелмей, патчахны мыртазакларыны кюллерындан, кябырча, къарангы, тар тюремеледе джан бергенди. Ол урунган халкыгча джашау тюл эди, къара джаханим эди. Ол такырлык, мутхузлук, дыгалас дунияны юсюнден ненча кюу этилген болур!

Эй, инджилген, эзилген,
Кёб зарауатлык джетген,
Джесирликде джюрюген,
Инкыйлаб¹ азат этген!
Джалынсыз отда джаныб,
Ненча джыл тутмакъланыб,
Джашаудан кямаб, кяныб,
Гюнахсыз азабланыб...»

Бу тизгинлени Къарачайны фахмулу поэти Къаракетланы Исоа джазгъанды. Назмугча «кюн тийди» деб атагъанды. Кюнню тийирир ююн, кыйырсыз къарангы кечени

¹ инкыйлаб — арабча революция деген сөздю.

къоратыргъа керек эди. Адам улуну джашауунда ол кечени кетерир мадар киши табалмагъан эди. В. И. Ленин орус халкъны ишчилерин бирикдирирге, аланы къалгъан халкъланы урунганлары бла шохлукъларын бегите, бютеу кеси къыйыны бла джашагъан халкъланы тюзлюк ючюн бир иннетге джыя билди. Аланы барыр джолларын танытыб джарытыр ючюн, аланы ашхы, тенглик джашаугъа учундурур ючюн, Коммунист партия къурады. Партияны, Ленинни тюз башчылыкълары бла Россияда кеси хакълары бла джашагъан тюз иннетли халкъла зорлукъну джыгъыб, джашауларына оноуну кеслерини къолларына алдыла. Ол кюнлени къарачай халкъгъа къаллай къууанч келтиргенлерини юсюнден биринчи назмула джазыб тебреген Каракетланы Иссады. Эски джашауну кеси къыйыны бла урунуб джашагъанлагъа, джарлылагъа, джалчылагъа, джакъсыз онгсузлагъа къара азаб болгъанын, джангы джашау урунган таулулагъа таб, джарыкъ, тынч болгъанын кёрюзген назмуларын бирге джыйыб, Исса 1924 джыл къарачай тилде «Джангы шигирле¹» деген, биринчи китабын чыгъаргъанды. Бу къарачай литератураны, къарачай поэзияны биринчи атламыды. Ол къарачай халкъгъа джангы джашау берген эркинликни сау-гъасыды.

Исса сау болса, анга быйыл 80 джыл толукъ эди. Джёгетей элде кеси къыйыны бла джашагъан Заурбекни джашы Исса биринчи кере медирседе окъуб башлагъанды. Анга сегиз джыл толгъанында, атасы ауушуб, ол ёксюз къалгъанды. Тау ёзенлеге эркинликни кюню тийгенинде, фахмулу джашчыкъ Исса, эл школгъа джюрюб, талай джылдан аны бошаб чыкъгъанды. Ол 1920-чы джыллада партиягъа киргенди. Андан сора джыл

¹ шигирле — арабча назмула деген сёздю.

да турмай, билим алыргъа Москвагъа кетеди. Анда КУТВ-ны 1929-чу джыл бошагъанды. Ата джуртуну ара шахарында окъугъаны Иссаны поэтлик джолуна уллу болуш-лукъ болгъанды.

Ол анда Пушкинни, Лермонтовну, Крыловну, Некрасовну, Белинскийни ала-мат джазылгъан китаблары бла терен шагърей болгъанды. Джангы совет поэтлени: Есенинни, Блокну, Багрицкийни, — таныгъанды, ала назмуларын кеслери окъугъанларын эшитгенди.

Иссаны биринчи назмусу 1922 джылда джазылгъанды. Ол анда джазгъан назмуларын, эки джыл да турмай, Москвада араб харифле бла чыгъаргъанды. Ол джылладан башлаб, Иссаны аты къарачай халкъгъа белгили болгъанды. Ол талай джылны Хумара округда исполкомну, Къарачай районда облсовпрофну председатели болуб ишлегенди.

Исса, Орджоникидзе шахарда эл мюлк институтну бошаб, облзода да къуллукъ этиб тургъанды.

Къайда окъуса да, не къуллукъ этсе да, Исса джазгъанын жъоймагъанды, не ючюн десенг, аны эм суйген иши къарангы таулу халкъыны джангы дуниягъа чыгыб, эркинлик, тюзлукъ табыб, насыбны джолуна тюзелгенин суратлаб кёргозтюу болгъанды. Ол халкъны, аны сейирлик джырларын бек суйгенди, къарачайлылада Исса институтну биринчи бошагъанланы, партиягъа биринчи киргенлени бириди, ол биринчи назму джазгъан, назму китабын чыгъаргъан поэтди. Ол бизни областда уллу билими болгъан зоотехник эди, тутушууда биринчи геджеб эди. Къанлы джау бла уруш башланганында, къарачай джазыучуланы ичинде уллу джигитлик этиб ёлгенлени бири Иссады. Ол къаты сермешюде 17 немча фашистни агъызгъанды. Кёб къанлыны арасында кеси джангыз къалыб, Смоленск шахарны къатында джигитча ёлгенди.

Аны ыхтырылмай этген джигитлиги ючюн
Къызыл Байракъны ордени берилгенди.

Исса 1931-чи джыл «Революцион джыр-
ла» деген экинчи китабын чыгъаргъанды.

Джашауну терен билгени, анга уллу суй-
меклиги, къарачай тилге чемерлиги, тюзлюк-
ню джакълауда таукеллиги, Къарачай тау-
лагъа, аланы сууларына, чегетлерине къы-
йырсыз суймеклиги назмуларында, поэма-
ларында танылыб турады. Сау дунияда
урунганланы джол башчылары В. И. Ле-
ниннге аталгъан талай назмусу окъуучула-
гъа кеслерин суйдюргендиле.

Ленинизм татлы кёгетли терекди,
Тамырлары кенгден орун айыра,
Титирсте байла, бийле бёлекни,
Кёгетлери къраллагъа джайыла,—

деб джазады Исса 1928-чи джылда Ленинни
юсюнден «Унутмазбыз» деген назмусунда.
Халкъгъа берилген тенглик, джангы джа-
шау келтирген, тюзлюк, джарыкълыкъ, би-
лим — была бары да Ленин къурагъан пар-
тияны огъурлу ишлери болгъанларын Исса
ариу биле эди.

Революционер Халилланы Сеитге, Къара-
чайны арасында ишленген биринчи шахар-
гъа аталгъан назмулары, «Оюм тенгизинде
джюземе» деген сагъышландыргъан назмусу
Иссаны джангы джашаугъа джюрек разы-
лыгъын, Ленинни ишине ёмюрлюкге тюз
болургъа кюрешгенине шагъатдыла. Алай
болса да Иссаны уллу фахмусун кёргозген,
аны халкъгъа суйдюрген сейирлик назмула-
ры «Кавказ», «Нефть анасы Бакугъа», Ку-
лак бла джалчысы» деген назмуладыла.

Кавказ таулары юсюнден кёб поэтле
джазгъандыла. Аланы сау къралгъа белги-
лиери да бардыла, ол таулада тууб, бю-
гюн аланы ичинде джашагъанла да барды-
ла. Тыш къралладан, узакъ джерледен къо-
накълаб келген поэтлени джазгъанларын да
кёргенбиз. Кавказ таулары Пушкин бла

Лермонтовдан сора Къаракетланы Иссача ариу суратлаб джазгъан поэт кимди?!

Иссаны «Кавказ» деген назмусун ненча кере окъусанг да, эрикмейсе, хаман джангыдан окъурунг келеди: не ючюн десенг, аны окъусанг, къулакъ сууланы къаяладан секириб, бюркюлген тамчылары бетинге чачылгъанча болады, гелеу хансланы юслерин басама деб къоркъарынг келеди.

Къулакъларынга тау къушланы къанат къакъгъан тауушлары келеди, джюрегинг бу ариулукъгъа къууаныб, бёгек болады. Къысхасы — назмуну окъудум деб кёлюнге келмей, мийик ёхтем тауланы къая ранларында, наратлы чегетлеринде айлангъанча, гара сууларындан ичиб, суусабынгы кесгенча боласа:

Ёхтем Кавказ! салам айтама санга,
Кёк булутла юйюрсюнюб къонуучу,
Узакъ джерден келиб къонакъ болуучу,
Тюрлю-тюрлю мийик ариу таулагъа!
Къачадыла ызларындан сюргенлей,
Булгъаналла, къыппа кирик, чырмалыб,
Ма ол халда джитилеге миннгенлей,
Рахат болуб джатадыла чулгъаныб.

Бу назмудан сора бир тизгин джазмай, къойса да, Исса Къарачайда белгили поэтлени бири болгъанлай къаллыкъ эди. Фахмулу адам уллу кёллю болмайды деб тюз айтадыла. Исса былай айтады:

«Джырчы, назмучу болса да атым,
Тамамлашмайды алкъын муратым».

Исса къатылыкъны, хынылыкъны, терликини, огъурсузлукъну къанлы джауу болгъанды. Анга Иссаны «Кулак бла джалчысы» деген поэмасы да толу шагъатлыкъ этеди.

Къарачайда колхозла къуралырны аллы бла, ач, джаланнгач джаш иш, башына мадар излей, тау эллени бирине келгенди. Ал-

ктын ктой сюрюую сыйырылмагъан байла-
ны бири, анга тюбеб, джакъсызлыгъын бил-
генинде, сёзню ариуун бериб, беш джылгъа
кесине ктой джалчы этеди:

«Ийнанныкъ болсанг манга,
Джюрегим, кёлюм санга:
Бир баламча кёрюрге,
Сени ючюн ёллюкме,
Инджилгенинги таныб,
Келтиргенме кёшума,
Ишлесенг белинг талыб,
Мюлк этерсе башынга».

Джалчы ачлыкъ, джаланнгачлыкъ, учуз-
лукъ сынаб, кесин тёздюрюб ишлейди. Бол-
джалы джетиб, хакъын алыр мурат бла че-
гет ичин бара тургъанлай, бай ызындан ат
бла джетеди. Къызгъанчлыкъ, джутлукъ,
зарлыкъ аны джаныуар къаннга кийиреди-
ле. Ол, таматъы бла сёлешиб:

«Тохта алайда атламай! —
Джетгенд сени болджалынг,—
Бир минутну сакъламай,
Ма бусагъат аджалынг.
Дауунг джокъду малыма —
Ашырайым джолунга»,—

деб, джалчысын шкок бла уруб ёлтюргенди.
Бу поэманы окъуб, артыкълыкъгъа, зоргъа
ачыудан тиш къысмагъан, джюреги кый-
налмагъан табылмаз. Поэма адам джегиучю-
лени къатылыкъларын, малына, ырысхысы-
на тийдирмез ючюн, кимни да ёлтюрюрге
ала артха турмазлыкъларын кёргюзеди.
Джалчыны джалынчакълыгъы, тюз иннет-
лилиги, халаллыгъы, ачыкълыгъы суратха
салыннганча, таб кёрюннгенди.

Исса 1929-чу джылдан башлаб, Ёртенланы
Азрет бла шохлукъ джюрютгенди. Джангы
намуларын биринчи анга кёргюзюб тургъан-
ды. Къаракетланы Исса джашлай кетгенди.

Анга 41 джыл болгъан эди. Уллу кзулдукъ-лада айланнганы себебли, джазаргъа заманы аз эди. Аны эки назму китабы чыкыгъанды, дагъыда газетледе талай назмусу, джыры басмаланнганды. «Кавказ» бла «Келин» деген назмуларын москвачы поэтле кёчюрюб, китабда чыгъартгъандыла.

Къаракетланы Иссаны орус тилден къарачайчагъа кёчюрюрге усталыгъы белгилиди. Ол «Интернационалны», «Смело, товарищ, в ногу» деген белгили революцион джырланы къарачай тилге кёчюргенди. 30-чу джыллада Октябрь, Май байрамлада къарачай школлада окъугъан сабийле, алагъа кшошуб уллула да бу кёчюрюлген, терен магъаналы джырланы джырлаучан эдиле. Ол заманлада аланы азбар билмеген хазна адам джокъ эди. Къабарты-Малкъарны халкъ поэти Кзулийланы Къайсын Иссаны кесини устазына санайды.

Иссаны кёчюрюуде чемерлиги, тилге усталыгъы А. Пушкинни «Бугъоуланнган», «Булут» назмуларыны, «Чыганлыла» деген поэмасыны къарачайчагъа кёчюрюлгенлеринде да танылады:

«Чыган къауум Бессарабияда
Баралла лахор эте, кёче,
Къаллыкъла бюгюн суу бойнунда
Джылтыргъан шатырлада кече».

Иссаны къарачай тилде бютеу джазгъанлары, орусчагъа кёчюрюлгенлери, ол кеси орус тилден кёчюрген назмулары бла «Чыганлыла» деген поэма бирге джыйылыб, биринчи кере чыгъадыла.

Къарачайны фахмулу, белгили поэти, орусчадан чемер кёчюрюучю, джигит аскерчи, кеси замансызлай кетсе да, сюйген халкъыны джюрегинде ёмюрлени джашарыкъды.

Хубийланы Осман.

ХОРЛАДЫНГ

Сабийликден Ленин кетди
Инкъыйлабны¹ джолуна,
Тюзлюк салыргъа мурат этиб
Къралланы барына.

Ол ойлашыб чекген киби
Болур ишни барын да,
Барын билиб чыкъгъан киби
Анасыны къарнында.

Сохталыкъда, бек джашлыкъда
Хурлукъну² ишин башлаб,
Бек къытлыкъда эм ачлыкъда
Джюрюгенди юйю ташлаб.

.
.
.
.

Эсеб этиб къайгъы халда
Окъуй эди мактабда³,
Джазыкъсыныб ишчилени,
Кёрюб болмай кючлюлени.

¹ инкъыйлаб — революция.

² хурлукъ, хурият — баш бошлукъ, эркинлик.

³ мактаб — школ.

Уллу окъуугъа салгъандыла,
Орта окъууну битдиргенлей,
Мактабдан кыстагъандыла
Муну, халын билгенлей,

Ол муратын тамамлагъанды,
Артына бир буюкъмай,
Хуриятны баямлагъанды,
Не къаджыкъмай, не къоркъмай.

Фабрикледе ишчилеге
Джюрюгенди сёлеширге,
Ойландырыргъа, бирлешдирирге,
Байла бла кюрешдирирге.

Ууакъ-ууакъ хазырланыб,
Бир кюн урушну ачаргъа,
Ишчи халкъны къаршчы салыб,
Кюч дунияны чачаргъа.

Мараб иймей ишчилеге,
Къоймай халкъгъа сёлеширге,
Кючю джетмей кюреширге,
Халкъны эки юлеширге.

Полицияла, жандармала;
Хаман мараучула джюрюб,
Бир кюн джетиб тутхандыла,
Халкъгъа сёлешгенин кёрюб.

Ненча кере тутмакъ юйге
Салгъандыла тутуб элтиб-..
Сюймегенле: байла, бийле,
Кюрешгендиле дерт этиб.

Тюрмелени чачыб кетиб,
Къраллагъа къачыб ётюб,
Ишчилеге сёлеширге,
Ала бла бирлеширге.

Джетишиб октябрь айгъа,
Къаршчы чыкъдыкъ биз байлагъа,
Патчахлыкъны уруб чачдыкъ,—
Эркинликни халкъгъа ачдыкъ.

Ленин бизге оноу этиб,
Хар бир джерге чабыб, джетиб,
Ит байланы сыртха, къолгъа
Къыстагъанбыз узакъ джолгъа.

Ишчи халкъ да рахатланыб,
Джюрекле къууанчдан толуб,
Юлгю бичиб джюрютюрге,
Мюлкюбюзню кёлтюрюрге,

Аякъ юсге мине башлаб,
Джунчуулары артха ташлаб,
Устазыбыз ёлдю Ленин,
Бизге юретиб хар билгенин.

Мыдахланнган январь айда
Кёб ишчиле хар къайда,
Узакъ джерден салыб келиб,
Къайтадыла ёлюгон кёрюб.

Ёлюм деген аллай затды:
Джетсе, элтед хатер салмай.
Кёзююне Ленин кетди,
Джокъду турлукъ, ёлюб къалмай.

Кетди эсе, ёлмегенди,
Баш муратын толтурмай,
Ленинизм сыйлы окъууну
Джерни юсюне болдурмай.

Ненча тюрлю, ненча бугъоу...
Бир буруу да тыймады,
Тохтамайын этди оноу,
Къоркъуб бир да къоймады.

Излегени—тюзлюк, тенглик,
Салырма деб халкъгъа кенглик,
Адамда къоймазгъа кемлик,
Бу да болду къолдан келлик.

Джангы джорукъ, тюзлюк салыргъа,
Хар ким пайын толу алыргъа,
Бир-бирине сукъланмайын,
Киши кыйынына джутланмайын.

Тукъумлагъа, миллетлеге
Ишчи халкъны юлешдирмей,
Джыяр ючюн бир иннетге
Инсанланы кюрешдирмей.

Бу муратда, бу иннетде
Джанын, къанын аямайын,
Джарар ючюн хар миллетге,
Бир да артха джанламайын.

Биз джюрююк ыхтырылмай,
Ленин айтхан джолдан чыкъмай;
Тюзетейик ишибизни,
Бегитейик кышкыбизни

Бизде болгъан юлгюню
Иъраллагъа кѣчюрюрге,
Бу башлагъан ишибизни
Ахырына джетдирирге.

Кюч дунияны тас этиб,
Тамалындан ояргъа,
Туудукълагъа саугъа этиб,
Коммуцаны джаяргъа.

Ленинизмни тамырларын
Хар бир джерге бегитирге,
Социализмни эшиклерин
Сѣз беребиз ачыб кирирге.

Ант этебиз кюреширге:
Халкъгъа аманны кѣоратыргъа,
Тохтамайын тюз ишлеб,
Коммунаны орнатыргъа.

7.11.1928.

УНУТМАЗБЫЗ

(Ленинни ёлген кюнүне)

Элтиб кёрге салгъанбыз январь айда
Устазыбыз инкъыйлабчы Ленинни,
Ишчи миллет эм эллиле хар къайда
Эсгередиле, кёб сый бериб, бу кюнню.

Аны эшитиб, джюрекле мыдах болуб,
Ишчи кёзле джыламукъладан толуб,
Къралланы барына таууш болуб,
Тенгиз чайкъалгъанча, къозгъалыб, къобуб.

Кёб къралладан ишчиле эм эллиле
Келгендиле муратларын билдире.
Бир тауушдан бары да сёз бердиле
Аны ишин ахырына джетдирирге.

Джюрексиз болуб, титиреб, къалтыраб,
Ленин деген тауушдан къоркъгъан байла,
Бюгюн кюнде дерт джетдириб, табалаб,
Къууанч болуб джюрюгендиле хар къайда.

Джаназы къылмайбыз, дуа этмейбиз.
Джыйылгъанбыз бюгюн алай сёз берирге;
Класс джауубузгъа хатер этмезбиз,
Къабырларын къазыб, салыргъа кёрте!

Ленин ёлгенди, осиятлары къалгъанды,
Ленинизм ёллюк тюлдю, сауду.
Аны бизге саугъа этиб къойгъанды,
Партиясы тушман чачмазлыкъ тауду.

.
.
.
.

Ленинизм — татлы кёгетли терекди,
Тамырлары кенгден орун айыра,
Титирете байла, бийле бёлекни,
Кёгетлери къраллагъа джайыла.

Биз барыбыз мюлкюбюзню ёсдюрюб,
Юлгю бичиб коммунаны джолуна,
Кюнден кюннге илмубузну ёсдюрюб,
Джол кёргюзе къралланы барына.

.
.
.
.

Сен ёлсенг да узакъ джашар муратынг,
Ёмюрлеге унутулмайын атынг.
Джашау бла баямлана сыфатынг,
Таймай джарый, тола барыр муратынг!

21.1.1928 дж.

ХАР КЪРАЛДА ЭТЕРГЕ

Джашай адик элдеде
Мюрзеу битмез джерледе,
Башы ачыкъ гёзенде
Ташлы-агъачлы ёзенде.

Агъач ичи теренде,
Тёрт джаныбыз тау болуб,
Миллетлеге къошулмай,
Кёзлерибиз ау болуб.

Бугъоусузлай тагъылыб,
Эшигибиз джабылыб,
Кючлю кирит салыныб,
Байгъа-бийге джалыныб.

Тюбю-башы топуракъ,
Джалын тартыб юйюбюз.
Джарыкъ тиер джеринде,
Мутхуз болуб кюнюбюз.

Бойнубузда боюнсха,
Баш кёлтюрюге къоймайын,
Джарлылыкъда, къытлыкъда,
Бир кюн ашдан тоймайын.

Джалчы, малчы биз болуб,
Байгъа, бийге мюлк этиб,

Ишибизни татыуу
Себебсиз болуб кетиб.

Джарыкъ кёрмей кёзюбюз,
Кирпиклери тот болуб,
Турдукъ кюе, термиле,
Джашауубуз от болуб.

Кьолубуздан келмей эди,
Мактаблада окъургъа.
Джазыкъсыныр киши джокъ,
Бизни ары чакъырыргъа.

Багъыучула джокъ эдиле,
Джаралагъа джараргъа,
• Дуа суула иче эдик,
Аурууланы багъаргъа.

Мерекебни суугъа эзиб,
Ичер киби къарангы,
Ёнге мадар табмайын
Багъар киби джараны.

Тенг болмайын намысынг,
Бай, бий бла джюрюшюнг,
Джерде, мюлкде табылмайын
Сени бир да юлюшюнг.

Аякъ туюбиде теблениб,
Кёб инджилиб, эзилиб,
Къыйын ауруу кемириб,
Джашау табмай, термилиб.

Биз бу халда тургъанлай,
Джерни къанла джуугъанлай,

Джарыкъ джудуз туугъанды,
Халкъгъа келбет салгъанды.

Кёлтюрюлюб булутла,
Чагъылыныб, чачылыб,
Кенгден кюрен тартылды,
Чууакъ аяз ачылыб.

Байла, бийле къаласын
Сюнгю бла чачханбыз,
Эркинликни эшигин
Джарлы халкъгъа ачханбыз.

Кёлтюрейик мюклени
Бирикген кючню салыб,
Урунайыкъ, ишлейик,
Пайыбызны тенг алыб.

Арендге алгъан джерибиз
Табылады бошуна.
Эринмейин чалкъы тарт,—
Бичен ишле къышынга.

Дуа суула ичмейбиз
Джараланы багъаргъа,
Больницала ачылгъанд,
Аурууланы багъаргъа.

Кёб джарлыла къууаналла
Коммунаны ишинден.
Бу нигъаматха¹ биз джетдик
Октябрны кючюнден.

¹ н и г ъ а м а т — зауукъ джашау.

Бай къралла муратлыдыла,
Къазауатла ачаргъа,
Зорлукъ этиб, умутлулла
Мюлкюбюзню чачаргъа.

Къазауатла ачсала,
Ариу бла къоймайын.
Ишни къолдан иймезбиз,
Чырт артыбыз болмайын.

Октябрны нюрлерин
Къраллагъа чачарбыз,
Анда халал нёгерлени
Джолубузгъа тартарбыз.

* * * * *
* * * * *
* * * * *
* * * * *

ХАР КЪРАЛДА ЧАНЧЫЛЫР

Тамам тогъуз джыл толду,
Тенглик, тюзлюк туугъанлы.
Эркинликни алыргъа
Джерни къанла джуугъанлы.

Суу орнуна къан барыб,
Атла джюзер кёл болуб,
Уллу азабла чегиб,
Тохтадыкъ биз тенг болуб.

Къоймайын хар байлыкъны
Къолубузгъа алгъанбыз,
Къан ичген гыбыланы
Джюреклерин джаргъанбыз.

Хар бир байлыкъ тюшгенди
Ишчи халкъны къолуна,—
Ишибиз тюзелгенди
Коммунаны джолуна.

Бойнубуздан боюнсха
Кёрмез джары атылды.
Къаранглыкъ ташайыб,
Чууакъ аяз ачылды.

Бай къралда кюлюрча
Джарлы болуб къалгъан эдик,

Кёб инджилиб, кыйналыб,
Халкъгъа тенглик салгъан эдик.

Къазауатдан сора биз
Ачлыкъ-жытлыкъ сынадыкъ,
Нафс¹ учузлукъдан башха
Хар бир затха бой салдыкъ.

Талай заманны бардыкъ
Къытлыкъла халкъны алыб,
Аладан да къутулдукъ
Бирикген кюнню салыб.

Бизге кюлген къралла
Энди бизни биледице,
Саудюгерлик джол ачыб,
Тагъылыргъа сюедице.

Биз джетген нигъаматлыкъгъа
Кёб бушуула этелле,
Амалсыз шагърей болуб,
Сатыу-алыу этелле.

Ала бла джюрюйбюз,
Ишле къолдан ычхынмай,
Бизге табха хо дейбиз,
Асыры бек турсунмай.

Оюлгъан санагъатха
Кючлю тамал салгъанбыз,
Мюлкюбюзню кёлтюрюб,
Толу кърал болгъанбыз.

¹ на ф с — сыйы, уяты.

Къраллада джарлыла
Бизден юлгю аладыла.
Бу нигъаматха джетерге,
Къаст этедиле, барадыла.

Ингилизде, Къытайда, бютеу
Гъарб¹ къраллада
Джарлыла тенглик излеб,
Къан тегелле хар къайда.

Хар Октябрь байрамда
Тюрленеди халлары,
Байла от буруу болуб,
Тыйылады аллары.

Хиппил ишчи къолла бла
Бу от буруу чачылыр!
Октябрны байрагъы
Хар къралда чанчылыр!

1926 дж.

¹ гъарб — запад, кюн батхан.

ЭРКИНЛИКНИ САУГЪАСЫ

(Микоян-шахарны ачылгъанына)

Тубан кече кёкле джашнаб,
Булутла чачыла башлаб,
Кёк кюкюреб, шыбыла атылды,
Ексеюзлеге кюн ачылды.

Тау къойнунда джукълай эдик,
Танг атса, деб сакълай эдик,
Бир тауушдан биз уяндыкъ,
Сескеклениб эм къарадыкъ.

Тийди, ышара, кюн, джарытыб,
Сокъурлагъа джол танытыб.
Сейир болдукъ къарагъанлай,
Бизни таба айланганлай.

Байракъ тутуб бир къол кёрдюк,
Ишчи къол деб биз сый бердик.
Къууанч болуб чабыб келдик,
Байракъны тюрбуне кирдик.

Биз, — ишчиле, эллиле, —
Эки туугъан къарнашбыз,
Бирлешиб, джерни юсюне
Халкъ къаласын салгъанбыз.

Джер да, тау да кьалтырайла,
Бирикмекликни кёрюб,
Барысы да баш уралла
Бу кьалагъа, сый бериб.

Эки суу арасында
Тауланы таласына
Дарман салдыкъ багъаргъа,
Инджилгеннге джараргъа.

Тауну этеги салкъында
Эркинликни фонары,
Мындан ары аллында
Бютюн джарыкъ джанары.

Сабийлерин кёлгюрюб,
Сени кёрюрге суююб,
Узакъ джерден кьатынла
Мыллыкларын атдыла.

Кьатын, киши кьалмайын
Алты, джети минг адам,
Айтыргъа санга салам,
Тилленгенди хар адам.

Патчахлыкъны кьолунда
Киритленген ауузла,
Къууанчланы джолунда
Бирден этиб тауушла:

«Эки байрам биргелей,
Бюгюн къууанч кюнюбюз,
Къор болсун бир бюгюннге
Джашагъан ёмюрюбюз».

Ариу таула тынч джукълагъан,
Пенча эрге къатын болгъан,
Барысындан къызлай къалгъан
Тамашасыз, халкъ сукъланнган.

Эркинликни шахары, бу,
Сизни иегиз боллукъду,
Сыйыгъызын кѣлтюрюуге
Кючлю тамал саллыкъды.

Тебрерсиз эм кийиниб,
Бютюн ариу сиз суюнюб,
Халал халкъла къууанырча,
Хар бир кѣрген сукъланырча.

Темир джолла ѳтдюрюбюз
Биз бир таудан бир таугъа,
Ашхы муратха джетдирир
Инкъыйлаб этген саугъа.

Узакъдан къарагъан кѣзге
Нечик ариу боласа,
Сен джашагъан тар ѳзеннге
Нечик келбет саласа!

Пенча тюрлю затла ача,
Октябрны багъасы,
Джашагъыгъ, сен кѣб джаша,
Эркинликни саугъасы.

Сен болурса, хей, ѳхтем!
Хар байлыкъны тамыры,
Салам айта хар кѣрген —
Ариулукъну сабыры.

7.11.1927 дж.

ОЮМ ТЕНГИЗИНДЕ ДЖЮЗЕМЕ

Кёр дунияны зорунда, кючюнде
Тургъан эсе джумуртханы ичинде,
Мени акъылым кирмез энди тузакъгъа,
Кериледи төрт джанына узакъгъа.

Кёб джаншайма, мен кьоркъмайма сёзюме,
Барысындан бирер оюм юземе,
Барын алыб, кёз аллыма тиземе,
Сора оюм тенгизинде джюземе.

Тауладан къанатсыз учуб ётеме,
Бу джуртладан кенгиге, узакъ кетеме,
Бютеу шаркъ къраллагъа да кириб,
Адам оюм алгъан джерге джетеме.

Кёреме, анда джашла, мадамла,
Минглеб-минглеб тентиреген адамла,
Кёреме, дагъыда кёмюркёз къызла, —
Къачан эсе да бир джаннган джулдузла,

Кёрсеме кыйынлыкъ джетген джалан башла
Талай кюнню джукъ татмагъан ачла,
Ачхагъа, малгъа чархларын сатханла,
Ауруула алыб, саулукуларын атханла.

Кёреме ауруу эзиб, арыкъла болуб,
Ах, ох деб кюйюб, джылаб, улуб,

Санларындан, кёзлеринден кызыл кыанла
Тамчы-тамчы джерге тамгъан уланла.

Кёреме, тёзмейин ёлюмге ал буруб,
Кыама, гёрох бла кеслерин уруб,
Талай джерде талай кыанлы кёолла
Кесек-кесек болуб джерде джатханла.

Кёреме, дагыда терлеб, кюйюб,
Байла ючюн ишлеб, сан туююб,
Бел тюзетмей, ишлеб миллион ишчиле,
Солуусуз, тохтаусуз ишлегенле.

Таймай бу халда машина буруб,
Хакъларын табмай, джылаб, улуб,
Кёреме, термилиб джашагъанла,
Гырджынын джыламуку бла тенг ашагъанла.

Дагыда кёреме: этерге иш табмай,
Талай минг ишчи сууукъда, кыарда,
Джатар джер табмай, джукъ татмай,
Кыалтырай орамда кыыш боранда.

Ташкёмюрча кыаралыб этлери,
Кемирилиб, кёрюнюб бет сюеклери-
Быланы былай кёрсем, чарс болуб кёзюм,
Тыйылыб-тыйылыб чыгъады сёзюм.

Кёреме, адамла халкыны эмиб:
Барыны джашауун тюрге кёмюб,
Кыыджыраб, урушуб, иш этдириб,
Кыашын-башын туююб, кесин кёбдюрюб.

Адам хакъы бла джелкеси кыайнаб,
Тартыб, ичиб, сюйгенича ойнаб,

Ишчилени терилерин союб,
Кеси уа кзутура, къандан тоюб.

Бек киритлеб ауузларын, кюллерын,
Эмда тар этиб окъуу джолларын,
Былай бла таякъ тюбде тутаргъа,
Барыны хакъын кеси джутаргъа.

Ишчиле капиталны таныб муратын —
Джюрек кёлтюрмез артыкълыкъ затын,
Эс ийиб тынгыласанг ишчилеге,
Былай айтадыла бир-бирине:

— Ах! Къыйынлыкъ бюгюб белибизни,
Кёз танымай басхан джерибизни,
Къарайбыз тюзлюк джюрюген джерге,
Биз кюл узатабыз СССР-ге.

Биз да термилиб Совет властха,
Ёшюн урабыз къанлы классха,
Къытайда, Ингилизде, Индияда —
Бары капитализм къраллада.

Барыны къанларын мен былай кёрюб,
Бардым къатларына джюрегим эриб;
Мени да мыдахлыгъымы таныб,
Бири сорду, джюреги къыйналыб:

— Сен а къайданса, не излейсе?
Неди бушууунг, нек къыйналаса?
— Мен да джолоучума узакъ джерден,
Таб, бюгюн келгенме СССР-ден.

— Деб сёзюмю эшитгенлей къуюлдула,
Бары тегерегеме джыйылдыла.

— Берчкъол джолдашла, ишчи уланла!
Эзилирле сизни эмген джыланла! —

Былай айтдым, джюреклерни чапырдым,
Ийнакълаб, джолгъа барын чакъырдым.
Бары мен айтханнга къол сала эдиле,
Манга тэзмей, хазырбыз, —дей эдиле:

Бизни къан ичген капиталгъа къаршчы
Джюрюрча кёрюб, къоркъуу алыб башы,
Джюрюйле кече-кюн бизни мараб,
Жандармла, полицияла къараб.

— Сен да бар, бизни ючюн сытылма,
Сакъ джюрю, таб джюрю, тутулма, —
Мен да, къол тутуб, бери айырылыб,
Узаймай бир юй мюйюшге бурулуб.

Кёрдюм сюрюлюб баргъанла ёрге,
Къайры эсе да бир узакъ джерге,
Кимни джарасы, кимни къаны,
Кимни аягъында сынджыр табы.

Асламысы джалан аякъ, джалан баш,
Юслери барыны джаланнгач,
Саутлу аскер тегереклерин
Алыб, танытмай басхан джерлерин.

Быланы кими назик, кими токъ,
Къолу бугъоуланмагъан бири джокъ.
Кимлелле, — дегенимде, — баргъанла?
Бир амма айтды: — Кет, ары джанла.

Ма, кёремисе, ол джаш уланла,
Къалмай барысы комсомолла.
Бири баралмай артха атлады,
Жандарма аны уруб къаблады.

Ол да, таб, алайда джан бере къалды,
Мени да хар саным джызылдады;
Болмай къарыуум бир болушургъа,
Бир кесим тушман бла урушургъа.

Амма артыкълыгъы мыйыма ётдю,
Къаным къайнады, джюрегим кёбдю.
— Октябрь сизге бир джанар, — дедим,
— Сизни къаныгъыз да бир агъар! — дедим.

Дагъыда кёрдюм мен адам къанла,
Эркинлик дегенликге кёб тууралгъанла.
Къан да болмайын былагъа буруу,
Не кече, не кюн бир тохтау, солуу.

Социализм джолгъа халкъны бурургъа,
Бизде кибик, кенгеш хукумат къурургъа,
Коммунаны нюрю сингнген башла,—
Тохтаусуз ишлеген коммунист джашла.

Капиталист къауумну былагъа тюзю,
Ачыулу эди чырайы, джюзю,
Тиш билей эди СССР-ге,
Къолундан келсе, кёмерлей джерге.

Мен да быланы барын да былай кёрдюм,
«Тас болсун джерден капитализм!» — дедим,
«Нафс сатмакълыкъны чурумун туудургъан,
Адам улуну бир-бирине буудургъан.

Уятсызлыкъны сенсе уясы,
Хар кирли ишни букъгъан къаясы.
Сенсе тартынмай адам къан ичген,
Джаны сау джарлыны джерге кѣмген».

Алайда бу сѣзлени айтдым,
Баргъан джолум бла ызыма къайтдым,
Бары берди бирер оюм, бирер акъыл,
Мени да бир кюнюм бир кюнюмден такъыл.

Ангыладым, сѣздим хар хапарны:
Социализмден башха мадарны,
Къурутмазын джаулукъну, зарлыкъны,
Тас этмезин тарлыкъны, такъырлыкъны.

Бу айтханларымы акъылыма алыб,
Сагъыш этеме, джюрегим къаныб:
Барын тинтеме, барын сеземе,
Къалам бла акъ къагъытха тиземе.

.
.
.
.

28.5.1929 дж.

СЮРЮУЧЮНЮ АУУЗУНДАН

Илму тенгизден таулагъа нюр уруб,
Булутланы къууады ийириб буруб,
Барадыла чачыла, бир кьошула,
Ууакъ-ууакъ бири бирин ашыра.

Этеклери таш, агъач, чирик баула,
Къарангы миллетли, ой, ёхтем таула!
Кимге эсе да хош келдиле тебине,
Чууакъ кёкню бир кесеги кёрюне.

Суу, чегет да бир шууулдаб, бир джырлаб,
Билдирмейин къайгыларымы урлаб,
Кюн ышарады, алтын чачы тозураб,
Хауа болушлугъунда ууакъ къалтыраб.

Суююмлю кёрюне къартха, джашха,
Тёгюле, бёлуне, ташха, агъачха.
Кенг таякъла төрт джанына сингдиле:
Ёзенлеге, къулакълагъа кирдиле.

Джитилеге, мийиклеге миндиле,
Ташны, агъачны тинтдиле, къармадыла,
Ызларына таш ёзеннге эндиле,
Тау байлыгъыны эски уясын кёрдюле.

Тюппе-тюз кёкюрегинге миндиле.
— Не кочюн былай морт болгъанса? — дедиле.
— Ауузунгдан да сёзюнг чыкъмай, тыйылыб,
Нек келдиле кёз сууларынг кьююлуб?

— Нек тураса джаякъларынг къаралыб,
Кёзлеринг да эниш сюрем аралыб,
Баш джабыуунг тот болгъанды саргъалыб,
Нек джылайса, нек улуйса таралыб?

— Къобан келе ташдан-ташха секириб,
Этегинги къучакълайды ёкюрюб,
Не ючюн сеннге ёшюн уруш этеди,
Бир-бирде таб босагъанга джетеди.

— Былай этсе, тёнгегинге джетер деб,
Къоркъуу барды сени алыб кетер деб.
Чанчакъланыб, эриб сюегинг, этинг,
Сакъланнганды джаб-джангыз скелетинг.

Хар неден да сени артха ташладыкъ,
Къолгъа ала бек кечигиб башладыкъ.
Энди этербиз джангы кийим кьерча,
Тюрсюнюнгю ишчи, элли сюерча.

От джагъангдан буруб тютюн чыгъарырса,
Къобан бла быргъыланы сугъарырса.
Таб, къууаныб, кенгиге кирпич керирсе,
Бу тюз халкъгъа батмаз джарыкъ берирсе.

Джюрегингде машинала кзурубуз,
Барысын да тылпыу бла бурубуз,
Поршунла да ёшюн уруш этерле,
Тауушунгу элле бары эштирле.

Тауну ёшюнюн машинала кесерле,
Ёзеклерин терен-терен тешерле,
Бу джуртлада кюрч къалала ёсерле,
Таудан таугъа темир джолла ётерле.

Шыбыла кючню ёзенлеге кийирибиз,
Тау кемигин бургуч бла кемирибиз,
Джиликлерин машинада ийирибиз,
Былай бла алтын, кюмюш сюзербиз.

Мамукъ ташны, бояу ташны, темирни,
Къоргъашынны, кюмюшню, кёмюрню..
Барысын да къозлатырбыз таулагъа,
Ишчилиге, эллилеге саугъагъа.

Кёб-кёб ишчи тёшге чёгюч урурла,
Кёзюу-кёзюу машинаны бурурла,
Къызыу къатыб джыгырыкла бурурла,
Къурч моторла кече, кюн да улурла.

Алай болса да ишлерме кюрешиб,
Америка техникагъа эришиб,
Бир башласам, барына да базарма,
Артдан къуууб, алларына озарма.

Чайкъалырса, ышарырса, кюлюрсе,
Ара мюлкню бек багъалы кёрюрсе,
Тийилмеген къызла кибик тауланы
Хайырларын ара мюлкге берирсе.

Хар бир мюлкню тамырыса бютеу да,
Паровозлукъ этиб барын тартарса.
Сени аллынга буруу болмаз бир джау да,—
Социализмни эшиклерин ачарса.

— Эсими ийдим, тынгыладым—барын эшитдим.
Сёзлеринден бир да кючлю илешдим.
Сордум хапар, «Сиз къайдансыз?» — дедим,
Хар ишлерин ангыларгъа кюрешиб.

Орусча ангыламагъанча таныб,
Бир къарачай джаш чыкъды да чабыб,
Кюле келди, таб алача кийимли,
Орта бойлу, бек келбетли, суююмлю.

Саламлашды бир да мени ийнакълаб,
Билегими кюлу бла къучакълаб:
«Была бары инженерле, техникле—
Тауларыбызны тинтиб, къармаб кёрлюкле;

Москвадан мени бла келгенлери,
Халкъгъа хайыр берир ючюн бери»,
Башдан аякъ быланы барын айтды.
Мычымайын, къысха ызына къайтды.

Къойчукъларым кетерле деб гузаба,
Кёб булджумай, мен да айландым ызыма.
Андан бери барыб-келиб джокълайма,
Ташчыны ишлеб башлар кюнюн сакълайма.

ДЖУМДУРУКЪ БЛА ДЖАЛЧЫСЫ

Ачлыкъ, бек кемсиз къытлыкъ
Дунияны къалтыратыб,
Сыгъыб, ийириб, джутлукъ
Миллетни абзыратыб.

Тергеу алчы, къара да,
Ата, ана, бала да,
Бир-бирине болушмай,
Бир юйюрча къонушмай...

Сен да, джашауу такъыр,
Кёб зарауатлыкъ джетиб,
Баш къалдырыргъа, факъыр,
Келген эдинг мурат этиб.

Джюреги ит бир адам
Тюбеди: берди салам,
Кёб тинтиб къараб,
Алдарын билиб тамам.

«Джангыз къарын ашына,
Джегерме, — деб, — бошуна,
Файда излеб башына,
Алдаб элтди къошуна.

Д ж у м д у р у к ъ :

— Айт, джолунг, ызынг къайдан,
Не излейсе, ахшы улан?

Д ж а л ч ы:

— Узун-узакъ джол джюрюб,
Мен келеме Къазандан.
Къыйынымы сатаргъа, —
Урунуб баш тутаргъа.

Д ж у м д у р у к ъ:

— Бармыды да къонушунг,
Шагърейинг, танышынг?

Д ж а л ч ы:

— Ма буду мени келгеним,
Джокъду мында билгеним.

Д ж у м д у р у к ъ:

— Алай болса, джолдашым,
Бютюн да дин къарнашым,
Ийнанныкъ болсанг манга,
Джюрегим, кёлюм санга:

Бир баламча кёрлюкме,
Сени ючюн ёллюкме,
Инджилгенинги таныб,

Келтиргенме къошума,
Ишлесенг белинг талыб,
Мюлк этерсе башынга.

«Ишлемеген тишлемез», —
Иш къыйын болса да, тёз,
Хауле болма бошуна,
Эт ырысхы башынга.

Бир башхасы болмайын,
Джашым киби кёрюме,
Андан артха кьоймайын,
Тенг хакъынгы берирме.

Алай тийнан сёзюме,
Чёб болуб тюш кёзюме,
Уумам хатер этмейин,
Кёлюнге да джетмейин

Кьоймам кьолумдан келиб;
Амма, сен да ишлерсе,
Аллах айтса, кёл бериб,
Бир да кьоймам эриниб.

Таб кёрмесенг башынга,
Сор тийреме, хоншума:
Кёб джарлы мюлк этгенди,
Келиб мени кьошума!

Д ж а л ч ы :

— Джюрегимден мен санга
Разылыкъ береме,
Айтхан сёзюнгю манга
Бек багъалы кёреме.

Ма кёrese халымы..
Кес, аяма джалымы,
Джумушунгу этерме,
Кёлюнге бек джетерме.

Д ж у м д у р у к ъ :

— Беш джылгъа хакъ кесейим,
Да кьой джалчы этейим,

Отуз кьой мал берирме,
Андан ёнге не этейим!

Бу беш джылны ичинде
Сени сынаб кёрюме,
Хар ишинги джаратсам,
Таб, кьызымы берирме.

Мени ариу кьызымы
Аллах айтса, алырса,
Рыхыма эм мюлкюме
Ие болуб кьалырса.

Тёзген, джаным, төш ашар,
Ишлемейин ким джашар!
Бу беш джылны ичинде,
Татыса да кючюнге,

Джашауунгу кёбюсю
Мындан ары аллынга,
Инджилмезсе, кертиси,
Малынг болса аллынга.

Д ж а л ч ы:

— Атам, анам джокъ мени...
Юйюрсюндюм сёзюнден,
Энди кёрюме сени
Ата, ана кёзюнден.

Бек ишлерме, урунурма,
Аманнга бел бермезме,
Туз болуб эримезме.

Д ж у м д у р у к ъ :

— Аллах айтса, сау-эсен
Бу беш джылгъа джетербиз,
Андан ары джашаугъа
Бирден оноу этербиз.

* * *

Харамлыкъ билмей ёзге,
Терилиб кука сёзге,
Джумдурукъгъа ийнаныб,
Тер чыгъардынг кыйналыб.

«Къой джалчы» деб атынга...
Сен да ийнаныб антына,
Бир да харамлыкъ билмей,
Ишлединг, тынчлыкъ кёрмей.

Джатаргъа орнунг малда,
Къайда кеч болса, анда,
Джастыгъынг да таякъ, таш,
Ашагъанынг сууукъ аш!..

Тенг къатына бармайын,
Бир бош кюнюнг болмайын;
Сен кёлюне джетерге,
Эм разы этерге,

Болджалынг да битерге,
Мал юлешиб кетерге,
Джашауунгу кьурургъа,
Эсен, рахат болургъа..

«Менден анга мал кетмесин,
Къойларымы аз этмесин», —
Деген харам мурат бла,
Къуууб джетди ол ат бла.

Къарангы агъачда, ташида,
Джан болмайын сенден башха,
Джетгенни джыртар, бууар
Къан ичиучю джаныуар!

Д ж у м д у р у к ъ:

— Тохта алайда, атламай,
Джетгенд сени болджалынг,—
Бир минутну атламай,
Ма бусагъат аджалынг!

Джюрегинг къоркъуу алыб,
Сескеклениб къарадынг.
Аман муратын таныб,
Кёб джыладынг, таралдынг.

Д ж а л ч ы:

— Ий! Ёлтюрме сен мени,
Тюзлюгюм иймез сени...
Мен да инсан, мен да джан,
Нек ичесе адам къан!?..

Адам къаннга бояргъа
Хазырладынг къолунгу,
Джумушунга ийиб, сояргъа
Сакълагъанса джолуму.

Сёзюм, ишим бир болуб,
Юсюм, башым кир болуб,
Джумушунгу өттенме,
Бек кёлюнге джетгенме.

Къарыууму кыызгъанмай,
Ма беш джылны кюрешдим,
Артыкъ малгъа узалмай,
Тенг хакъымы юлешдим.

Манга джетген юч, төрт къой
Чарс этдириб кёзюнгю,
Джетишген кюн унутдунг
Алгъын айтхан сёзюнгю.

Малдан эсе, джан татлы,
Сеннге къойдум малымы,
Хатер эт, сууукъ атлы,
Алма мени джанымы.

Джанымы къалдырыр ючюн,
Аны багъалы кёрюб,
Эриб къарыуум-кючюм,
Узакъ, узун джол джюрюб,

Эгеч-къарнашдан башлаб
Барын Къазанда ташлаб,
Харам этиб късйгъанма,
Келиб къулунг болгъанма.

Джазыкъсынмай джюрегинг,
Тутуб къолунг-билегинг
Алырмыса джанымы?
Тёгермисе къанымы?

Д ж у м д у р у к ъ :

— Келген эсенг къолума,
Къарагъанма къарнынга,
Дауунг джокъду малыма,
Ашырайым джолунга.

Д ж а л ч ы :

— Джыйдынг ташха, агъачха,
Джазылдым санга ашха.
Ашаргъа эт табмагъын,
Мени этимден башха.

Кишим джокъду къатымда,
Кимим къалсын артымда.
Тюздю джюрегим, джаным,
Къурумаз мени къаным.

Марда джокъду зорунгда
Джаным сени къолунгда..
Не, тюшюн да, кечим сал,
Не, термилтмей, джанымы ал!..

Д ж у м д у р у к ъ :

— Сени джазыкъсыныб тау,
Къалтыраса агъач, таш, —
Джалчы — манга къанлы джау, —
Башынга этмезме бош.

Аллах кеси айтса да,
Не къанмам, не уялмам.
Тиймез буйрукъ этсе да,
Сени былай къоялмам.

Бир къарама кёзюме,
Тюз боллукъма сёзюме!
Джалчыла эм джарлыла —
Бары манга къанлыла, —

Деб тартыб шкок атыб,
Джелке къанынгы тёкдю.
Сен да джан бере джатыб,
Кёкюрегинге чёкдю.

Санларынгы туурады,
Бир-бирине чырмады,
Къанынгы ичди, эмди,
Терен шындыкга кёмдю,

Чырпы къалын агъачда —
Тиллисиз чауулда, ташда
Кимге кзычыр, кимни уят?!
Кимге этгин осият?!

Мурат узун... не файда...
Бешджыллыкъ джалынг къайда...
Джалчы санынг ууалды...
Кзызыл къаннга боялды...

Муну эшитген адамла,
Бары джазгъан къаламла,
Закон бла бирлешиб,
Сен мурдаргъа демлешиб.

Билиб харам ишинги,
Бютюн этген кючюнгю,
Тар джашаугъа тыйдыла.
Такъыр джерге джыйдыла.

Ишчи, элли джарлыла
Сенден джийиргендиле:
Эр, тиши да джыйылыб,
Бары налат бердиле...

Сен этгенсе къанлы иш —
Джюрек кёлтюрмезлик кюч:
Джылан киби, къан эмдинг,
Урдунг да джерге кёмдюнг...

Не боллукъ эди ёлмейин,
Ол да джан эди, джашаса?
Тёрт саныны къыйынын
Кеси рахат ашаса?

Не эди сени дертинг,
Артыкълыгъы бармы эди?
Ол джашаса дуняда,
Санга джашау тармы эди?

Къыйынын къарнынга уруб,
Керпеслениб кёб тойдунг.
Сингиралмай къутуруб —
Сора джалчыны сойдунг!.

Джан ачы бир минутду:
Ёлдю, кетди, унутду!
Сен этинги кемирirse,
Бек кёб кюнню термилирсе!

Сени киби, джаныуарла
Сенден оюм алырла;
Санга джетген такъырлыкъ
Дерс боллукъду барына!

Джалчыла да алданмазча,
Энди ачыкъ билдиле.
Кулак — таб тюшсе, союб,
Къан ичгенин кёрдюле.

13.03.1928 дж.

КОЛХОЗЧУНУ ДЖЫРЫ

Бирлешебиз эрле эришиб,
Биз ишлейбиз терле тегюшюб,
Хайда, тутуб созла, артелле,
Болушугъуз барыгъыз, элле.

Бир башына ишлеу джолда
Къарыу болмай эди къолда,
Не эди хата, ишинг толса,
Хар кереклинг бары болса.

Къаладжюгюнг, арбанг болса,
Болмай ёгюз, урлукъ, тырнау,
Хайда, ууакъ эт дыгалас, —
Была бары иште чырмау.

Негерликде алай тюлдю:
Бири бирин билди, скойдю,
Хар кимден табылгъан затны,
Арагъа салыб ёгюзню, атны.

ТАУЛУ КЪЫЗНЫ ТАРЫГЪЫУУ

Тиширыула, кёб заман
Бугъоуланыб джашадыкъ,
Темир ауда джашагъан
Булбуллагъа ушадыкъ.

Къанатланы къагъабыз,
Биз хауагъа учаргъа,
Къарангы булутланы
Джолубуздан чачаргъа.

Тот ауланы кетериб,
Кёзню джарыкъ ачаргъа,
Чириген адетлени
Юсюбюзден атаргъа.

Мутхуз тийген кюнлени,
Джарыкъ тийиб кёрюрге,
Окъуу, билим, илму алыб,
Эркин болуб джюрюрге.

Эркишиле «тиширыу» —деб
Бизни тёбен кёрдюле,
Кеслери ушатхан кюн
Сормай эрге бердиле.

Разы болуб айтмай эдик,
Бу иш бизге болсун деб,
Къоймасала, бара эдик,
«Джаханим сизден толсун»,—деб.

Сёз айтыргъа болмай эдик,
Намыс эте, уяла,
Ёмюрюбюз кете эди,
Джюрегибиз кыйнала.

Биз бу халда тургъанлай,
Къызыл джулдуз джаннганды—
Эркек, тиши айырмай,
Халкъгъа тенглик салгъанды.

Халкъда джюрюген тенглик
Адамда къалмай кемлик,
Джарыкълыкъны джолуна
Туругъуз къолдан келлик!

Илму эшиги ачылды,
Хурмет бизге чачылды.
Къарангылыкъ дуниягъа
Кенгден тырмы тартылды.

05.06.1926 дж.

КЕЗ АЧ

(Комсомолчу бла молланы сөлешгенлери)

Кёз ач, эсгер озгъан фитна дунияны:
Джашауубуз мисалладан¹ толуду,
Ийириб, эзиб эм къысылыб кыйнады,
Ненча къанлы урушланы джолуду.

Терен хыйсаб этсек болгъан ишлеге,
Джашау туугъан кюнден бери кючлеге,
Дин хукумат ёмюрню узагъына
Бийлик этгенди джарлыланы барына.

Тюзлюк болмай иште эм джюрекде,
Джюрюгенди ауузда, тилде, сёзде,
Байла миниб мийик кёгет терекге,
Джерде халкъгъа тюкюрмекликден ёзге.

Бай къралла арада уруш ачыб,
Бир-бирин сагалларгъа талашыб,
Зор, кюч этиб бири бирин теблерге,
Джерин, малын, базарларын кючлерге.

Дин хукъумат хаман байгъа джакъ болуб,
Нек сакълайды аны этегин сакъ болуб?
Ненча тюрлю ётюрюкню айтады, —
Джарлыланы къан джолуна тартады.

¹ м и с а л — ю л г ю

Не ючюн ийнанаса эски кяламгъа:
Кесин тюзетиб джазады заманнга,
Махтау салыб джазады бёлек адамгъа,
Тенг къарамай болгъан джумлай¹ аламгъа.

Къалам джазады башда тургъанны махтаб,
Ол заманда байны интересин сакълаб,
Джарлы халкъны джюрегин къоркъуу алыб,
Ишлер кибик байгъа, бийге бой салыб.

Комсомолчу:

—Халкъны алдаб кяалтыратхан, айт, молла:
Не зат ючюн тегюлгендиле къанла?
Къайдадыла сиз айтычу тюз джолла?
Кимле ючюн харс ургъандыла кюлла?

Бир тохтаусуз, бир солуусуз хаман да!
Хар кимни акъылы ёсер заманда
Не ючен юретесиз адам сояргъа,
Болмаймысыз адам къандан тояргъа?

Кеси кибик адамны ёлтюрюрге,
Нек керек эди инсанны юретирге
Биз билебиз: бай джутлугъун кюймайды,
Аны кёзю киши хакъдан тоймайды.

Миллион инсанны тегюлген къаны
Дин джолунда бир затха да саналмай,
Амма, толсун байны тоймагъан къарны,
Ким ючюн да ол джашасын кыйналмай.

¹ д ж у м л а й — барына, бютеуюне.

Иги тюлмю эди сора къанны орнуна,
Халкъ тартылса культураны джолуна?
Ким да, ишлеб, табар эди къарнына,
Техниканы биз бардырсакъ аллына.

Зор, кюч этиб миллетни теблегеннге
Тилек тилеб, не ючюн джалынасыз,
Къылыч бла рысхы, мюлк кючлегеннге
Не зат ючюн баш уруб табынасыз?

Къоркъутасыз кёб инджилген миллетни,
Барын тизиб: джаханимни... джандетни...
Зор этгенни, кюч этгенни барын да
Олтуртасыз динни баш тахтасына.

Аякъ тюбде тебленгенди уяллыкъ;
Кёб джалыныб, кёб ишлеб кемли аллыкъ.
Ол болады къуру да хакъсыз къаллыкъ.
Дин джолунда джокъду джазыкъсынмакълыкъ.

Джер юсюнде инсанланы билеме,
Бири джокъду сизни кибик ёлемен;
Джашауну узагъына къаннга сугъарыб,
Къан ырхыла джолугъузну къызартыб.

Кесигизни семиртирге, тойдурургъа,
Керекмиди халкъны былай сойдурургъа?
Ненча ёге, ненча ёксюз къалады,
Ненча джарлы сизни ючюн тюр болады?

Динингден, шериатынгдан да билгеним,
Барын къараб, ма табханым, кёргеним:
Бары къан, джыламукъ, бийлик, артыкълыкъ,
Бири биринден ачы, джюрекге къатылыкъ!

Джарлылагъа джокъду динден бир файда,
Дин джолунда тюзлюк бар эсе, къайда?
Сиз, кесигизни бегитиб, тёрде, башда,
Бизни къыйыныбызны эмгенден башха, —

Мындан башха дунияны мен билмейме,
Ёнге джандет, джаханим да кёрмейме.
Джаугъа кёз ачыб ойлашханымда,
Бары да мында, таб, кёз аллымда.

М о л л а :

— Ассы болма да, бой сал бийге, байгъа,
Джокъду мадар шериатдан чыгъаргъа.
Барды аллах терсге, тюзге къарагъан,
Барыбызны сынар ючюн джаратхан.

Бай, джарлы да аллах суюб этеди,
Не этелле деб, халибизге къараргъа,
Кемли, кезли хар кимни былай этиб,
Барысыны муратларын сынаргъа.

Барын джанны аллах бир кюн джаратады,
Динни хакъын хар кимге да танытады.
Бой салмайын, меджюс¹ болгъанлары ючюн,
Къазауат буюрду, дин сакълар ючюн.

Кимлеге насыб, рысхы мында,
Кимни насыбы сакълайды аллында.
Джюрегинги терс джоллагъа байлама,
Бу дунияны ахыратдан сайлама.

¹ м е д ж ю с — меджисуу, отха, элиягъа, суугъа табыныу.

Джарлыны акъылы тюлдю джетишим,
Джарлы билмейди кесини этер ишин.
Бай къошуна барсанг, ол къой сояды,
Берекети уллуду, къарнынг тояды.

Бай болмаса, джарлы къалай джашар эди?..
Джалчылыкъ этмейин, несин ашар эди?..
Ма бирини малы, бирини да джалы, —
Экисини да бюгюнлюкде токъ къарны.

Комсомолчу:

— Озгъан, кетген эркинликсиз дуниядан
Энди манга бешик джырла джырлама.
Миллетни зор этген, къысхан, къыйнагъан
Хыйла ишлени оюмунгдан урлама.

Кюнюбюзге болмагъыз да чарс, тубан,
Чачылыгъыз халкъны джарыкъ джолундан,
Ау болгъанынг кёбдю, кет да кенг джубан,
Кёз байларгъа келмез энди къолунгдан.

Дунияда ненча тюрлю дин джюрюй,
Джюз минг къадар бардыла шыйых, мюрюд,
Бирини динин бири махтамайды,
Акъылым а биринде да тохтамайды.

Нек болду бир дин бир динден сыйлы?
Миллетле ортасын нек этди айры?
Хар халкъны ушаб кеси джашаууна, —
Къузоу болуб турду байла ашаууна.

Бир динден къалгъан бары ётюрюк дей эсе,—
Бары да халкъ ючюн къарангы кече.
Иисус, Мухаммат, — бары файгъамбарла,
Динле чыгъарыб, халкъны алдадыла.

Дин бар эсе, джашау бла нек тушманды?
Кёб ёмюрню артха къалыб къуугъанды,
Дин да кёрмей, ёлюб кетген бары джанла,
Къалай айтыб барлыкъдыла да су'алгъа¹?

Джан бары бир кюн джаратылды, дейди...
Бизни бирибиз ол кюнню нек кёрмеди?..
Аллах джашау бла динни бирге нек бермейди?
Бурунгуланы айры нек кёргенди?

Не ючюн аллах бизге айры къарады,
Джарлылагъа дерт джетдириб кюрешди,
Байны, бийни, къулну, ёзденни санатды,
Инсанланы къауумлагъа юлешди?

Тенг болмайын бары инсан, бары джан,
Муслиманнга не ючюн халаалды гяур къан?
Шеит дейсе къандан керилиб ёлгеннге,
Кеси кибик инсанны бойнун кесгеннге....

Была бары бирер оюм, бирер акъыл,
Халкъ ангылар сизни кюн-кюнден такъыл,
Хыйлаларынгы барын бир-бир ачар,
Дин багушну тамырындан алыб чачар.

Энтда айтханларымы къошагъына,
Аллахынгы кимге ушагъанына
Сен тынгыла, мен тинтейим, сюзейим,
Талай мисал кёз аллынгда тизейим.

Кёремисе, джерни къаннга джуудуруб,
Къанлы урушланы барын туудуруб:

¹ Су'ал — соруу.

Барын хорлаб, бири бирин ашаргъа,
Джерни юсюнде керти аллах болургъа.

«Джандан джууукъ» кёрмеймиди бу ишлени?
Талай болуб кесине эришгенлени?
Нек болмайды быланы бир тыяргъа,
Титиретиб буйругъуна джыяргъа,

Аны бар эсе къолунда къуллары,
Талай минг баш ургъаны, табыннганы,
Минглеб-минглеб сыйлы келечилери?
Халкъладан сыйлы кёрген төречилери?

Кёгю, джери, айы, кюню, таулары,
Хауа булутлары, таза суулары,
Киши билмез джарлы халкъдан ишлери,
Талай-талай таша кенгешлери.

Гюнах, сууаб... суйгенича этген иши,
Кимге рысхы, кимге азаб берген кючу,
Инсанланы талай сортха бёлгени,
Тенг къарамай, аны айырыб кёргени?

Патчахла да этедиле былай:
Бирин тюртюб, бирини башын сылай,
Бар эди таша ишлери, кенгешлери,
Суймеселе, азаб берирге кючлери.

Джерлери, кёклери, хар бир затлары,
Дин джолунда анча, сыйлы атлары,
Къауумлагъа юлешиб болгъан халкъны,
Халкъгъа къаршчы болуб хар этген заты.

Бу къауумдан кимди аллах, билмейме.
Барында да бир башхалыкъ кёрмейме!

Ма тергеу ал, бир биринден фалах...
Кёз аллынга тиздим неллей бир аллах!...

Джокъду бизни джаратхан аллах, не дин.
Ётюрюкдю къабыр азаб, махшар¹ кюн,
Барын джаратдыгъыз кеси оюгъуздан,
Къулландырыр ючюн, алыб бойнубуздан.

Аллах керти бар эсе, халкъны иеси,
Ол джаратмай, джаратылгъан болмай эсе,
Кимди сора аны джаратхан кесин?
Терсине бурмагъыз халкъны эсин!

Сейир тюлмюдю бу къадар къууатлыны
Билмегени гюнахлыны, сууаблыны, —
Базман къуруб чекмей, неда сюзмейин,
Бирем-бирем къыл кёпюрге тизмейин.

Бары юлгю, бары оюм бу дуняда,
Миллетге зор, аны къысхан, къыйнагъан,
Барын къурадыгъыз бизни кюйдюрюрге,
Байла хайырына сан тюйдюрюрге.

Деуюр, ысхат, зекат, фитир, эй, молла,
Неках, къалын, — бары шериат джолла...
Барын чыгъаргъанча заран болургъа,
Джашауну сюйгенингча къуаргъа.

Тохта, джарыкълыкъ халкъгъа бир сингсе,
Джылтырагъан илму, джулдузча къараб, кюлсе,
Хыйлаларынгы барын кёрсе, билсе, —
Сора кёрюрсе арбазына да киши ийсе.—

¹ махшар кюн — ахыр кюн.

Комсомол былай айтыб сёзюн бошаргъа,
Молла да сагъышланды джууаб къайтарыргъа.
Джер тентерди, джууаб табмай, мыйысы талды.
Таб, ауузундан сёзю чыгъалмайын къалды.

Мен да айтханларын барын эшитдим, сездим,
Талай «сюрюу» аллах кёз аллыма тиздим.
Ишлерин къармадым, сюздюм,
Аллахларымы барындан да умут юздюм.

Коммунаны нюрю башыма кирди.
Дин багушун мыйымдан къууду, сюрдю.
Кюнден кюннге такъыл мен да барын билдим;
Сора узаймай комсомолгъа кирдим.

Джокъду мен ийнаннган не дин, не аллах,
Зордан башха не бий, не хан, не патчах.
Кюч, къарыу джюрюмейди бир да таша,
Халкъны кёзюн байламакълыкъдан башха.

Турма, джарлы, аллахны, динни ташла,
Кюрешиуню байлагъа къаршчы башла.
Керек тюлдю, джокъду бизни бийибиз,
Ара мюлкде ишлерге бек сюебиз.

Джокъ болсун, тас болсун къан эмиу!
Джерден тас болса бир-бирин джегиу,
Ким да къарыуун къызгъанмай салыр,
Кереклиси къадар ара мюлкден алыр.

Ашамаз биреу биреуню жакъын,
Сындырыб айтмаз тукъумун, атын.
Барына табылыр кийим, аш,
Барыбыз бола эгеч, къарнаш.

15.11.1929 дж.

КАВКАЗ

Ехтем Кавказ, салам айтама санга,
Тюрлю-тюрлю мийик, ариу таулагъа,
Узакъ джерден келиб къонакъ болуучу,
Кёк булутла юйюрсюнюб къонуучу.
Къачадыла ызларындан сюргенлей,
Булгъаналла, къыппа кибик, чырмалыб,
Шо ол халда джитилеге миннгенлей,
Рахат болуб джатадыла чулгъаныб
Чардакъ тубан эм булутла джайылыб,
Джалкъаларын артларына къайырыб,
Чайкъалалла, бир-бирине урушуб,
Демлешелле ёшюнлерин бурушуб.
Къарачыгъыз ол таулагъа: сюелиб,
Тёппелери булутлагъа тирелиб.
Булутланы ичлерин бири джарыб,
Джулдузлагъа джетерме деб узалыб,
Ууакъ, уллу, тергеусюз кёб санлары,
Кёк джибекден сыланады джаллары,
Хар заманда бирча тюлдю халлары,
Кёзююнде къачыб къалад къанлары.
Таууш-туююш этедиле дюнгордеб,
Мынгаалла бир-бирине гюрюлдеб,
Сыйдам болуб, мамукъ кибик агъарыб,
Этеклери кюрен тартыб, къаралыб.
Турна кёзлю ариу таула къубулуб,
Кирпиклери ачылмайын джумулуб,
Кёз тиер деб, ау тюбюнде джашыныб,
Бугъойланы ауузлары ачылыб.

Сора эрий тебрейдиле скойюнюб,
Джасаналла тюрлю-тюрлю кийиниб,
Мийик таула тубанлагъа бёлениб.
Тёппелери акъ кюйюзден джасалыб,
Кюн джетгенлей, ариу джылтыраб, джаныб,
Кёкню этеги таугъа джете къызарыб,
Ёрлегенлей, джетер халда узалыб.
Минги Тауду ариулукъну анасы,
Кюмюш кирик джылтырайды джагъасы,
Не келеди бу залимни эсине..
Бир тауну да тенг этмейди кесине..
Джаякълары мамукъ кирик агъарыб,
Къараб турады Казбек таугъа чамланыб:
— Джанла аллымдан, мени бла сёлешме,
Барыгъыздан да мен онглума, кюрешме!
Санга джууукъ уллу бийле джашадыла.
Маллы, мюлкю, илму билген адамла
Сени махтаб джазгъандыла билмейин,
Манга келирге къолларындан келмейин..
Джарлы эсе да мени халкъым, миллетим,
Сенден эсе кёб ариуду келбетим.
Кемсиз кёбдю хар бир тюрлю байлыгъым:
Салкъын сыртла, гелеу кырдык-джайлыгъым;
Алтын, кюмюш къозлайдыла тауларым,
Шууулдайла тюрлю-тюрлю сууларым;
Джарайдыла суусабха, джер сугъарыргъа,
Дармандыла аурууланы багъаргъа.
Энди манга къоркъуусуз болуб джолла,
Келедиле къралладан адамла;
Къараб, кёрюб, скойюнюшюб кетедиле,
Барыгъыздан мени къабыл этедиле.
Сынджыр таула кенгиге этек джаядыла,
Эринлерин чюйюредиле къаяла,
Мермер ташла джылтырайдыла, джанадыла,
Ёзенлеге сейир келбет саладыла.

Бет джанлары къалын ариу чегетле,
Ичлеринде хар бир тюрлю кёгетле,
Субай ёсген нарат, нызы терекле,
Салкын, джууаш аяз ура, кёлекке.
Аяз урса, бары бирден кымылдаб,
Силкинелле бир-бирине шыбырдаб,
Джашнайдыла кём-кёк ариу кийиниб,
Баш уралла таула таба ийилиб.
Мингендиле бутакъланы юсюне,
Шатлыкъ келе булбулланы эсине;
Джоуюлдейдиле андан-мындан сызгырыб,
Джырлайдыла ариу тюрлю кычырыб.
Буу, джугъутур, хар джаныуар къозгъалыб,
Отлайдыла кенг чатлада къууаныб,
Марал-кийик гелеулеге узала,
Къашха эчки къая ранда джубана.
Кийиклени тамадасы Апсаты —
Джетишимли, кемсиз болуб хар заты:
«Менме, — дейди — кийиклеге оноучу,
Терсге-тюзге, ишлерине къараучу.
Мен болгъанлай бу джуртлагъа тамада,
Мараучугъа тишлик бермем хама да,
Джырлаб келсе джаным кибик кёрюрге,
Мыдах этмей тилегенин берирме».
Апсатыны джырын джырлаб уланла,
Уугъа айлана, мийик таугъа чыгъарла:
Джорюйдюле чубур-чубур кийиниб,
Кийиклени ызларындан ийилиб.
Таб тюшгенлей, ышанлашыб джаталла,
Кийиклени мараб, шжок аталла.
Субай ёсген маралланы ёлтюрюб,
Къайтадыла къошларына кёлтюрюб,
Чегетлери адам ётмез шындыкла,
Талалары гелеу, тарлау кырдыкла.
Нарт сёз джорюйдю «l'алеу кёрсенг — джер сорма».

Аны киби́к «Келбет кёрсенг — эр сорма».
Кенг чатлада кьошла салыб, олтуруб,
Сюрюучюле ойнайдыла джыйылыб,
Къаяладан суула агъа кьююлуб,
Чачыладыла шоркъа болуб, джылтыраб,
Сууукъдула, кьолунг тѣзмей, къалтыраб;
Тѣнгере́йле бир-бирине чырмалыб,
Кими кѣзлеу, кими чучхур, чокъуракъ,
Гара суула, исси суула, кими акъ.
Кюзюде́ча, ташы-къуму кѣрюне,
Агъадыла ары-бери бѣлюне.
— Ариу суула, не джерледен чыгъасыз?
Гузаба этиб, къалайлагъа барасыз?
— Бизни атабыз — сууукъ куртле, булутла,
Чыкъгъаныбыз, — ташлы, агъачлы бу джуртла.
Биз джол салыб ѳзенлеге, тюзлеге,
Тигим э́те шахарлагъа, элlege,
Эниш сюрем тенгизлеге келебиз,
Мыдах болуб, обабызгъа киребиз.
Бир заманда айырылыб кебинден,
Биз кьутулуб кемелени тьобюнден,
Булут болуб, хауалагъа чыгъабыз,
Къайтыб келиб, бу таулагъа кьонабыз.

КЮН ТИЙДИ

(Таулу тишириуулагда)

Эй, инджилген, эзилген,
Кёб зарауатлыкъ джетген,
Джесирликде джюрюген,
Инкыйлаб азат этген.

Джалынсыз отда джаныб,
Ненча джыл тутмакъланыб,
Джашаудан къамаб, къланыб,
Гюнахсыз азабланыб.

Кюнле болуб чарс, тубан,
Джашай эдигиз элледе,
Сизден къларангы кълалгъан
Болмагъанды джерледе.

Не эдиле ол заманда,
Патчахлыкълны кълолунда,
Бугъоуланыб инсанла,
Шериатны джолунда.

Джаратылгъанмы эдигиз
Кюе, бише эрирге,
Огъесе туугъланмы эдигиз
Эркинликде джюрюрге!

Ташлагъыз бугъоуланы!
Бошлагъыз саныгъызны,
Алыгъыз оноуланы
Инджитмей джаныгъызны!

Кечегиз кюндюз болгъанды,
Дуниягъа келбет джайылгъанды,
Эр, тиширыу тенг болгъанды,
Хар ким да пайын алгъанды.

Тиширыула пайларын
Алалмайдыла толу,
Аман адетле къалмайын,
Боллукъ туююдю хакъ джолу.

Сегизинчи март айда
Чыгъадыла орамгъа,
Тиширыула хар къайда
Бу кюнню байрамларгъа.

Саф-саф болуб хар джерде,
Къралланы барында,
Бютюн да СССР-де,
Къууанчлыкъны джолунда.

Тиширыула, киригиз,
Ленинни байрагъына,
Хурлукъ бергенди, билигиз,
Емюрню узагъына-

08.11.1928 дж.

АНА ТИЛИМ

Эй, ана тилим, кирмей тергеуге,
Минг-минг джылланы къайда сакъландынг?
Ишин, муратын биреу биреуге
Джазалмай туруб, не кеч джокъландынг!

Къарачай, малкъар, къабарты, ногъай,
Ууакъ миллетле дагъыда талай,
Ненча ёмюрню атладыла санаб,
Ана тил хариф кёрмейин къараб.

Ууакъ миллетледен не къадар джанла,
Фахмулу, зекий къаллай инсанла,
Сен джокъ себебли, саналмай саннга,
Кирдиле джерге, ушаб хайуаннга.

Бармакъ тергеуден башха бир санау,
Бир да билмейин башына оноу,
Нек болуб къалды былай баш баулу?
Къалай кыйналды зауаллы таулу!

Малланы санын таякъгъа керкиб,
Мюлк джюрютгенди зауаллы таулу.
Къарангылыкъда кёб кыйнаб, бёркюб,
Болуб къалгъанды былай баш баулу.

Зорлукъ тубюнде къаны эмилиб,
Кёб термилгенди зауаллы таулу.
Джаны саулай, къабыргъа кёмюлюб,
Болуб къалгъанды былай баш баулу.

Кёр, джарыкъ джулдуз желбетин төкдю,
Зорлукъну чачды, джерге нюр себди.
Окъуу джолунгу керди,
«Сен да къууан да бир къаш кер!» — деди.

Мугур кёллю, тур тюзетирге
Къыйынлыкъ бюкген муккур белинги.
Заман тууду джити этерге,
Илмугъа билеб дуппукъ тилинги.

Тур энди, тур, бирден барайыкъ,
Тот кирпичлени ачыб къарайыкъ
Ким да аямасын ишин, кючюн,
Ана тилин джарытыр ючюн!

Ана тилде кёз джарыкъ кёреди,
Ана тилине адам сый береди,
Сагъыш этеди кечем-кюнюм,
Ана тилимди джюрегим, тиним.

.
.
.
.

Болушлугъун бюгюн да андан
Къолундан келе къызгъаныб тургъан,
Тынчлыкъны сюйюб джан къыйнагъандан.
Къургъакъ сёз бла азмыды баш джулгъан.

Джашауда излеб башына табын,
Турсунмай, атханлай «джылан къабын»,
Талай къарачайлыны «билими»
Хиликке этгенди ана тилими.

Сора быланы мен былай кёрюб,
Кючлю саггышланыб, джер тентериб,
Къаст, мурат этиб кийиндирирге,
Ана тилими суйюндюрюрге,

Тебрейме сёзлени тинте, сюзе,
Къалам бла акъ къагъытха тизе.
Джырчы, назмучу болса да атым,
Тамамлашмайды алкъын муратым.

Ана тилими татыуун билсе,
Ким да, менича, ёсерин суйсе,
Бузлагъан кёб сёз джюрюучю болур,
Джюрекле къаныб джазарча болур.

16.05.1928 дж.

КОЛХОЗ ДЖЫРЫ

Урунганла биригебиз
Ленинни байрагына.
Джашасын колхозубуз
Минг джылны узагына!

Джашасын колхозубуз,
Энчиликни къурутхан,
Терен сызыб тюзлени,
Тракторланы улутхан.

Кюрешебиз эришиб,
Ишибизни бишире.
Этилинген хайырны
Ара мюлкге тюшюре.

Хайда, ишге тебрейик,
Биз турмайын абзыраб,
Кюн да чыгыб келеди,
Алтын чачы тозураб.

Джашасын колхозубуз
Ишге джигер къатылгъан,
Социализм джолунда
Ишге джигер тартылгъан!

Джашасын колхозубуз,
Малчылыкда джол ачхан,

Класс джауну барысын
Узакъ атхан, кенг чачхан.

Джашасын партиябыз—
Барысыны башчысы,
Ара мюлкню джолунда
Деменгили алчысы!

ТАУУШДАН

Биз, аслан кёллю
Болгъан джаш төлю,
Джаугъа бирден къаршчы чыгъайыкъ.
Ёхтемле кибики,
Джигитле кибики,
Октябрны отун джагъайыкъ.

Кюн нюрюн ачса,
Къайда кеч болса,
Анда межамланыб джатарбыз.
Джюрек байланыб,
Джаугъа айланыб,
Тобла, пулемётла атарбыз.

Кёкледен кери,
Кёк тенгизлени
Чайкъаб миндирибиз джарлагъа.
Сыйдам этегин,
Ууакъ джетегин
Къатышдырыб кызыл къанлагъа.

Джюз минг кемеле
Тенгизни беле,
Сууда балыкълача джюзербиз;
Учхучла бла
Уста уланла
Кёкге турналача тизербиз.

Хауада, сууда
Джюрюген буу да,
Тютюнлеб, кюкюреб ёкюрюр.
Суудан тоб атыб,
Кёкден да чачыб,
Джаугъа отла, окъла тюкюрюр.

Тохтарла къаныб,
Къаннга булгъаныб,
Джунчуб от буруулу ауушдан,
Эслери кетиб,
Джан солуу этиб,
«По морям, по волнам!» — тауушдан.

КИМ ДА БИЛИР

Эм мийик ёхтем къар тауну
Тенг этербиз тюз джерге;
Бизге ёшюн бургъан джауну
Кёмербиз джерге-кёрге.

Къызыл байракъ шош-шош кюлюр,
Басыб таулары юсюн;
Ким да кёрюр, ким да билир
Къызыл Аскерни кючюн!

Учхан къушча чыгъарырбыз
Джитилеге атлары.
Къанла бла сугъарырбыз
Ёзенлени, чатлары.

Къызыл байракъ шош-шош кюлюр,
Басыб таулары юсюн;
Ким да кёрюр, ким да билир
Къызыл Аскерни кючюн!

Машинала джилтин юрюб
Бугъойлагъа кирирле;
Бирикген бу кючню кёрюб,
Таула, ташла эрирле.

Къызыл байракъ шош-шош кюлюр,
Басыб таулары юсюн,
Ким да кёрюр, ким да билир
Къызыл Аскерни кючюн!

Тоб ауузунда ёсгенбиз,
Къоркъутмайын ёлюм, къан да,
Тынчайыргъа межамыбыз —
Къайда кеч болса, анда.

Къызыл байракъ шош-шош кюлюр,
Басыб таулары юсюн;
Ким да кёрюр, ким да билир
Къызыл Аскерни кючюн.

Биз излейбиз тенглик, тюзлюк,
Ишчи, элли къолдан келлик,
Хар инсанга тенгден кенглик,
Бирикген мюлкде эгизлик.

Къызыл байракъ шош-шош кюлюр,
Басыб таулары юсюн;
Ким да кёрюр, ким да билир
Къызыл Аскерни кючюн.

Джашларыбыз джарлы халкъны,
Отбуз джаугъа чартларгъа,
Къызыл Аскер берген антны
Сёз беребиз сакъларгъа.

Къызыл байракъ шош-шош кюлюр,
Басыб таулары юсюн;
Ким да кёрюр, ким да билир
Къызыл Аскерни кючюн.

СЕЛЬМАШ ЗАВОД

Шош чайкългъан, сабыр Донну этеги—
Тюппе-тюз, Шимал¹ Кавказны джюреги,
Къызыл Аскер къан бла сугъаргъан тюзю
Бюгюн-бюгече да бауурун, кёкюрегин,

Суу тёгюлген кирик, тёгюлген тери
Кенгеш² хукумат туугъанлы бери,
Солуусуз ишлеген узалыб кери,
Ишчиле бла техникле аскери,

Энди дангыл тюзю туура арасы,
Эл мюлкю къурч темирден къаласы,
Къучакълайса, тёрт джанына кериб къулач,
Санынг, башынг темир кюзю, темир таш.

Талай минг терезе, эшик ачасы,
Хауа бошлугъуна джилтин чачасы,
Джабыуунгдан кюнню нюрю тёгюледи,
Кёкде учхан къушха дери кёрюнеди.

Кёзю къысыб ачхан чакълы солумай,
Минут кетмей машинала бурулмай,
Кими анда, кими мында къурулуб,
Минг-минг темир джыгырыкла бурулуб.

¹ ш и м а л — север.

² к е н г е ш — совет.

Оджакъларынг тюкюрөдиле от тютюн,
Тёшге чёгюч урадыла ненча минг...
Темир кьоллу кьурчкёкюрөк ишчиле,
Хар бириси бирер ишни бишире.

—Нечик уллуду сени ишинг, кьууатынг,
Неди акъылынг, неди кьастынг, муратынг?
Ангылатмай, мени ызыма ашырма,
Хар ишинги манга туура айт, джашырма!

—Мен «Сельмаш» деб айтдыргъанма атыма,
Элчи улан, джууукъ олтур кьатыма,
Хар ишими бек ангылаб кьайтырса,
Эллилеге менден хапар айтырса.

Мен боллукъма эл мюлкню анасы,
Менсиз сау болмаз аны джарасы,
Мюлк ёсдюрюрге ишчи, элли миллетге,
Ма, ангыла, кирибме бу иннетге.

Агъачны, кьурчну, кьоргъашынны, темирни,
Сууну, хансны, талай затны, ташкёмюрню,
Америкагъа, Англиягъа эришиб,
Барын хайырландырама кюрөшиб.

Ма кёресе, бары бериб кюч, кьарыу,
Кюрөшеме мен да алмайын солуу.
Эл мюлкню илму нюрю кирирча,
Ат ёгюз да джекмей, сабан сюрюрча;

Чалкъыны да бойнугъуздан алырча,
Будай, бичен мешинала чалырча,
Ишчи, элли тынч ишлеб джашар ючюн,
Эркин кийиб, сьойгенича ашар ючюн.

Эл мюлкюне машинала кѳурурма,
Тюзге, таугѳа, хар джерге джетдиirme,
Барыны да чархын бирден бурурма,
Социализмге барын бирден тебдиirme.

Ишчи бла эллини ара джибин
Юзюлмезлик кѳурч темирден ишлерме,
Барыны алырма сыртындан джюгон, —
Тауну ёшюнюн машина бла тешерме.

Энчиликни, артыкѳлыкѳны кѳурутурма,
Ара мюлкню ёсдюрюме, кёлтюрюме.
Хаман социализмге джууукѳ барырма.
Сора аны деменгили кѳурурма.

Буду муратым, буду кѳастым,
Таб, буду, элчи улан, мени антым,
Тюшюнсюнле джарыкѳлыкѳѳа хар бири,
Тау тюбюнде артха кѳалѳанлагѳа дери.

Кѳурусун энчилик, тирилсин тенглик,
Ёссюн ара мюлк, халкѳѳа кѳууат берлик,
Барыбызѳа бир мюлк эгизлик дерик,
Биреуге болмасын артыкѳлыкѳ, кемлик.

Тебресин, джетер джерин кёзю кёрсюн,
Ара мюлкню ёсдюрюрге кёлюн берсин,
Мени сау болур ол кюн джюрек джарам.
Эллилени барына менден салам!

Кёлюм бла тынгыладым, барын эшитдим,
Ойлашыб, сора бу акѳылѳа кёчдюм;
Бюгюннге дери джахиллигиме кюйдюм,
Энчи мюлкден ара мюлкню бек сюйдюм.

28.09.1929 дж.

НЕФТЬ АНАСЫ БАКУГЪА

Тёб-төгерек этегинги къуршалаб,
Кёкюрегинги, бауурунгу къучакълаб,
Къалалача, къара оджакъла ёседиле,
Тёнгегинги къурч бычакъла тешедиле.

Джюрегинги тамырлары кёрюне,
Джерни джарыб къара къанынг төгюле
Вулкан уруб, тауну ёшюнюн чачханлай,
Титиретиб, кесине джол ачханлай.

Ёзегингден сыбдырылыб джыланча,
Фонтан болуб чыгъа, къара тубанча,
Оджакълада ёшюн уруш этеди,
Таб бир-бирледе булутлагъа джетеди.

Къара чачын тозуратыб, булгъаныб,
Сора ызына айланады чулгъаныб.
Шоркъулдайды быргъылагъа секириб,
Чоюнлагъа төгюледи ёкюрюб.

Грозныйды сени гитче къарнашынг—
Ара мюлкню ёсдюрюрге джолдашынг,
Юсю бла кёб шахарны, кёб элни,
Къууандыра барын тюбеген джерин.

Ёрюш, эниш буруу болмай ётеди,
Къара тенгиз этегине джетеди.

Сора алайда чыгъа бойнун къайырыб,
Кемелеге къуюлады джайылыб.

Бешджыллыкъны эки джылгъа толтурдунг,
Джаным, кенгден кюрен тартыб олтурдунг,
Ненча тюрю нефть заводла къурулуб,
Минг-минг джыгырыкла къаты бурулуб,

Машинала солуу алмай кюрешиб,
Сени сюзюб, къауумлагъа юлешиб,
Бек кёб тюрю этедиле: джау, бензин...
Кюнден кюннге джарыкъ чыгъады сёзюнг.

Кёб минг ишчи бир кюч бла ишлейди иш,
Сен бересе ара мюлкге къарыу-кюч.
Хауалада темир къушла тиздирдинг,
Тенгизледе кемелени джюздюрдунг.

Сенсе, джаным, машинала улутхан,
Атны, ёгюзню, адамланы солутхан,
Сени ичерге тыш къралла, сукъланыб,
Тиш билейле бары, бизге джутланыб.

Сен джанаса кече кюнню орнунда,
Аш болмазча капиталны къарныма.
Кенг керирсе ара мюлкню тамырын,
Къазар ючюн энчиликни къабырын.

ИШСИЗ ТУРМА

(Ишлөмеген — ашамаз)

Бийле, ханла — барысы
Бизге татыу бермейин,
Бугъоуланыб тургъанбыз,
Дуния джарыкъ кёрмейин.

Джалгъа, малгъа биз барыб,
Кесибизни туюгенбиз.
Эркинликсиз дунияны
Сынагъанбыз, билгенбиз.

Сатыб алмай, ортакъ чалмай,
Бир эли джер табмайын...
Бай айтса, мадар джокъ эди,
Къуллугъуна чабмайын.

Аккъюл болуб, акъбет болуб,
Салкъын юйде олтуруб,
Хакъыгъызы ашай эди,
Къарнын къандан толтуруб.

Джан тер этиб ишлей эдинг,
Аны маллы этерге,
Ол къан ичген гыбыны
Сен кёлүне джетерге.

Сатыб алыучу джеринги
Сеннге ачхасыз бердиле,

Ишлей, уруна сен билсенг,
Сени сыйлы кёредиле.

Бош табханлай джерлени,
Ишлей, уруна билмейсе.
Хаулеликге бошланыб,
Сен ишлерге суймейсе.

Дуния татыу кёрмейбиз
Биз, ишлемей, бирикмей.
Эркинликни джюрютейик,
Кёгетлерин чиритмей.

Бийге этген джумушунгу
Башынга этерге билмейсе,
Джаз кёзюню оздурмай,
Сабанынгы сюрмейсе.

Къачда мюрзеу джыядыла
Урлукъ атхан адамла,
Орамланы ёлчелейле
Ишлеменген аманла.

Халкъ, къадалыб ишлесе,
Орамлада кюлесе,
Джай ишлерге суймейин,
Къыш гырджынлыкъ тилейсе.

Заманында сабан сюр,
Кюз джетгенлей, чалкы чал.
Джер да, суу да тенг болду,
Къоймай, юлюшюнгу ал.

Санлары сау адамгъа
Борч болады ишлерге,
Айыб тюмкюю, сагъыш эт,
Ишлемейин тилерге.

УНУТУЛМАЗСА

(Халилланы Саид джолдашха)

Туугъан эдинг Минги Тауну тюбюнде,
Ёксюз тургъан халал халкъны ичинде.
Чыкъгъан эдинг кюн тийгенлей джарытыб,
Джарлы халкъны барыр джолун танытыб.

Тенглик къурай артыкълыкъны орнуна,
Сокъмакъ эте коммунаны джолуна,
Джарлы халкъны тюз джол бла тизерге,
Залимликни тамырларын юзерге.

Ууакъ-ууакъ кюнден кюннге сингдириб,
Керти джолну джарлы халкъгъа билдириб,
Хуриятны эшиклерин ачаргъа,
Джилтинлерин бу таулагъа чачаргъа.

Сора билиб муратынгы, къастынгы,
Тас этерге джерни юсюнден атынгы,
Бир ит джыйын төрт джанынгдан чабды,
Кесинг джангыз учхара джерде табды.

Сюймегенлик, джаулукъ этиб, табалаб,
Тартыб-тартыб санларынгы паралаб,
Тёкгендиле джерге кызыл къанынгы,
Тюз джерингде алгъандыла джанынгы.

Къанынг бла тюзлюгюнгю джууаргъа,
Халкъны аллын алай бла тыяргъа.
Мурат этиб, бу джуртлада бегирге
Джарлылагъа узакъ азаб берирге.

Ит джыйынны муратына джетдирмей,
Артыкълыкъны мындан ары кёлтюрмей,
Биз, биригиб, мурдарланы чачханбыз,
Ол сен скойген эркинликни ачханбыз.

14.05.1928 дж.

АНАЛЫКЪ

Джахил болса анасы,
Не билликди баласы?..
Олду сабий ёсдюрген,
Тобугъунда кёлтюрген.

Онбеш джылы толгъунчу,
Анасыны къолунда,
Акъыл-балыкъ болгъунчу,
Джорюйдю аны джолунда.

Окъуй билген анала,
Къурчдан болуб къалала,
Балалагъа джарайла,
Юретелле, къарайла.

Юйдегиде, юйюрде,
Юйде-эшикте, хар джерде,
Окъуудан ала файда
Аладыла хар къайда.

Ары-бери чулгъанмай,
Кирге-къургъа булгъанмай,
Ишин эте биледи,
Таза туругъа сюеди.

Тиширыуну джолуна
Болмагъыз темир буруу,
Китаб алсын къолуна,
Себебсизди бу туруу.

Эр, тиши да тенг билсе,
Тенг окъуса, тенг кёрсе,
Тенг ишлерле тенг алыб,
Бирикген кючню салыб.

Тиши, эр деб юлешсек,
Энчи урунуб кюрешсек,
Джашауубуз тынч болмаз,
Мюлкюбюз алгъа бармаз.

Илму мюлкню кёлтюреди,
Миллетлени ёсдюреди,
Темир джолла ётдюреди,
Тенгизледе джюздюреди.

27.04.1926 Дж.

ОРУС ТИЛГЕ КЕЧЮРЮЛГЕНЛЕРИ

КАВКАЗ

Я чту тебя, закованная в снег
Кавказских гор орава золотая,
И прилетающая на ночлег,
Лиловых туч извилистая стая.

И вытесанный из гранита царь
На вытесанном граните трона
Закутывается в седую гарь
И думает: никто его не тронет.

Так начинается старинный спор,
Великий спор Эльбруса и Казбека:
— Я всех могущественней... Среди гор
Могучей нет и не было от века.

И потому хотя бы, что я сед,
На откровенности мои не сетуй,
Не по достоинствам тебя, сосед,
Воспели легионеры поэты.

Ученые, писатели, князья
Вблизи тебя тысячелетья жили, —
Ко мне же допустить было нельзя
Сквозь кварцевую толщу сухожилий.

А между тем сильнее всех Эльбрус —
По выдержке, по духу и по крови.
Неисчерпаем и бесценен груз,
Лучистый груз моих земных сокровищ.

Каменьями наполненный Эльбрус
Спутанный золотиносной жилой,
Любую боль я вылечить берусь,
Мои ручьи звенят целебной силой.

Гляди: по каменным моим ногам,
Врачуя рану, ключ бежит великий!
Шмелиной тучей закипает там,
Разноплеменный и разноязычный,

На грудь скалы, как праздничный убор,
Ложится мрамор нежными пластами,
И сотрясется на склонах гор
Пахучий бор, увещанный плодами.

На все, какие можно голоса:
Звериные, цветочные и птичьи —
Леса поют и говорят леса.
О, вдохновенное косноязычье!

Леса горят и дымчатым горам
Отвешивают низкие поклоны.
И огненные трели по кустам
Разбрызгивает соловей влюбленный.

Издадека... совсем издадека
Под натиском могучего буруна
Кружатся перистые облака,
Как солнцем вызолоченные руна.

Чердак туманов... Крыша облаков
Уперлись в призрачное поднебесье,
Где меж небесных и земных лугов
Сияют звезды, лилиями свесясь.

Чудовищная голова горы,
Одна или с товарищами вместе,
Увесистое облако прорыв,
Касается сверкающих созвездий.

Есть облака, которые грубы,
Есть облака, которые игривы.
Закручены льняные их чубы,
Расчесаны их шелковые гривы.

Я изучил их краски искони,
Их очертанья знаю по старинке.
То кровью наливаются они,
А то блуждают без одной кровинки.

Рассыпляются, как легкая зола,
И слепятся, как розовая глина.
И молниями вспыхивает мгла,
Когда они вступают в поединок.

Отгрохотав, уходят на покой,
И над пустынею голубоватой
Летят лоскутья с траурной каймой,
И белоснежная клокочет вата.

Кавказский гор величественный строй,
Гранитные красавицы Кавказа,—
Вы спрятаны под облачной чадрой
От злого человеческого глаза.

О, бешеные пасти ледников,
По-волчьи видвинутые оскалы!
О, высвобожденные из оков
И к солнцу разогнавшиеся скалы!

Эльбрус! Эльбрус! Я перед тобой поник
Беспомощным подобием улиты.
Сверкает твой гигантский воротник,
Из серебра чистейшего отлитый:

И пролетает розовый олень,
И тур проносится через ущелье,
И начинается гремучий день,
Безумный день звериного веселья.

Стрекозы измеряют синеву,
До солнца плещет мир разноголосый,
Пощипывают мокрую траву
Ночной росой обрызганные лоси.

Прислушайся, как зычно рог орет,
Когда в горах и темных перелесках
Выслеживают древнее зверье
Охотники в коротеньких черкесах.

Они прикладывают в земле,
Они подкрадываются без звука,
И залп за залпом... и в зеленой мгле
Дремучих глаз неистовствует мука.

И с ношей возвращаются домой.
С дымящеюся тушею оленя,
Синей, синей, синей, синей тьмой
Вы обволакиваетесь, селенья!...

И пастухи гнездятся, как грачи,
В тущобах и расщелинах зеленых,
И плещутся, и плещутся ручьи
Над склонами, под склонами, на склонах.

Попробуй, палец опустить в струю,
Полиловее, весь обледенелый.
Ручьи бегут, бегут и на краю
Друг с другом сталкиваются, как стрелы.

Из горных недр, из черной глубины
Взрываются алмазные нарзаны,
И, словно в зеркале, отражены
В целебных водах звезды и туманы.

Ручьи, ручьи! Как ваша песнь звонка!
Куда вы движетесь, дробя каменья?
— Разбушевавшиеся облака —
Святое место нашего рожденья.

Мы оглушительнее, чем руда,
Расплющиваемся на дне ущелий,
Мы пробегаем через города,
Вгрызаемся в граниты подземелий.

Мы перепрыгиваем через ров,
И вот под гром и цокот окаянный
Звонкоголосой армией ручьев
Врываемся в моря и океаны.

И наша жизнь бродячая легка,
И упоительнее нет рассказа,
Как, снова превращаясь в облака,
Мы возвращаемся к горам Кавказа.

НЕВЕСТА

О, как вы пристрастны в заботе своей!
Как с бедной сестрой своих сыновей
Обходитесь, ею, как вещью, бросаясь,—
И дочь нелюбимая ходит босая.

Растет она с детства, как чертополох,
Ни книг, ни ученья девчонке не надо,
И хлеб ее горек, и сон её плох,
И замуж пойдет, как скотина, за плату.

Вам выкуп дороже, чем юность ее,
Которая мучится, любит и дышит.
Пусть вымолвит желанье свое,
Шепчет втихомолку — никто ведь не
слышит.

«С богатым ты счастлива будешь —
молчи!»

И кончено. Нет, вы неправы и лживы.
Продажные девушки — жены ничьи,
Считать дочерьями таких не должны вы.

Торгуясь на свадьбе, потя, кряхтя,
Пьянея, как идол языческий просит.
Продать человека, родное дитя,—
Не значит ли это—в огонь его бросить?

КЕЧЮРГЕНЛЕРИ

ИНТЕРНАЦИОНАЛ

(Эжен Потье ден¹)

1. Къозгъал, кѣб залимликле болгъан
Дунияда ачла, джалчыла.
Къайнайды къаныбыз ачыудан
Ёлюм урушка барыргъа.
Залимлик дунияны чачарбыз
Тюбю бла, бир затын къоймай.
Биз джангы дуния къуарарбыз,
Арада артыкълыкъ болмай.

Припев:

Бу къазауат боллукъду
Эм ахыр, эм уллу,
Интернационал бла
Къобар адам улу,

2. Келиб, биреу бизни къутхармаз,
Аллах, бий, патчах ол болса.
Бизге баш эркинлик табылмаз,
Кеси кючюбюз болмаса.
Зорлукъланы башдан ташларгъа,
Хазнабызны сыйырыргъа,
Кѣрюкню сиз таукел юрюгюз,
Къызгъан темирни джазаргъа.

(Припев)

¹ Эжен Потье (1916—1887) — Париж коммунада болгъан француз поэт.

3. Дунияда ишчи халкъ, джангыз бир,—
Урунмакълыкъны аскери, —
Саулай джерлени иесибиз,
Халкълары джокъду итлени.

Кёк кюкюреб, къырса шыбыла
Итле, мурдарла сюрююн,
Бизге уа джарыкъ таягъы бла
Джарытыб тиер кёкден кюн.

(Припев)

БУГЪОУЛАННГАН

Темир ауда, тар тузакъда олтурама,
Эркинликсиз асыралгъан къуш бала да,
Мыдах тенгим, къанатларын къагъады,
Кёз туурамда къанлы ашны чагъады.

Чагъады, атады, манга кёз ийиб,
Экибиз бирге сагъышланнган кибик,
Тюрсюню, сагъышы чакъыралла мени,
Айтыргъа сюйгенча: «Кел учайыкъ кери!

Эркин къушлабыз: джетди, къарнаш, заман!
Булутла артында къар таугъа тамам,
Учуб кетейик кёк тенгиз джагъалагъа,
Кесибиз джангыз джел бла ойнаргъа...»

БУЛУТ

Сен арт булутса, джел чачхандан к̑алг̑ан,
Сен джангыз кесингсе джазык̑ к̑кню барг̑ан,
Сен джангыз кесингсе к̑лекге джайг̑ан,
Джарык̑ кюнюбюзге мыдахлык̑ салг̑ан.

К̑б болмай джарык̑ к̑кню бютеу к̑уршоулаб,
Ог̑урсуз шыбыланы джатдынг к̑учак̑лаб,
Джашыртын тебрединг кюкюреб, джашнаб,
Джут джерни тойдурдунг, джангурну ташлаб.

Болг̑анды, джашырыл: к̑ояр заманынг
джетди.

Джер джапырылды, к̑аты джел да кетди.
Джел чапрак̑ланы сылай-сылай келеди,
Сени да бош к̑кден аллына сюреди.

ЧЫГАНЛЫЛА

п о э м а

Чыган кѣауум Бессарабияда
Баралла, лахор эте, кѣче —
Кѣаллыкѣла бюгюн суу бойнунда
Джылтыргѣан шатырлада кече.
Кѣк тубюнде рахат джукѣу,
Эркинликча, кѣууанчлыды кечелери,
Арба чархланы ортасына
Джарты тагѣылыб кюйюзлери.
От джанады, кѣуршалаб отну,
Юйюр аш эте, ат бѣлек отлайды.
Таза тюзде, шатыр артында
Кютю айю бошланыб джукѣлайды.
Тюзле ичинде кѣозгѣалгѣан,
Танг бла джолгѣа кѣуралгѣан, —
Бары тынч юйюрню ишлерид,
Кѣатын джырла, сабий тауушла,
Зынгырдагѣан джолоучу тюшлерид.
Ма бу кѣчгюнчю таборгѣа,
Джукѣу тынчлыгѣы кирген,
Джап-джангыз тюзде эштилген —
Атла кишнеген, ит юрген —
Отла джукѣланыб хар джерден,
Ай, джылтыраб, кесин танытад,
Кеси кѣкле мийигинден
Тынчлыкѣлы таборну джарытад.
Кѣарт, джукѣламай, бир шатырда

Олтурад кѣмюрле аллында,
Арт кызыуун отну тѣгюб,
Кече тылпыу тартылгъан.
Узакъ тюзге къараб, чѣгюб...
Къуру тюзде ойнаргъа
Сабий кызычыгъы баргъанды.
Юреннгенди сыркыу эркинликге,
Келликди ол, кеч болгъанды,
Ма ай джетгенди батаргъа;
Земфира келмейд, суууйду
Къартны хантчыгъы ашаргъа.
Ма кыыз. Бир джангыз да келмеген
Бир джаш келгенди ызындан,
Чыганлы ъмюрде кѣрмеген.
«Ой, атам, — деб кыыз айтады, —
Табыб чакъырдым кѣонакъны
Дуппурну арты тюзде
Кече къалдырыргъа бизде.
Сюеди чыганлы болургъа,
Закон кѣоймады кѣонаргъа,
Мен мынга нѣгер боллукъма,
Алекоду муну аты,
Бирге айланыргъады мураты».

Къ а р т:

Мен кѣууандым. Къал, джаш, бизде,
Тангнга дери шатыр тюбюнде,
Артыкъ да тур, сѣйсенг, бизде,
Хазырма санга кѣуреширге
Мекаямымы, ѣтмегими да
Мен сени бла юлеширге.
Бол бизни, юрен бизге,
Джарлы джашау юлюшюбюзге.
Тамбла танг джарыгъы бла

Барырса арбада бизни бла,
Не ишни суюсенг да, сайла:
Тюй темирни, суюсенг, джырла,
Не, айюню тартыб, элни аула.
Алеко джукълайд. Аны акъылында
Къычырыб уяныб къарангыда,
Мутхуз кёрюнюш ойлайды:
Ол къолу бла къармайды,
Къоркыган къолун узата,
Къуру джууургъанны тутханды —
Джашау нёгери узакъда...
Чынгаб орундан къобханды,
Санларын къоркъуу буугъанды,
Санына сууукъ чабханды.
Шатырдан эшикке чыгыб,
Арба тегерегине барады,
Хар зат рахат, сырт джатады, —
Ай да булутха батады,
Джулдузланы джарыкъларында
Чыкыгъа тартылган эд сыз,
Узакъ дуппурла артына
Элте эди огъурсуз ыз.
Кеси барады тёжюмсюз.
Къабыр да джол къыйырында
Узакъда агъарад аллында,
Арыган аякъларын суюрей,
Барад, инджиле боллукъ ишге,
Ауузу, тобукълары къалтырай,
Кёрдюмю экен таб тюшде.
Эслемей турганлай, джууукъда
Эки кёлекке кёргенди,
Къабыргъа джууукъ джетгенди,
Шыбырдаганларын эштгенди.

1-чи а у а з:
Заман!

2-чи а у а з:
Тохта!

1-чи а у а з:
Заманды, наным,

2-чи а у а з:
Огъай, огъай! Тохта, сакълайыкъ кюнню.

А л е к о:
Мен аллай тюлме, даулашмай,
Эркинлигими къоймазма.
Къан къайтармай къанмазма,
Тюбсюз тенгизни джанында
Джашаууму табсам уянмай,
Ант этеме, мени аягъым
Бир кечим салмай, аямай,
Тенгизни толкъунларына
Тюртер эди уялмай,
Билмей тургъанлай уянса,
Къоркъуб, тенгиз ичинде,
Кюлюб табалар эдим,
Батханына тенгиз тюбюне
Бек къууаныб къарар эдим.

Д ж а ш ч ы г а н л ы
Энтда, бир, бир ба этиу!

З е м ф и р а:
Заман болгъанд: огъурсузду мени эрим.

Чыганлы:

Энди бирчик! Айырылмакълыкъгъа, юлюшге.

Земфира:

Сау кълал, келиб кълалгъынчы...

Чыганлы:

Айт, — энди не заманда тубербиз?

Земфира:

Бююн, ай батса, дуппур артында,

Анда кълабырны кълатында..

Чыганлы:

Алдар! Келлик болмаз.

Земфира:

Кълач — ма ол. Келирме, наным.

Джашау кълыйыны уялтыргъа

Кълызгълагълает уялтыргъа,

Узакъ джудуз аламат кълч бла

Тарта эди кесине,

Бир-бирде сейир булджуула

Келе эдиле эсине.

Эм аны джангыз башында

Кълк кълкюрет чартлай эд.

Сагълышсыз шыбыла тълбюнде,

Джарыкъл кълнде да джукъллай эд.

Сокълур, хылла джазыугъла

Властха ийнанмай джашай эд.

Ай аллах, халал джюрегинде

Бек кемсиз кълайгъл ойнай эд.

Ах, инджилген кълкюрегинде

Кълалай чайкълалыб кълыйнай эд.

Эртдеми, узакълмы тохтады?

Энтда уяныр. сабыр эт!

Земфира:

Айт, шохум, сен кълайгълрмаймыса

Емюрлюкге атхан затынга?

А л е к о :

Нени атханма мен?

З е м ф и р а :

Ата джуртунгу адамларын, шахарланы.

А л е к о :

Нек бушуу этеме? Билсенг эд.
Кёз аллынга келтирсенг эд
Тунчукъгъан шахарны тарлыгъын.
Джазгъы биченлик ийиси бла
Джоппу адамла буруу джанында
Солумайдыла ма мындача,
Таза эртден шош хауада
Оюм сюре, сүймеклик уялта,
Ала намысларын аталла,
Эркинликлерин саталла,
Джолгъа табыныб баш уралла,
Ачха, бугъоу тилей туралла.
Нени атханма? Арtdан-алдан
Сёлешиуню бек болумсуз
Къуугъанларын эмда оюмсуз
Сёз этиу эмда ётюрюк муратны,
Таб джылтырагъан айыб затны.

З е м ф и р а :

Анда уа — сейирлик юйлени
Кёб тюрлю бетли кюйюзлери,
Оюн, той — джарыкъ кюнлери,
Байды къызланы кийимлери.

А л е к о :

Неди шахар джарыкълыкъ?
Болмагъан джерде сүймеклик
Санга джарыкълыкъ болмаз.

Кийиб сыйлы кийимлени,
Тагъыб мынчакъ, накъут-налмаз,
Ол кызла джетмезле сени,
Тюрленме, назик нёгерим, —
Джангыз олд сенден тилегим,
Бирге юлеширге хар затны,
Кесим разы къачхынчылыкъны,
Сюймекликни, бош сагъатны.

К ъ а р т :

Бай халкъда туусанг да тамам,
Сен керти сюесе бизни,
Эркинлик суюлмез хар заман
Юреннген адамгъа джизги.
Тынгыла ортабызда сёзге:
Патчах кыстаб бир заманда,
Югдан келген эди бизге...
(Сейир атын алгъын биле эм,
Энди унутханма мен).
Ол къарт эди джыл саны бла,
Джаш эди кирсиз джаны бла.
Сейир джыры, уллу фахмусу,
Суу шоркъулдагъанча тауушу,
Дунай бойнунда джашай эд,
Хар кёрген аны сюе эди,
Таурух бла бизни джесирлей эди.
Къызбай, къарыусуз сабийча,
Бир зат келтирмей эсине,
Ау бла чабакъ тута элле
Башхала аны кесине.
Суула да дженгил бузладыла,
Джелле шуулдаб чабдыла.
Сора тюкю териле бла
Таб сыйлы къартны джабдыла,

Джарлы джашауну кыйынына,
Юреналмай эди оюмуна,
Къуу саз болуб айлана эди,
«Аллах чамланыб, терслигим ючюн,
Азаб бергенд, деб ойлана эди.
Мыдах эд, бушуу эте эди.
Кесим келсем деб, сакълай эди.
Дунайны бойнунда айлана,
Ачы джыламукъла теге эди.
Туууб ёсген шахары
Таймай эсине келе эди:
Къонакълыкъда тынчлыкъ табмагъан
Тансыкъ болгъан сюеклерими —
Киши джерде рахат джатмагъан —
Къыбылагъа кёчюрююз, деди.

А л е к о:

Ма джашларынгы джазыуу,
Тауушлукъ кърал: Рим, кёр!..
Аллахланы, суймекликни джырчысы,
Айт! Къалайд сый, джууаб бер.
Къабыр таууш, махтау сёз
Тукъумдан тукъумгъа кёчеди,
Кийик чыган шатыр тюбюнде
Хапарда мынгамы джетеди?
Кетди эки джыл, чыганлыла
Къауумлары бла айланалла,
Алгъын кирик, хар къайда
Къонакъбай тынчлыкъ табалла.
Алеко эркинд алача,
Сокъуранмай айланады.
Джарыкълыкъ бугъоуун суймейин,
Кёчгюнчю кюнлени ашырады.
Биягъы юйдеги, ол — кеси
Чыган джашаугъа кетиб эси,

Унутуб озгъан джылларын,
Сюйюб шатырда къалгъанларын,
Зауукълу эринчекликлерин,
Джарлы, джарыкъ тиллерин.
Уясындан къачхынчы айю,
Шатырны туюкю къонагъы
Бара эд ол къаты тюзде,
Сакъ адамланы алларында
Ауур улуб, тепсеб, ойнай,
Бездирген сынджырын чайнай.
Къарт къыл къобузда ойнайды,
Глоч таягъына таяныб,
Джаш, айюню тартыб, джырлайды,
Земфира джыяд айланыб
Элчилени берген затларын.
Кече ючюсю да хазырлайла
Кебекли туюден хантларын.
Къарт къалкъыды, бары рахат...
Шатырда къарангъыд, къымсыз хар зат.
Алеко, агъарыб, бешик джанында,
Къыз суюмеклик джыр улутад.

Земфира:

Сен къарт, огъурсуз эрим,
Кюйдюр, не кес мени сен.
Отдан неда бычакъдан
Къоркъарыкъ тюлме мен.
Санга ачудан кюеме,
Болмайма сени кёрюб:
Мен башханы сюеме,
Елюб барама суююб.

Алеко:

Кийик джырланы суюмейме.
Тохта, мен джырладан безгенме.

Земфира:

Суймеймисе? Не ишим барды!

Мен кесим джырлайма.

Кесинг, кюйдюрсенг мени,

Таб, алсанг да джанымы,

Сен къарт, огъурсуз эриме

Айтырыкъ тюлме аны.

Джаздан эсе джангыды,

Джайгъы кюнден иссиди:

Къалай джашды, джигитди,

Джокъду менден суйгени.

Кече шыбыртсыз заманда

Къалай эркелетдим аны.

Къалай кюлдюк ол заманда

Хыликке этиб чалынгы.

Алеко:

Тохта, Земфира, болгъанма мен...

Земфира:

Ангыладынгмы джырымы сен?

Алеко:

Земфира!..

Земфира:

Чамланыргъа эркинсе сен,

Джырыны сени юсюнгден джырлайма мен.

(Кетеди, «Къарт эрим» зат деб джырлай).

Къарт:

Эсгереме мен бу джырыны,

Адамлагъа булджуугъа

Бизни заманыбызда къуралгъанд,

Эртдеден бери джырланганд,

От аллында къыз бёлей, тебрете,
Кагул¹ тюзлеринде кёче,
Мени Мариулам джырлай эд
Ма бу джырны кышхы кече.
Мени эсимден кетмеген джылла.
Сагъат сайын мутхуз болалла,
Ма бу джырды кетмеген
Ангыма сингиб терен.

* * *

Бары тынч, кечеди, джасанады
Кёксюл кёгю кыбыланы,
Къартны Земфира уятды:
«Тынгыла, атам, — деб айтды: —
Алеко кыйналыб джукълайды,
Тюшюнде ахсынады, сарнайды».

Къ а р т:

Тынч тур, Земфира, тилейме, анга.
Орус таурух айтама санга:
Джукълагъанны солууун буугъан
Юй дух келед кече ортасында.
Олтур къатыма, кымылдама,
Кетерикди танг аласында.

З е м ф и р а:

Атам! Ол шыбырдайд, Земфира, деб.

Къ а р т:

Сени джукъу ортада да излейд ол:
Дуниядан сен багъалыса анга.

¹ К а г у л — Бессарабияда Дунайгъа кыошулгъан суу.

Земфира:

Манга суутханд суюмсклигин,
Эркинлик тилейд джюрегим.
Энди мен... сабыр! Эштемисе
Башха ат айтыб сёлешгенин?

Къарт:

Кимни атын?

Земфира:

Эштемисе? Хырылдаб ынгычхауун...
Ачы тиш кысады...
Мен уятайым аны.

Къарт:

Бошуна;
Кече духну кыстама,
Кеси кетер.

Земфира:

Ол бир джанына бурулду;
Чөгеледи, чакъырады мени, уянганды.
Барайым анга. Сау къал, къалкъы.

Алеко:

Къайда энг сен?

Земфира:

Атам бла олтура эм.
Бир дух сени инджитди, эзди,
Джанынг кыйналыб тездю.
Тишлеринг кыжылдаб сени,
Къоркъутдунг, чакъыра эдинг мени.

Алеко:

Мен тюшюмде сени кѣргенме.
Экибизни ортабыздача...
Аман сагъышла сезгенме.

Земфира:

Ийнанма ётюрюк тюшлеге.

Алеко:

Ах, мен ийнанмайма неге да,
Татлы ийнандыругъа, тюшге да,
Таб, сени джюрегинге да.

Къарт:

Не ючюн сен, акъылсыз джаш,
Дженгил-дженгил ахсынаса?
Къатынла ариулукъда баш,
Мында хар ким башына бош.
Мыдахлыкъ сени инджитмесин,
Кѣк да джарыкъ, джууаш, шош.

Алеко:

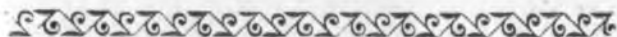
Атам! Ол мени суюмейди.

Къарт:

Чапырылыр, шохум: ол алкъын джаш,
Сен къыйналма сагъышсыз бош:
Сен къыйналыб сюесе бек,
Накъырда бла — тиширыу джюрек.
Къара: узакъ кёкню тубюнде
Ай эркин болуб ойнайды;
Бара тургъанлай, хар джерге
Тенг джарыкъ бермей къоймайды.

Биджиланы Асхат

ПАХМУНУ КЮЧЮ

Биджиланы Асхат Къарачайда эм белгили, эм пахмуну уланланы бириди. Аны аты туугъан халкъы бла бирге джашарыкъды. Асхатны халкъгъа танытхан, сюйдюрген неди десенг, — къарачай элде биринчи школла ачылгъан заманда, джыллары озуб, окъур мадарлары болмагъанлагъа деб джазгъан биринчи китаблары. Сёз ючюн, «Билим», «Малчы», «Джангы джашау», дагъыда сабийлеге, уллулагъа да «Элибле», окъургъа китаблары.

Аладан да бек Асхатны окъуучулагъа белгили этген — аны айтылгъан орус джазыгучулары назмулары, хапарлары, биринчи болуб, къарачай тилге сейирлик кёчюргениди. Алай бла, ол Пушкинни, Лермонтовну, Крыловну, Горькийни, дагъыда башхаланы джазгъанлары бла къарачайлыланы шагърей этгенди. Кёчюргенди деб къойгъан тынчды. Алай пахмуну адамланы, бай, къыйырсыз-учсуз орус тилден къарачайча, аз миллетчикни тилине магъанасын, ариулугъун бузмай, ким да сюйюб окъурча кёчюре билмеклик бек къыйын, сыйлы ишди. Ол халкъланы бир-бирине танышдырады, шох этеди.

Биджиланы Асхат Къарачайны эм эски элдерини биринде — Учкуланда туугъанды. Атасы кеси къыйыны бла джашагъан, тюз иннетли, къарангы адам болгъанды.

Шоркъалы, чокъракъча, таза Къобанны, ошюн уруш эте, ашыгъыш баргъан акт кѣмюк-лю толкъунларыны шууулдагъан тауушлары кѣкге джете, ъхтем таулань ъмюрлюк бугъой-ларындан ургъан сууукъ аяз, кюн бетледе, къая ранлада субай нарат чегетле, кѣз кючден джетген мийикликде къанат кериб учхан тау къушла Асхатны туугъан джерине, джуртуна биринчи суймекликни сингдиргендиле. Кѣлюн ачыкъ, пахмусун терек, джюрегин батыр этерге болушхандыла. Джашчыкъны озгъун фахмусун эслеб, Къарачайда биринчи школаны къурагъанланы бири, билимли, ангылы устаз Байрамукъланы Илияс, Асхатны асыраргъа, окъутургъа тилеб кесине алгъанды. Эл школну бошатыб, джашчыкъны Майкоп шахарда училищеге ийгенди. Джаш Майкопда окъууну тындырыб къайтханында, анга экинчи аталыкъ этиб тургъан Илиясны ългенин эшитгенди. Кесини атасы 1926-чы джыл ауушханды.

Ол джыллада къарачай халкъда, уллу окъуу огъай эсенг, орта школну бошагъан да хазна адам болмагъанды. Анга къыйналыб, Асхат халкъына къолундан келген бла болушургъа ант этгенди. Ол мычымай Москвада Ломоносов атлы кърал университетни медицина факультетине киреди. Анда Къаракетланы Исса бла тенглик джюрютгенди, уллу джазыучула бла шагърей болгъанды. Кече, кюн да литературагъа эсин ийиб, кѣб китаб окъугъанды, орус тилге дженгил тюзелгенди. Джыйырманчы джыллада назмула джазыб башлагъанды. Табигъатны ариулугъун сакъларгъа ол къолундан келгенни аямай кюрешгенди:

1921 джылда Асхат орусча джазгъан «Плачет лес» деген назмусу басмалангъанды. Ол кѣзюуледе Акъбайланы Исмаил да чегетлени сакълауну юсюнден «Сакъла, кесме!» деген назмусун джазгъанды. Бу назмуну отузунчу джыллада школлада макъам бла джырлаучан эдиле. Быланы бек керекли болуб джазылгъанларын барыбыз да ангылайбыз! Къа-

рачайда чегетни не тюрлюсю да кёбдю. Ол джыллада уа, «Аллахныг юлешинмеген агъачына кимни не иши барды» деб, керексизге кёб тереклени кырыб, зырафлыкъ сала эдиле. Бу назмуланы окъусанг, Н. Некрасовну «Рубка леса» деген назмусу эсинге тюшеди. Энди уа чегетлени, табигъатны ариулугъун, бютеу байлыгъын сакъларгъа кърал барыбызгъа да борч салгъанды.

1928-чи джыл Москвада университетни медицина факультетин бошагъанында, пахмулулугъу ючюн Асхатны анда ишлерге тыядыла. Артда ол сау къралгъа белгили хирургну — Бурденкону биргесине ишлейди. Аны Къарачайгъа келтириб, тауларын, кёллерин, чегетлерин кёргюзеди.

1934-чю джылда Асхат эндиги Къарачай шахарда область больницыны тамадасы эмда баш хирургу болады. 1935-чи джыл анга медицина илмуланы кандидаты деген алим ат аталады. Асхат къуру хирург усталыгъы бла къалыб кетсе да, къолуну усталыгъы, чемерлиги, онглуулугъу бла халкъгъа белгили боллукъ эди. Не ючюн десенг, кеслерин бакъдырыргъа хар джерден келе эдиле. Асхат джаргъан адам сау болмай къалмайды», «Асхатны къолундан адам ачымайды», — деген хапарла, элlege огъай эсенг, тау джайлыкълагъа дери джайылгъан эдиле. Джа-шаудан тюнгюлюб, ёле тургъан тиширыуну станиседен больницагъа келтиргенлеринде, къутхарыр мурат бла Асхат аны джаргъанды. Ичине эт къозлаб тургъанын кёрюб, сау беш сагъатны кюрешиб, 13 килограмм джараусуз этни къоратханды. Тиширыу сау болуб кетгенди. Асхатны уллу чемерлиги кёблени ёлюмден къутхаргъанды.

Асхатны къралда джазыучулары Союзуна алгъандыла. Асхат орта бойлудан иги эсли, кызыл къанлы, суюмлю, чырайлы, сабыр сёлешген, джарыкъ адам эди. Къачан да чамы, ууакъ ышаргъаны тохтамай эди. Ол ёмюрюнде не уллугъа, не гитчеге хыны сёз айтхан болмаз. Тюбесе, уллугъа — уллу,

гитчеге — гитче бола биле эди. Аллай кыы-
йын иште эртденден кечеге дери кюрешген
адам назму джазаргъа, орусчадан кёчюрюр-
ге заман кыалай табханы сейир тюмюдю...
Биджиланы Асхат, 1925 - чи джылда Ком-
мунист партиягъа кириб, таза джюреги бла,
тюз иннети бла, билимин, пахмусун, зама-
ны аямай, халкына, суйген Ата джуртуна
тюз кыуллукъ этгенди.

Асхат школ сабийлеге биринчи китабла
джазыб башлагъагъында, алагъа керекли бол-
гъан: хауаны, заманны, джерни, джашауну,
эркинликни, урунууну юслеринден таб, ариу
тил бла назмула, аланы билимлерин, ангълар-
ын ёсдюрге, кенгертирге болушхан, джа-
нгы, джарыкъ джашаугъа айландыргъан, кёз-
лерин ачхан сейирлик хапарчыкыла джаз-
гъанды. Ол хапарчыкыла алжын джыйы-
лыб бошамагъандыла. Аны кысыха джууукъ-
лары, танышлары, илму-излем институт, джа
зучулары союзу, издательство аланы излеб
табаргъа, джыяргъа, бир китаб этиб чыгъа-
рыргъа борчлудула. Асхатха дери къарачай-
да сабийлеге деб джазгъан джазылчу болма-
гъанды.

Къарачай школлада окъуб, уллайгъан
адамланы ичинде Биджиланы Асхатны «Кам-
сык», «Къач», «Къыш», «Джаз», «Боран»
«Къумурсхала», «Билчи, кыйсы заманды?»,
дагъыда башхаларын азбар билмеген хазна
табылмаз.

«Тау артындан джылтыраб,
Кюн башлагъа тийгенди.
Къарлы тау да башына
Алтын джабыуун ийгенди.

Эртден чыкъны ханслада
Кюн таякъ кыурутады,
Гокка ханс да башчыгъын
Силкиб, ёрге тутады», —

быллай таб сёзле бла джазылгъан назмуну биринчи, экинчи класслада сабийле, эки-юч кере окъугъанлай, азбар этиб къоя эдиле. Назмуну назму этген таб, ариу, кесгин айтылгъан магъаналы сёзлеридиле. Суратлаб, кёзюнге кёргюзе билиуюдю. Аны Асхат кимден да иги ангылай эди.

Асхатны уллу пахмусу орус тилден къарачайчагъа кёчюрюуде толусу бла ачылгъанды. Ол кёчюрген «Боранбилгич», «Илячинни джыры», «Жъабыр тегенечи», «Ибилис», «Капитанны кыызчыгъы», «Тюлкю бла къаргъа», дагъыда башкала Асхатны сейирлик пахмусун, кёчюрюу иште аны тюз джол бла баргъанын кёргюзгендиле. Ол кёчюргенле орус тилде къалай таб, ариу джазылгъан эселе, къарачайча да алайдыла, чыртда орусчасындан кем тюлдюле, деген джангыллыкъ тюлдю. Магъананы теренлиги, тилни байлыгъы, тынч окъулгъаны толусу бла сакъланды. Асхат сёзю сёз бла кёчюрюб къоюугъа къаршчы болгъанды. Къыйын болса да, анда айтылгъан магъананы къарачайча эм таб, эм кесгин чыгъаргъан сёзлени излеб таба билгенди. Орусчасын орусула суюб окъугъанча, къарачайчасын да къарачайлыла алай суюб окъурча этерге излегенди. Асхат ол муратына толу джетгенин барыбыз да кёребиз.

Крыловдан кёчюрюлген «Тюлкю бла Къаргъа» деген басняда айтылгъаннга кёре, терекге къонуб тургъан къаргъаны ауузунда эт кесекчикни эслегенинде, тюбюнде тюлкю, аны андан сыйырыр муратда, ауузун бир ачса, эти тюшер эди деб, тели къаргъаны кемсиз махтаб тебрейди.

«Кёб джерледе айландым,
Чегетледе, таулада,
Сенден ариу кёрмедим
Не къузгъунда, къаргъада.

Аякъларынг, ёшюнюнг,
Къанатларынг къаралыб,

Эки кёзюм кьалды да
Сен ариугъа аралыб,

Сюйюмюнгден тоймайма,
Нюр чачылад кёзюнгден,
Бир тауушчукъ эштге эдим,
Булбул кибик сёзюнгден».

Бу махтауну эшитген кьаргъа, кьууаннгандан «кьакъ-кьакъ» дейме деб, ауузундан эт кесегин тюшюргенди. Бу тизгинле тынч, кеслери алларына тёнгереб баргъан сёзледен кьуралгъандыла. Таблыкълары уа . . . Ариу-лукълары уа? . . .

М. Горький «Боранбилгичин», тышындан кьарау бла, назму джорукъгъа келишдириб джазмагъанды. Асхат а аны назму халгъа да салгъанды. Аны орусчасын да, кьарачайчасын да бирча ангылагъан адам окъуса, магъаналары, суратлау кючлери бла да бири биринден узакъ кетмегенлерин кёрлюкдю. Революцияны ал башланнганын суратлагъан сёзлерин Асхат ма былай таб кёчюргенди.

Джел кьобханды,
Боран джетед!
Дуняны боран элтед!
Боран элтед!
Боранбилгич, аны ючюн
Истемейин, кёкде эркин
Элияны ичи бла
Ары-бери джырыб ётед.
Кюн аманны андан да бек
Бокъланырын талпыб, кюсеб,
Боранбилгич чыдамайын
Ётгюр-ётгюр, ачы-ачы
Таууш этед!»

Былагъа башха тилден кёчюрюлген сёзледиле деб айтыргъа кимни кьолундан келликиди . . . Быллай назмугъа ёлюм джокъду. М. Горький кеси сау болуб, бу кёчюрюлгенлени окъуса, Асхатха, эшта, «Аперим!» дерик болур эди.

Асхат кѣуру Пушкинни, Крыловну, неда
Лермонтовнукѣулары кѣчюрюге тюзел-
генди дерге кѣйиынды, не ючюн десенг, ол
джюреги суююб алгъан затын, кимники бол-
са да, ариу, деменгили, кесгин кѣчюре бил-
генди. Лермонтовну «Демон» деген поэмасы
кѣчюрюлюрге тынчды деб киши да айтал-
лыкъ тюлдю. Ол аз сѣз бла терен магъана бе-
риб, болгъан, айтылгъан затны кѣзюнге
кюзгю этиб кѣргюзе билгенди.

Асхат болмаса, кѣрачай литературада,
базыб, аны кѣчюреме деб кѣрген болмагъан-
ды. Кѣалай кѣчюргенин сынар ючюн, гюр-
джю кѣзыны суратлагъан джерине кѣа-
райыкъ.

«Ант этеме кече арада
Чыкыгъан Темиркѣзакъ бла,
Эртден-интир тау башлада
Кѣызаргъан кюн таякъ бла:
Ёмюрюнде бир кѣаджар шах,
Дуния башында бир патчах
Андан ариу кѣыз кѣрмегенд,
Аллай кѣзыны убба этмегенд.
Гареминде джангыз ханны
Суу чачыучу бир фонтаны
Кюн иссиде эркелетиб,
Богъагъына бютеу джетиб,
Джуумагъанды аллай санны . . .»

Бу назмуну кѣчюргенине сѣз табхан кѣйи-
ынды. Асхат сѣзню сѣз бла кѣчюреме деб,
магъанасын мутхузлаугъа, аздырыугъа разы
болмагъанын айтыучан эди.

Асхат тилге, сѣзлеге джан сала биле
эди. Ол сѣзге усталыкъ, ишин де-
менгли тындыра билиудю. Сѣз суюдюрген
да этеди, кюйдюрген да этеди. Кѣайда, кѣай-
сы сѣзню таб келлигин, хар сѣзню орну кѣа-
лайда болгъанын джазыучу кеси толду ангы-
лаялмай эсе, ол алкъын керти джазыучу тюл-

дю. Чалкыны табмай, анга джаныу эте, дюрюню тарта билмеген чалкычы — ол бичен чалаллыкть тюлдю. Тилни кесгин билмеген адам, не улуу билимли, таб, пахмусу бар эсе да, адамла суююб окъурча къалай джазалыр! . .

Магъанасыны теренлиги ючюн, тилини ариулугъу ючюн Асхат Аппаланы Хасанны «Къара кюбюрюн» бек джарата эди. Орус тилден къарачайчагъа кёчюрюуде Биджиланы Асхатны джоругъу, аны сынамы бюгюннгю джазыучулагъа, артыкъ да джаш адамлагъа — кёчюрюучюлеге ашхы юлгю болургъа тыйыншлыды. Асхатны «Къыш», «Сюрюучюле», «Бешик джыр» деген назмуларын О. Колычев орусчагъа кёчюрюб басмалагъанды.

Асхатны эки джашы болгъанды. Тамадасы Энвер Сталинградда фашист аскерле бла сермешуде ёлгенди. Гитчеси Рустам алимди. Эртдеден бери Сибирде ишлейди. Асхат кеси Москвада Къарачай-Черкес областны халкъларыны литература бла искусстволарын кёргюзген кюнледе (1957 джыл) мындан баргъан джырчылагъа, тепсеучюлеге, джазучулагъа, артистлеге къууаныб тюбеген эди. Ол Къарачайдан хаман къайтарыб хапар сора эди. Джангы ишленнген эллени, джангы курортланы ёсгенлерин, миллетлени къарнаш шохлукъларына, джаш пахмулу джазыучула, джырлаучула чыккыгъанларына къууаннгандан, ышарыб тынгылай эди. Биджиланы Асхат ол кюнледе, анасындан джангы туугъанча джарыб, чамы, накъырдысы бла бизни сейирсиндире эди. Лермонтовну «Ибилис» деген поэмасын толусу бла кёчюрмегенди. 35 башы болгъан поэманы джангыз алтысын кёчюргенди. 1958-чи Январда Москвада, «къалгъанын да кёчюр, халкынгга ол сени өм улуу саугъанг боллукъду» — дегеникде, башын булгъаб, ууакъ ышара- «Айхай, заман табмайма. Хар кюнде джашауларындан умут юзюб тургъан беш-алты ауругъан адамны келтире-

диле. Аланы сау этер ючюн, кёб кюреширге керекди. Алай болса да мени джюрегими эзген не затды десенг, аланы аналары, сабийлери келиб: «Бир мадар эт, ауругъаныбызны джашауу сени кёолунгдады...» — деб мыдах кёзлеринден акъгъан джыламукъладыла» — деб, терен ахсыннган эди. Дагъыда бир кесекден: «Кёрейим, къарыууму аямаз-ма», — деген эди.

Асхат ана тилин, халкъны ашхы затларын, адеблиликни, намысны, тиширыуну хатерин керюуню бек джарата эди.

Асхатны джюрегин, аны муратын билирге болушур деб, 1958 джыл 26-чы январда меннге ийген письмосуну бир кесегин айтайым:

«...Къарачай тилде альманах чыгъамыды? Чыгъа эсе, меннге аладан юч-тёртюн иеригизни тилейме. Сизде чыкъгъан китабланы окъургъа барысындан да бек ашыгъама. Бизни литературабыз алкъын джашды, керти джараулу китабларыбыз аздыла. Мен А. Пушкинни «Капитанны къызчыгъы» деген повестин, «Къабыр тегенечи» деген хапарын къарачай тилге эртде огъуна кёчюрген эдим. Мадар болуб, ала басмалансала, окъуучулагъа хайырлары боллукъ эди. Издательство аны тыйыншлы кёрсе, меннге билдирлигизни тилейме. Барындан да суйгеним, мени анда-мында назмучукъларымы, орусчадан кёчюргенлерими, хапарчыкъларымы джыйыб, китабчыкъ этерге мадар табылса эди. Быйыл Къарачайгъа барыб, мен танымагъан джаш джазычуларыбыз бла, эски тенглерим бла да тюбеширге мурат этеме. «Демонну» къалгъанын да аз-аз кёчюрюрге кюрешеме. Къыйынды, алай а кёчюрюрге керекди. Мени Къарачай-Черкес областым джашасын!

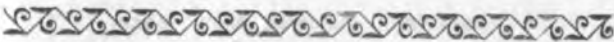
Асхат».

Бу письмону джазгъандан сора Асхат юч айдан (3-чю майда) Москвада джюрек ауруудан ауушханды. Асхатны «Мцырини» кёчюрюрге, ашхы юйдегилени юсюнден роман джазаргъа мураты бар эди...

«Поэт болмасанг да, хата джокъду, адам болургъа уа борчлуса!» деген керти сёзлеге джазыучула Асхатча тюз болургъа керекбиз.

Асхат — коммунист, алим, белгили поэт, пахмулу устаз, орус тилден сейирлик кёчюрючю болгъанды. Аны болуму, адамлыгъы, таб башха усталыкъларын унутдуруча, ашхы эдиле. Кеси тилегенча, аны назмулары, орусчадан кёчюрюлгенлери бирге джыйылыб, китаб болуб экинчи кере чыгъадыла.

Хубийланы Осман.

КЪАРНАШЛА

Биз тюз туугъан къарнашлабыз, —
Сен сабанчы, мен ишчи,
Экибизни къучагъыбыз
Ташдан, темирден кючлю.

Къарнаш, мен темир ишлейме,
Сен а сабан сюресе,
Муратыбыз бир болгъанын
Кесинг ариу билесе.

Джер къазыб, темир чыгъарыб,
Тёшге салыб тюеме,
Андан черкес агъач, чалкъы
Этиб, сеннге иеме.

Черкес агъач бла тюзледе
Бачха, сабан сюресе;
Сен да меннге аны орнуна
Ун, бышлакъ, джау иесе.

Бизни хыртды къолларыбыз
Бютеу къалмай берчлиди.
Джюрегибиз сууумагъанды,
Залимлеге дертлиди.

Залимлик джетген кюн, алан,
Бир-бирибизни тутарбыз.
Джети башлы сарыубекни
Биз башларын бутарбыз.

Биз тюз туугъан къарнашлабыз,—
Сен сабанчы, мен ишчи.
Экибизни къучагъыбыз
Ташдан, темирден кючлю.

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛ

Большевикле келгенлей,
Бизге эркинлик бердиле,
Тилибизде окъурча
Энди кюнле келдиле.

Тилибизде окъургъа,
Джазургъа юренейик,
Ууакъ-ууакъ барысын
Окъууланы билейик.

ДЖАЗ БАШЫ

Къыш кетди,
Джаз джетди,
Биченликле кёгердиле;
Суу къобду,
Терек джортду,
Чегетле да кийиндиле,
Кёк ариуд,
Булутсузд,
Кюн да джерни джылытады,
Къыш ханны —
Акъ къарны
Джер юсюнден къурутады.

Д Ж А З

Джашил атына миниб,
Къышны сюрюб бизге келди,
Къуу-шуу болуб тургъан джерге
Ариу тукъум сыфат берди.

Джерни юсюне чирчик-чирчик
Кём-кём гяхиник чыкъды.
Къымыжа терек да бютеу
Тюз тюбуне деричи чакъды.

Чалман ичинде къозула,
Тюй бюртюкча, тегюлдюле,
Улакъчыкъла джаргамладан
Шын-шын туруб секирдиле.

Къобан суу да къабчыгъыны
Къабыргъасын тешиб чыкъды,
Къыш да, джаздан къоркъуб, къачыб,
Терен джары барыб букъду.

КЪУМУРСХА

Къыш узуну джер тюбюнде
Къарангы тешик ичинде
Тура-тура безгенбиз,
Энди уа биз джаз келгенин,
Джылтыратыб кюн тийгенин
Кёб болмай билгенбиз.
«Эй, тышына —
Джер башына,
Кюн жарыкыгъа,
Чыгъарыкыгъа
Эртде заман болгъанды.
Биз ишлейик,
Кюрешейик,
Джазыбызны,
Джайыбызны
Боппа-бош ашырмайыкъ.
Ишлемеген,
Кюрешмеген,
Джукъ тишлемез,
«Тойдум» демез,
Бош олтуруб турмайыкъ.

БАЛ ЧИБИН

Джазгъы кюнле
Джылы болуб,
Тюзле гокка
Хансдаң толуб,
Дуния къууат алгъанды.
Бал чибин да
Аны билиб,
Джерде гокка
Хансла кёрюб,
Четенинден чыкъгъанды,
«Заман болду,
Мен учайым,
Гокка хансха
Терк къонайым,
Джан аямай,
Бал джыяйым,
Четенимә
Къотарайым.
Къачха дерн
Алай эте,
Балны ууакъ-
Ууакъ элте,
Четеними
Толтурурма,
Этерими
Этиб бошаб,
Джыйгъанымы
Мен къыш ашаб
Тынчлыкълы олтурурма.

* * *

Тёрт джолоучу хар заманда
Бир-бири ызындан баралла,
Бир-бирлерин джетөлмейин,
Алай джюрюб туралла.

БИЛЧИ, КЪАЙСЫ ЗАМАНДЫ?

Къар къуруду, джер ачылды,
Кёк кюкюреб, суу чачылды,
Кюн къыздырыб, джер юсюне
Джап-джашил кырдык джайылды.

Чалманлада кёзу, улакъ
«Май-май этиб макъыралла.
Аналарын, эмер ючюн,
Келигиз деб чакъыралла.

Сабанчы да, джерни къазыб:
«О-обах, о-онг къайт» деб барады.
Гардош салыб, урлукъ чачыб,
Битерине къууанады.

БЕЛЛЯУ

Боран, кѣобуб, боранлаб,
Юй оджакѣда сарнайды.
Ана да, джашын бѣлеб,
Былай айтыб джырлайды:

— Тынчы, боран, улума,
Сен тюз оджакѣ тешике,
Балам кѣалкѣыб турады
Отджагѣада бешике.

Тынмай эсенг, боран, сен
Баламы уятаса,
Кючден тынчайгѣанем мен,
Тынчлыгѣымы бузаса.

КАМСЫК

Уууртунгда, аначыгъым,
Нек бард сени чунгурчугъунг?

Кишиуну нек джокъду кьоллары,
Не ючюн барды аякълары?

Нек битмейле конфетчикле
Юй аллында терекчикде?

Къанатлычыкъ нек учады?
Гогуш джюнню нек чачады?

Макъачыкъ нек хурулдайды?
Джастыкъсыз къалай джукълайды?

«Мени джашым кылыкъсызд да,
Аны тили киритсизд да,

Бары былай аны ючюндю,
Не кесек да этилмейди».

ИЙНЕЧИК

Ийнечик ёхтемленеед,
Мен кючлюлей туугъанма деб,
Джетген джеринден ётеед,
Мени бир зат да тыймаз деб.

Мен бир затдан да къоркъмайма,
Башмакъ болсун, чурукъ болсун,
Кюушеннгеними бузмайма,
Къат-къат чарыкъ сырыу болсун.

Ийне, алай айта келиб,
Къатхан териге чанчылды.
Джигитме деб ёхтемлениб,
Тюз белинден къыркъылды.

КЕРТИ СЕЗ

Иги кьойчу чабырын
Тюз тешгенлей тындырыр.
Аман кьойчу кьойларын
Джанлылагъа кьырдырыр.

АНА ТИЛ

Патчах оноу ана тилде
Миллетлени окъутмаед,
Уюб тургъан халкъны ичинде
Джахилликни къурутмаед.

Ууакъ халкъла бара элле
Абынганлай, сюрюнгенлей,
Тутмакълыкъда джашай элле,
Къыйналыб, төрт бюгюлгенлей.

Кенгеш оноу ана тилде
Миллетлеге тенглик берди,
Кеси тилинде хар кимге
Окъур кибик кюнле келди.

Ана тилде биз, къаджыкъмай,
Окъуу, билим алабыз,
Ленин этген джолдан таймай,
Коммунизмге барабыз.

КЮН

Тау артындан джылтыраб
Кюн башлагъа тийгенди.
Къарлы тау да башына
Алтын джабыу кийгенди.

Кюн бетни кюн энишге
Кириш тутуб келеди,
Кёлекке да аллында
Ууакъ-ууакъ энеди.

Эртден чыкъны ханслада
Кюн таякъ къурутады,
Гокка ханс да башчыгъын
Силкиб, ёрге тутады.

Ууакъ-ууакъ тие, кюн
Ёзенлеге эннгенди,
Элибизни джарытыб,
Ариу къууат бергенди.

КЪАЧ

Кюнле кысхаргъандыла,
Сыртланы кыырау кыакъгъанды,
Чегетле саргъалгъандыла,
Къышлыкълада ханс къатханды.

Къыбылагъа кюн къачханды,
Джерни бир да джылытмайды,
Кёк чартлагъан тохтагъанды,
Джайда кибики, джангур джаумайды

Чапракъла агъадыла —
Джаланлайдыла чегетле,
Тереклени къагъадыла —
Бишиб бошайла кёгетле.

Къая эринде, джел ургъанлай,
Къатхан къаудан шууулдайды,
Чалкъычыкъ да, кёб узаймай,
Гапына къалаб бошайды.

Къачда ийнек таркъайгъанлай,
Къошда айран аз болгъанды.
Къой да джюнсюз, кымыжалай,
Къыркъма-къыркъма айланады.

Бир къошчу союмларын
Юзгерге атадыла,
Арба толу аргъышларын
Юйге алыб барадыла.

КЪЫШ

Ханс къатдырыб, джер бузлатыб,
Артха туракълай, къач кетди,
Аны ызындан, боранлатыб,
Акъмыйыкъ мычымай джетди.

Тонла кийиб, акъмыйыкъны
Хар ким аллына бардыла,
«Ой, хош келдинг, келдинг эсенг», —
Деб маллагъа аш салдыла.

«Келдинг эсе, не этейим», — деб
Джер да акъ кебинин кийди,
Къобан суу да, къапчыкъ ишлеб,
Къышха межамына кирди.

Таула да, шекер башлача,
Чыммакъ агъарыб туралла,
Кийикле да тау башындан
Ёзен ичлеге агъалла.

Ашыкъмагъыз, ууакъ-ууакъ
Боранлай, сууукъ къыш кетер,
Джап-джашил атына миниб,
Ууакъ тёртгюллей, джаз джетер.

БОРАН

Боран, буруб боранлаб,
Ёрге-энишге чабады,
Джанлы кьойну сюргенча,
Къарны сюрюб барады.

Къар да, борандан кьоркъуб,
Ышыкълагъа кыысылад.
Ууакъ-ууакъ джыйыла,
Аны арты кюрт болад.

Юйге кьонакъ болургъа
Сууукъ боран суюди,
Адам эшик ачмаса,
Эшиклени туюди.

Ол, кьонакъбайсыз кьалса,
Оджакъ, эшик сынаиды,
Тыгъырыкъда, орамда
Былай айтыб джырлайды:

«Мен боранма,
Къыш бийме,
Баш бошлукъну
Бек суюме.

Сыртды мени
Суюген джерим,
Мен джырлайма —
джарыкъды кёлюм.

Джаз тыймаса
Мени аллымы,
Сау кьоймазем
Бир кьанлымы».

ЧАНАЛА БЛА УЧУУ

Къыш терен къар джаугъанды,
Тик да кюртден толгъанды,
Къаты сокъмакъ болгъанды —
Иги болгъанды учаргъа.

Сабийлени бири къалмай,
Не арымай, не талмай,
Чаналары тургъанлай,
Кюрешелле учаргъа.

Хар ким чанасын ишлеб,
Бир-бири ызындан суйреб,
Тикни башына ёрлеб,
Барадыла учаргъа.

Учар джерлери тикди,
Секиртмеди, мийикди,
Учхан джаш—тигилликди,
Къоркъадыла башларгъа.

Къоркъсала да, сабийле
Бирге тизгинлешдиле,
Чаналагъа миндиле да
Таудан бютеу учдула;

Тикден учуб келгенлей,
Бир къауум джаш, эслемей
Джаргамдан секиргенлей,
Чаналарын къыркъдыла.

ДЖОМАКЪ

Бир сенекни юсюнде
Эки басха турады,
Эки басханы юсюнде
Тёгерек харбыз барды.

Ол харбызны аллында
Гырылдаучусу барды.
Аны тюз башчыгында
Эки терезе барды.

Тюз аланы башында
Эки тенг чегетчик барды.
Аладан ёргерекде
Бир сыйдам тала турады.

Талачыкъны баш джаны—
Къара чегет уллуду,
Дженгил-дженгил къырманг,
Ёсюб къынгыр боллукъду.

НЫЗЫ БЛА НАРАТ

Къышыбыз джокъ, джайыбыз джокъ,
Биз кёгергенлей турабыз,
Къачда биз тюрленмейин,
Джап-джашиллей къалабыз.

ЭМЕН

Мени да айры чапракъларым
Сан-санымы джабхандыла,
Къартлыгъымда балаларым
Тёрт джанымдан чыкъгъандыла.

КЪАЙЫН

Джаз келгенлей, мен чакъгъанма,
Сыргъаларымы такъгъанма.
Булчукъларым шууулдайла,
Сыргъаларым къымылдайла.

САГЪАТ

Мен заманнга джол нёгерме,
Кече-кюн тынчаймайма,
Заман тенгли айланама—
Андан артха къалмайма.

ЗАМАН ХАР КЪАЙДА ДА БИРЧА КЕЛМЕЙДИ

Бизде танг атыб, кюн тийиб,
Сабийчикле ойнасала,
Индиялы джашчыкъла уа
Юйге джукъларгъа барырла,
Бизде джукъларгъа тешинсек,
Америкада танг атар,
Анда джашчыкъ да къобуб, бетин
Джуууб, эртден азыкъ ашар.

КЪУЗГЪУН

Учуб келди да бир къузгъун
Терек бутакъгъа къонду,
Къатында бир къузгъуннга
Ол былай айтыб сорду:

Къузгъан, сен билмеймисе,
Къайда бир джукъ табарек,
Тамам ашдан ёлебиз,
Бир джукъ къайда къабарек?
Къузгъун къузгъуннга айтды:

«Бир къайгъылы болма сен,
Ашар джер билеме мен,
Джан болмагъан бир тюзде
Бир терекни тюрбюнде

Къылыч джарадан ёлюб,
Бир джигит джаш турады,
Биз бара кирмей эсек,
Чириб, зее болады».

БУ КЪАЙСЫ ЗАМАНДЫ

Терекледө
Кёгет бишер,
Джел ургъанлай,
Джерге тюшер.

Мюрзеу битген
Кенг сабанла,
Тенгиз кирик
Чайкъалырла.

Сютге мая
Кёб къуюлур.
Джау гыбыт да
Кёб урулур.

Тууар малла
Чибинлерле,
Къой сюрюуле
Иссилерле.

БАСХЫЧ

Къабыргъада тураед
Басхыч ёрге таяныб,
Баш аягъы махтаннганд
Тюб аякъгъа айланыб.

«Кенглигибиз бир ючюн,
Сенден ёрге минибме,
Кёремисе мен сенден
Нечик башма, мийикме».

Ол махтана тургъанлай,
Бир джолоучу баргъанды,
Анга ачыугъа, баш джанын
Тюб джанына бургъанды.

Махтаныргъа керек тюлдю,
Не аламат болсанг да,
Уллу кёллю сёлешме,
Не мийикде турсанг да.

ОРУС ТИЛДЕ ДЖАЗГЪАНЫ

ПЛАЧЕТ ЛЕС

(к хищническому истреблению лесов)

Над лесом факел смерти, догорая,
Трепещет, выбившись из сил,
И плачет лес, и стонет, умирая,
И смертный час его пробил.
Он плачет, гордой головой качая,
Перед убийцею-врагом;
Тот враг — свирепая злоба людская,
Вооружился мечом,
Разбил тебя тяжелою рукою,
А ты, сраженный топором,
Упал пред нею гривую густою,
У ног её ты бьешь челом!
Смирись, судьбы печальное решение!
И современный человек,
А также и двадцатый век
Враги твои. О, божие творенье!
Они не слышат твоего рыданья;
Твоя печаль чужда для них,
Твои и слезы, и страданья
Никак не могут тронуть их.
Ты долго, сотни лет стопою твердой
На склонах диких гор стоял,
Приветливо шумя, осанкой гордой
Прохожих взоры обаял.

В былые годы утренней зарею
При звуке ветра ты шумел
Иль в поздний час под дикой пеленою
Мглы заманчиво глядел.
Теперь уж ты, бледнея, умираешь
Толпою жалкой на скале,
В последний раз главою лишь качаешь,
Печаль страданья на челе.
Но смерть твоя пятном кровавым ляжет
На память жалких палачей,
Потомок со слезой на пни укажет:
«Леса здесь были, но людей
Мятежная рука со своей секирой
Решила разом их удел».

КОЛЫБЕЛЬНАЯ ПЕСНЯ

Вьюга выла, ветры пели,
Пыль алмазную крутя...
В деревянной колыбели
Мать баюкала дитя...

— Что ты, вьюга, волком воешь
В остывающей печи?..
Что ты свистом беспокоишь
Наших деток? Замолчи!

И пяти минут не будет,
Как ребенок мой вздремнул...
Я боюсь: его разбудит
Твой тяжелый трубный гул...

И опять меняй пелены...
Вот уж тысячу ночей,
Напряженных, воспаленных,
Не смыкаю я очей...

ПАСТУХИ

Едва заря обдаст румяным жаром
Глаза и каменные скулы гор,
Пастушеским веселым кашеваром
Сооружается большой костер.

И, оттрапезовав стряпней творожьей,
По горным тропам пастухи пылят.
Бузоучу гоняет в бездоржье
Коричневых с разводами телят.

Пасет овец кьойчу желтоволосый,
Стоит над миром запах молока,
И Козучу, едва просохнут росы,
Ягнят выводит в синие луга.

Кудлатое медлительное море —
Стада колеблются среди хребтов...
Я чту расплеснутые на просторе
Простые песни горных пастухов!

ЗИМА

Бодаясь, пятась, круторогой тушей
Уходит осень, прячется во тьме.
Я шлю привет с ватагой вьюг идущей
Белогрудой матери-зиме...

Мы в жарких шубах встретили морозы,
Добро пожаловать тебе, зима!
Пусть в честь твою коровы, овцы, козы
Пахучие попробуют корма...

Почуяв зиму, радуется стадо,
Охалку золотистую жуя,—
И вся земля ее приходу рада,
В овчину выраженная земля...

Встречать мороз и весело, и любо...
Деревья стынут в нежном серебре—
Оделись горы в белые скорлупы,
Застыли реки в ледяной коре...

Такой простор, что большего не надо,—
Такой невероятнейший простор.
Над вытесанными из рафинада,
Сверкающими конусами гор...

На дно ущелий по крутым отрогам
Ползет зверье и убегаем мы...
И полон мир таинственной тревоги
Под бешеным дыханием зимы...

Но потерпите... Снег сойдет по склонам...
Вселенная пробудется от сна...
И с птичьим пеньем на коне зеленом
Прискачет к нам красавица весна...

ОРУС ТИЛДЕН КЕЧЮРЮЛГЕНЛЕ

ОННГА ДЕРИ БИРЕМ-БИРЕМ

Бир джолда тюзде ачыкъ
Къачды джангыз къоянчыкъ.

Анга да бир къошулду, —
Санлары эки болду.

Энтда бир къошулду, къара!
Юч къоян къачыб бара.

Энтда бир джетди, джанла!
Тёрт болдула къоянла.

Майна энтда бир барад, —
Аны бла беш болад.

Джетди энтда бир къоян, —
Мукъут болуб алтаулан.

Чабыб энтда бир джетди, —
Энди болдула джети.

Алагъа бирни къошсакъ,
Тамам сегиз боладжакъ.

Сегиз кѡян джыйылыб,
Таш джанына сыйыныб,

Кюнде джатыб тургъанлай,
Бир кѡян, ызлай-ызлай,

Бир джанындан джетди да,
Накъырдасыз керти да

Айтды: «Сиз билемисиз,
Былайда тогъузбуз биз».

— Айхай-айхай, кертиди.
Тогъузбуз,—делле ала.
Башчылары джетди да,
Он болдула кѡянла.

«Алай эсе, аланла,
Бизни сакълаб туралла,
Къачда къобустала,
Биз бармасакъ, джауларла».

Къобустала кѡрулла,
Къалмад аладан бир джукъ,
Ненчадыла кѡянла —
Он бирлик, не бир онлукъ?

ОНБИРДЕН БИРЕМ-БИРЕМ

Он сабийчик сабанда
Мийик илкич бурууда
Тизилиб олтурдула.
Уллу кѳууанч болдула.

Ала бурууда алай
Ойнай-кюле тургъанлай,
Бири, кѳымылдайма деб,
Тюз артына джыгъылды—
Оноулан эди санлары —
Энди уа тогъуз кѳалды.
Илкич буруу сенгкилдеб,
Энтда бири кѳорады,
Ол бурууда олтуруб
Энди сегиз турады.
Аны ызындан бир сабий
Кѳоркѳуб, кеси секирди.
Сабийлени санлары
Энди кѳуру джетиди.
Сабийчик секиргенлей,
Илкич кючлю сенгкилдеб,
Бири аллына сюрюндю,
Баш энишге тигилди.
Алай бла джашчыкѳла
Алты болуб кѳалдыла.
Ол да, туруб, илкичден
Бирчигин тартыб алды.
Сора буруу юсюнде

Къуру бешеулен къалды.
Бири ёбгелеб кетди,
Къалды къуру тёртеулен.

Бирин анасы чакъырды,
Къалды илкиче ючеулен.

Бири артына томпайды,
Олтуралла экеулен.

Аланы бири тюшюб,
Къалды джангыз биреулен.

ТЮЛКЮ БЛА КЪАРГЪА

Излей кетиб бир къаргъа
Эт кесекчик табханды,
Аны къабыб ауузуна,
Бир терекге къоннганды.

Озуб баргъан бир тюлкю
Эт ийисни ангылаб,
Джыйлаб аны табаргъа
Тохтагъанды тынгылаб.

Джыйылай кетиб, тюлкючюк
Къайдагъысын эсгерди.
Къаргъачыкъны ауузунда
Эт кесекни эследи.

Джаны кетиб этчикге,
Тамам эсин ташлады,
Мурат этиб алдаргъа,
Былай айтыб башлады:

— Кёб джерледе айландым—
Чегетледе таулада,
Сенден ариу кёрмедим
Не къузгъунда, къаргъада.

Аякъларынг, ёшюнюнг,
Къанатларынг къаралыб,
Эки кёзюм къалды да
Сен ариугъа аралыб.

Къайдан чыкъдынг, сейирлик,
Бу джуртлагъа, элlege?
Сенден ариу кирмеди
Биз джашагъан джерlege.
Сюйюмюнгден тоймайма,
Нюр чачылад кёзюнгден.
Бир тауушчукъ эштге эдим
Булбул кибик сёзюнгден...

Къулакъ салыб, тынгылаб,
Тауушунга таралыб,
Джатар эдим былайда,
Кёзюм санга аралыб.

Санча къаргъа, тынгылаб, бу
махтауну эшитгенинде,
«Къакъ-къакъ»—эте, джырларгъа
ауузун ёрге ачханды,
Ауузундагъы эт кесекчик чартлаб
джерге тюшгенинде,
Эт кесекчикни тюлкючук сермеб
къабыб къачханды.

ДЖОЛОУЧУЛА БЛА ИТЛЕ

Ингир бола, орамда эки шохай,
Сёзге къызыб, хапар айта баргъанлай,
Бир джанындан бир маскечик джетгенди,
Хап-хуп этиб, элге хапар этгенди.

Олсагъатдан ит дегенинг джырылдаб
Тийреледен джоппу-джоппу джетдиле,
Тёрт джанларын алыб, юрюб, хырылдаб,
Ол экисин тамам онгсуз этдиле.

Ол заманда эки джашны бириси
Итни уругъа джерден ташны алгъанлай,
Бири айтханды: «Урмасангды игиси,
Не ючюн десенг,—итни юргенден тыймазса,
Таш атсанг, андан да бек къозгъарса.

Къой, кюрешме, кел, кетейик, тилейме,
Ит халини мен бек ариу билеме:
Ит дегенинг бары къалмай алайды,—
Джукъ айтмасанг, юре туруб, тохтайды».

Кертиси да, ала арлакъ баргъанлай,
Ууакъ-ууакъ итле тохтай башлалла.
Джаш акъырын ташны джерге салгъанлай,
Бири къалмай ол орамны ташлалла,

КАСКА БЛА КЪУМУРСХА

Каска джазыкъ, джай узуну джырлай тураб,
Къыш азыкъгъа джукъ джыймады урунуб.
Хар къаурагъа ол секириб ойнай эди,
Джашил кырдыкдан тоюб, джырлай эди.
Джыргъа къызыб, аманлыкъгъа белин байлаб,
Эс джыймады заманында артха ойлаб.
Хапарсызлай къалтыратыб, сууукъ джетди,
Къырау уруб, къышлыкъладан кырдык кетди.
Джазыкъ каска ач болуб, сууукъдан къатыб,
Ол баргъанды хоншу Къумурсхасына тартыб:
— Джай узуну джырлагъандан бошамадым,
Мен къышыма ашар азыкъ джыялмадым.
Кёзююнде азыгъын джыйгъан хоншусу—
Къарт Къумурсха былайд деди болушлусу:
— Тели Каска! Джай узуну джырладынг эсе,
Къыш узуну хайда тебсе, хайда тебсе.
Джай ишлеген—къыш токъ болур, ма менича,
Ишлемеген—ачдан ёлор, ма сенича!

АЙРЫ ЧАБАКЪ, БАЛЫКЪ, ДУУАДАКЪ

Бурун бир айры чабакъ,
Бир балыкъ, бир дууадакъ,
Мурат этиб тартаргъа,
Джегилдиле арбагъа.

Харам этиб джанларын,
Бек тер басыб санларын,
Аямайын кюрешдиле,
Боюнларын, сыртларын,
Ещюнлерин, бутларын,
Хамытха уруб тешдиле.

Кюрешгенден не келсин,
Ишни джигин табмалла,
Айрылыкъ не берсин,
Бир джанына тартмалла.

Айры чабакъ къарамай
Тюз артына джатаед,
Дууадакъ а аямай
Хаман кёкге тартаед.
Балыкъ, тёзюб болалмай,
Башын суугъа атаед.

Ким тюз, ким терс эсе да,
Айырылмай къалады.
Арба уа таб бюгюн да
Джукъгъа тебмей турады.

БОРАНБИЛГИЧ

Кёк тенгизни
Кенг тюзюню
Тюз башында
Булутланы
Джел бир джерге
Джоппу джыяд,
Булутланы
Арасында
Боранбилгич,
Элияча,
Къаралгъанлай,
Къатыб турад.
Бир кереге
Тум къанаты
Толкъунлагъа
Аз-буз джетед,
Бир кереге,
Садакъ кибик,
Атылгъанлай,
Таууш эте,
Булутлагъа
Кириб кетед.
Кёк булутла
Эшителле
Тауушунда
Болгъан уллу
Джигерликни.
Къууанчлыкъны,

Къычыргъаны:
Боран джелни
Къобарыгъын
Ачыусабды,
Ол, къарыуун
Кеси таныб,
Джюреги да
Отча джаныб,
Хорларгъа къычыргъанын
Акъ булутла
Эшителле.
Чайкала да,
Джелден къоркъуб,
Кенг тенгизни
Башы кёкдө
Джунчуйдула,
Ары-бери
Булгъаналла-
Чулгъаналла.
Джелден
Къоркъгъан
Къоркъууларына
Ыйлыкъгъандан,
Кёк тенгизге
Терен джары
Басдыргъа
Болгъандыла.
Гагарла да
Бары бютеу
Къызбайлыкъдан
Тёнгшюйдюле,
Дуния кюреш
Зауукълугъун
Билмейдиле.

Кёк чартласа,
Ала кьоркьуб
Илгенелле,
Буюгъалла,
Дыгаласдан
Джыйылалла,
Чачылалла,
Къошулалла.
Тели Пингвин
Къызбайлыкъдан
Къаяланы
Арасында
Суу ашагъан
Къырыкълада
Терен джары
Таша бугъад.
Боранбилгич
Кеси джангыз
Кенг тенгизле
Башы кёкде,
Тулпар кибики,
Къоркъмагъанлай,
Эркин учуб айланады.
Булутла да,
Къап-къаралыб,
Энишгеден-
Энишгеге
Кёк тенгизни
Юсю бла
Джоппу-джоппу
Басыналла.
Толкъунла да
Шууулдайла,
Гюрюлдейле,

Екюрелле,
Ёрге-ёрге
Элияны
Аллы бла
Чартлайдыла.
Секирелле.
Кёк джашнайды,
Кюкюрейди.
Толкъунла да,
Шыбылагъа
Эришгенден,
Кёмюклениб,
Ёрелейле,
Чёгелейле.
Джел къозгъалыб,
Толкъунланы
Къучагъына
Сермеб алыб,
Суу джагъагъа
Силдеб уруб,
Чачыратады.
Боранбилгич,
Таууш эте,
Учуб барад,
Элияча,
Кёкде таймай
Къаралгъанлай,
Бир кереге,
Садакъ кибик,
Булутланы
Тешиб ётед,
Неда къара
Къанатыны
Учу бла

Толкъунланы
Кёмюклерин
Сыйпай-сыйпай,
Чыгъа-бугъа,
Терен джары
Кириб кетед.
Деу къанатлы
Айланады,
Къундуз кибик,
Къаралгъанлай,
Бир къарасанг:
Булутланы
Тюз башында.
Бир къарасанг:
Суугъа джете,
Тубан бла
Тюз тенгизни
Арасында.
Джел сугъарад,
Булутланы
Къыппа бурад,
Кёк кюкюрейд.
Мамукъ кибик
Акъ тубанла
Юзюк-юзюк,
Бурма-бурма
Кёк тенгизге
Чардакъ болуб
Айланалла.
Кёк да чартлайд.
Элияны
Мыдах отун
Джанар-джанмаз
Тенгиз тартыб,

Сууу бла
Джукълатады,
Кёк чартласа,
Шыбыланы
От таягы
Суугъа тийиб,
Толкъунда да,
Кюзгюдеча,
Сызгъа-сызгъа
Кёрюнеди.
Джел къобханды,
Боран джетед!
Дунияны
Боран элтед!
Боран элтед!
Боранбилгич,
Аны ючюн
Истемейин,
Кёкде эркин
Элияны
Ичи бла
Ары-бери
Джырыб ётед.
Кюн аманны
Андан да бек
Бокъланырын
Талпыб-кюсеб,
Боранбилгич,
Чыдамайын,
Ётгюр-ётгюр,
Ачы-ачы
Таууш этед.

ИЛЯЧИННИ ДЖЫРЫ

Уллу тенгиз, кёксюлдюм джарыгъы юсюне тийиб, тенгиз джагъасында арыб, сылыт болуб, тутхучсуз кенг джары джайылыб, баш къагъа тургъанча тура эди.

Хыбыл тенгиз, кюмюшча джылтырай, къыбылада тейри джарыгъында, кёкню кыйырына кыйыры джете, джукъу басыб тургъанча тура эди, кёкде да, хар кибик джукъадан, алтын оюулу джудузланы джашыралмай, къанат-къанат тургъан булутланы титимлери тенгизге тийиб, кюзгюдеча кёрюне эдиле. Бир-бирде кёк тенгиз, джатаргъа джукъусураб ёшюн уруш эте тургъан, дюрген толкъунланы не шыбыр-дашханларың ангылар мурат бла ийилгенча, эниш сюремирек ийиле эди.

Норд-ост джел бюгюб къынгыр этиб тургъан чегетле бла джасанма кийиниб тургъан таула, тёппелерин джалан кёкге ёрге-ёрге тутуб, чегетледен ёргеракъ айырылыб, къатангы санларында къыбыла кечени кёксюлдюм, джылы чарсы къуршоулаб кыйылгъан эдиле.

Таула хыйсабсыз уллу сагъышлы эдиле. Аланы къара кёлеккелери тенгиз толкъунланы джашилдим, бурма джалларына уруб, юслерине къара ауларын атыб, кече джан аягъы тыннган заманда тохтамай чайкъалыб — таша тынчлыгъын бузгъан толкъунланы зор бла тохтатыргъа, тунчукъдуруб, таууш этдирмезге этгенча кёрюне эди.

«Алла-аху ак-бар!» — деб, бети кюнде къаралыб,

башы-сакъалы чал, джукъа битген Рахим деген къарт, къырым сюрюучю, аз-аз эсней эди.

Экибиз да тентгиз джагъасы къумда къаядан юзюлюб тюшюб, юсюне агъач тюк къозлаб, кёлекке басыб, кеси джангыз салкъын, мыдах тургъан бир уллу ташны джанында джата эдик. Ол ташны тентгизге айланган джанына тентгиз толкъунла келтириб, къум, хабджюк, тентгиз ханс къалаб тура эди. Ол себеден таш тентгиз бла къаяны арасында экисин бирбиринден айыргъан къум кириуге тыгъылыб тургъанча кёрюне эди. Бизни шынкъарт отубузну джарыгъы ол ташны къаягъа айланган джанын джарыта эди. Отну джилтинлери сенгкилдегени сайын, эски ташны сызгъаларына от джарыкъдан кёлеккеле чаба эдиле.

Рахим да мен да тутхан чабакъларыбызны чоюнда къайнатыб, бегене бишире эдик. Олсагъатда экибизни болумубуз да алай эди: хар зат кёзюбюзге кёзбау, сейир кёрюнюб, аланы болумларына акъылыбыз сингиб, хар затны ангыларча, алай эди. Джюрегибиз, кёлюбюз да дженгил, таза болуб, къуру бу сейир къарамны болумуна сагъыш этгенден башха ёзге затыбыз болмай тохтагъан эди.

Тентгиз толкъунла ийнакълаб, таууш эте, джагъадан тышына джайылыб, отда джылыныргъа юйюрсюннгенча, келиб-келиб ызларына саркъа эдиле. Бирбирде саулай ол суу тауушну арасында бираз эркинирек, ёхтемирек таууш эте эди, ол да не эди десенг, толкъунланы бир абаданырагъы бауурланыб, бизге джууукъ келиб, ызына саркъгъаныны тауушу эди.

Рахим, бауурундан къумгъа джатыб, сакъалын эки аязына тиреб, сагъышланыб, мутхуз тентгизге узакъ джары къараб тура эди. Аны тюклю тери бёркю джелкесине тайыб, джыйрыкълы ёре мангылайына джел да аз-аз къагъа эди. Мени анга тынгылагъаным

бла к'яалг'яанымдан хапары болмаг'яанлай, Рахим кеси аллына, тенгиз бла с'ёлешгенча, с'ёлешиб, терен саг'ышха кирген эди.

«Аллахха тюз адам джандетге барады. Аллахха, пайг'яамарг'яа к'юуллукъ этген — таб, ма бу суу к'ёмюкде болуб к'яалырг'яа да болур... Таб, сууда к'юмюш маталлы тамг'яала ала эселе да, ким билсин...» —деб кеси аллына с'ёлеше эди.

Кенгнге керилиб тург'яан к'яараууз, залим тенгиз ууакъ-ууакъ джарый эди, тау башындан джер-джерине ай таяк'яла тие эдиле. Ай энди, чачакъ башлы тау-ланы артындан чыг'ыб, аны джарыг'ыын к'юсеб, ал-лын сак'ялаб тург'яан тенгизге, тенгиз джаг'яаг'яа, бизни к'юнуш ташыбызг'яа — барысына да бютеу т'екген эди.

— Рахим! Бир таурух айтсанг а... —деб к'яартдан тиледим.

— Нек? — деб Рахим, манга бурулмай, джууаб этди.

— Сени таурухларынгы мен бир бек сюеме, —дегенимде:

— Мен сеннге билгеними айтханма, энди билмейме, — деди.

Алай кесине джалындырырг'яа айтханын билиб, даг'ыда к'яадалдым.

— Ахырда да, к'юймай эсент, мен сеннге алапат джыр айтайым, — деб Рахим разы болду.

— Мен, бурунгу к'юу джыр айтсанг, сюе эдим, — дегенимде, Рахим манга, бу джырны джырлаг'яан да этиб, хапары_н да айтды.

«Бир шугут джылан,
Мийик к'яаяг'яа
Сюркелиб чыг'ыб,
Салк'ыын ёзенде

Къыппа чулгъаныб,
Тенгизге къараб,
Джатыб тураед.

Чууакъ кёкде да
Кюн джылытаед.
Кюн бек иссиден,
Мийик таула да,
Кёкге аралыб,
Иссилай элте.

Тау тюрюнде да
Тенгиз толкунла,
Бир-бири ызындан
Къатланыб келиб,
Кёк ёшюнлерин
Къысыр къаягъа
Ура эдиле.

Ол ёзенни да
Арасын тартыб,
Шоркъа-шоркъадан
Чынгай-чачыла,
Тау къара суучукъ,
Аштыкъ-гузаба,
Тенгиз бойнуна
Саркъыб эне эд.

Суучукъ булгъаныб,
Акъ кёмюк басыб,
Бети чал болуб,
Тауну къарнындан
Боркъулдаб чыгыб,
Келиб тенгизге
Къошула эди.

Олсагъатчыкъдан —
Джылан чулгъаннган
Терен ёзеннге
Къайдан эсе да
Ауур джаралы
Бир кёк илячин,
Къанатлары да
Къан джугъу болуб,
Кёкден тюшген эд.

Ол, онгсуз болуб,
Джерге джыгъылыб,
Джанына термиле,
Къан кёкюрегин
Къысыр ташлагъа
Тёнгшюб ура эд.
Шугут джылан а,
Джюреги чыгъыб,
Артына бугъуб,
Таш джарылгъаннга
Къыппа бюкленнгенд...
Алай болса да
Ол илячинни
Джаны чыгъаргъа
Джетиб тургъанын
Къараб эслегенди.

Сора ол джылан,
Ёрге тургъанлай
Кёк илячинни
Тюз къатчыгъына
Сюркелиб барыб,
Былай айтханды:
— Ёле шойса да,

Къалайды халынг?
— Болур болгъанды,
Елюб кетгинчи, —

Деб ол, ажсыныб,
Джууаб этгенди:
— Мен дуниямда
Иги джашадым,
Джашау насыбны
Кёрдюм, сынадым.
Мен джигит кибик
Елюб барама, —
Ыхтырылмайын
Кюреше эдим.
Кёкню да кёрдюм,
Болумну билдим.
Тёрт джаныгна да
Учуб керилдим.
Ай, насыбсыз сен!

Сен, мени кибик,
Ёмюрюнгде да
Къатына барыб,
Кёкню кёрмезсе.
— Сен кёк-кёк дейсе,
Ол джап-джаланды.
Кёгюнгю меннге
Хайыры неди?..
Мен анда къалай
Джюрюялайым...
Джерде уа меннге
Эм аламатды,
Эмда джылыды,
Эмда мылыды.

Ма былай айтыб,
Ол шугут джылан
Кёк илячиннге
Джууаб бергенди,
Селеке этиб,
Уллу кюлгенди.

Сора джыланны
Кёлюне келгенд:
«Кёкде учсанг да,
Джерде сюркелиб
Сен айлансанг да,
Ахырынг бирди,
Арт джатарынг
Къара джерди.

Олсагъатчыкъдан
Батыр къанатлы,
Бу бедишлени
Былай эшитиб,
Чыдаялмайын
Къыргъый санларын
Ёргерек тигеб,
Башын кёлтюрюб,
Кёзлерин ачыб,
Уллу ёзеннге
Джити къарагъанд.

Къысыр къаяны
Джибгил тартдырыб,
Хатхусун джарыб,
Суу чыгъа эди.
Терең ёзенни
Хауасы джибгил

Эм ауур эди,
Чирик ийисден
Чыдатмай эди.

Батыр кѳанатлы
Сау заманына
Термилиб, сора
Арт кѳалгѳан кючюн
Ол саулай джыйыб,
Шугут джыланнга
Былай кѳычыргѳанд:

«Ай, медет аллах!
Сеннге ачыугѳа
Энтда мен кѳкге
Кѳуру бир кере
Бир учха эдим,
Кѳанлы джаууму
Мен кѳучагѳыма
Сермеб джыярем,
Кѳргюзюр эдим
Мен ол заманда
Кишилигими
Андан сора,
Таб, ичге эдинг
Джюрек джарамдан
Акѳгѳан кѳанымы;
Таб, андан сора
Чыгѳаргѳа эдинг
Ичимден чыкѳмай
Тургѳан джанымы.
Ай, кюрешиуню
Джарыкѳ насыбы!»
Кѳанатлы алай

Къычыргъанында,
Джыланны уллу
Сагъыш басханды,
«Таб, бир ишексиз,
Бу былай кемсиз
Этгенге кёре,
Кёкде джашагъан
Алапат, сейир
Тамаша болур».

Сора айтханды
Ол къанатлыгъа:
«Сени айтханынг
Тюз, керти эсе,
Сюркелиб келе
Кел да аллынга,
Къая эрнинден
Секириб кёрчю.
Ким билсин, сени
Эки къанатынг
Субай чархынгы
Ёрге кёлтюрюб,
Бурунча, учуб
Бериб кетсенг а!»
Джазыкъ илячин,
Эти, териси
Бютеу титирей,
Дыгалас эте,

Хыртды ташладан
Кючлю тырнакълаб,
Чынгыл къаяны
Эрнине джетиб,
Эки къанатын
Кенгине кериб,
Кёзлерин джумуб

Чынгагъан эди.
Алай болса да,
Ол секиргенлей,
Эки къанаты
Аны тёнгегин
Кёлтюрелмейин,
Боюн тюбуне
Айланыб, хаман
Бир ташдан чортлаб,
Бир ташха тие,
Эки къанатын
Ол чорт-чорт къыркъыб,
Къанат тюклери
Ыран-ыраннга
Кау-куу чачылыб,
Тенгиз ичине
Барыб тюшгенди.
Тенгиз толкъунла,
Къан кесеклерин
Олсагъат джуууб,
Акъджал кёмюкге
Сыртындан бёлеб,
Къоюнларында
Кёзюу ийнакълай,
Кёзюу къучакълай,
Тенгизге терен
Узайтхандыла.
Тенгиз толкъунла
Таймай бир кемде
Мыдах тунакы
Джагъа ташлагъа
Кенг бауурларын
Ура эдиле.
Илячинни уа

Ёлген ёлюгю
Тас болгъан эди,
Тенгиз юсюнде
Кёрюнмей эди.
Ёзенде джылан,
Къыппа чырмалыб,
Аслам заманны
Ол къанатлыны
Кёкге термиле
Джан бергенине
Сагъыш этгенди.
Къарагъан кёзню
Сукъландырыгучу
Чууакъ, кенг кёкге
Джылан тамышыб,
Къараб тургъанд да
Былай айтханды:
«Арабий, ёлген
Къанатлы анда —
Къыйыры-учу
Болмагъан кёкде—
Не кёрген болур?
Ол аны алай
Нек сюе эди?
Манга уа кёкде
Учхан хапарын
Айтыб джанымы
Нек къыя эди?
Не сезген болур
Илячин анда?..
Анда хар затны
Мен барысын да
Джангыз бир кере
Учханлайыма

Билиб кѡоярем»,—
Деб, кѣкге учуб
Кѣрюрге джылан
Таукел болгъанды.
Джылан айтханы
Кибиб этгенди.
Ол, джая кибиб,
Джуммакъ джыйылыб,
Кючюн аямай
Кѣкге чынгагъанды.
Окъа чалыуча,
Кюн джарыгъында
Джылтырагъанды.
Андан не келсин,
«Баууру бла
Сюркелирге деб
Джаратылгъан зат
Учаргъа болмаз».
Аны билмейин,
Генезир джылан,
Кѣкге секириб,
Экинчи келиб
Джити ташлагъа
Кючлю тийгенди,
Къабар къабыны
Тауусулмагъан
Кѣзюю болур,
Хата болмагъанды.
Сора, ышарыб,
Былай айтханды:
«Кѣкге учханны
Хайыры кѡуру
Бу зат кѣреме!
Кѣкден джыгъылыб

Ташлагъа тийген...
Къанатлы деген
Къалай джазыкъды!
Чырт джер джашаудан
Татыу айырмай,
Джерни юсюнде
Кечиниб болмай,
Ёмюрлеринде
Ёрге тартханлай,
Бу джалан кёкде
Айланадыла.
Андан не барды —
Ичи къуруду.
Анда кюн джарыкъ
Не кёб болса да,
Азыгъы джокъду,
Алай тутарча
Бир джери джокъду,
Сора бошуна
Нек махтаналла,
Уллу кёллю да
Неге болалла,
Бизни хиликке
Нек этедиле,
Бедиште дженгил
Нек джетедиле?
Ма былай бла
Акъылсызлыкъны
Башын джабаргъа,
Джер джашаууна
Джараусузлукъну
Бизден джашырыр
Дыгалас этиб
Этмекликлерид.

Эм хиликкелик
Эмда кюлкюлюк
Джер кѣанатлыла...
Энди аланы
Джалгѣан сѣзлерин
Мен кѣулагѣыма
Чыртда алмазма,
Бу худжу кѣкге
Мен экинчиде
Аякъ салмазма,
Хар затны ариу,
Кесгин билеме,
Кѣкню да кѣрдюм,
Аяусуз учдум,
Аны узунун,
Кенгин ауладым.
Кѣкден джыгѣылыб
Джерге тюшгенни
Ачы татыуун
Ариу сынадым.
Мен андан бери
Кеси кесиме
Артыкъсыз да бек
Эм ийнанама,
Эм ышанама.
Джерни чырт кѣрюб
Болмагѣанла,
Джерни джаулары —
Аманлыкѣ бла
Джашаб турсунла.
Ала айтханнга
Мен ийнанмазма,
Хар затны тюзюн
Кесим билirme.

Джерде туугъанма,
Джерде джашайма».
Джылан, кесине
Уллу базыныб,
Ташны юсюнде
Къыппа чырмалды.
Тенгиз джылтыраб,
Джарыкъ джана эд.
Толкъунлары да
Бир-бири ызындан
Кёк ёшюнлерин
Тенгиз джагъагъа
Ура эдиле.
Белкъау толкъунла,
Таралыб, кюйюб,
Ол къанатлыны
Кююун джырлайла,
Мийик къаяла
Суу ургъан сайын
Къалтырайдыла.
Сеийр сарынны
Эшитиб, кёк да
Кемсиз къалтырайд,
Кемсиз титирейд,
«Биз батырланы
Джигитликлерин
Джырда джырлайбыз!»
«Джашауну башы
Эм джигитлени
Ёхтемлигиди».
«Ай, джигит, батыр,
Залим Илячин!
Джауларынг бла
Къазауат этиб,

Къызыл къанынгы
Джерге төкгенсе.
Алай болса да,
Кёзюю келиб,
Джюрек къанынгы
Джерге чачылгъан
Тамчыларындан
Мутхуз джашауну
Кюнча джарытыб,
Джарыкъ джилтинле
Чачылышырла.
Кёб тукъум таукел
Джигит джюреки
Баш бошлугъуна,
Кюн джарыгъына
Ачыусатырла,
Джол джарытырла»!
«Таб, сен ёлсенг да,
Эм джигитлеге,
Эм батырлагъа
Этилген джырда
Сагъынылмайын
Джангыз къалмазса:
Баш бошлугъуна,
Джарыкъ джашаугъа
Алгъа чакъырыб,
Тишеб турурса,
Эсден таймазса —
Биз батырланы
Джигитликлерин
Джырда джырлайбиз».

Тенгизни акъсылдым джууаш кенгинде сабыр
толкъунла, шуулдаб, джагъа къумну тарай әдиле.
Мен да тенгизге узакъ джары къараб тынгылаб, са-

ггышланыб тура эдим. Ай джарыгъы суугъа тийиб, тенгизни джер-джерин акъ кюлтюмле этген эдиле...

Бизни отда чоюнчугъубуз да, ууакъ-ууакъ боркъулдаб, къайнаб башлагъан эди.

Тенгиз толкъунланы бири джангыдан ёрлеб, тышына чыгъыб, Рахимни башы тургъан джерге дже-тише эди.

— Къайры келесе? Кет! — деб, Рахим анга къолун силксе, толкъунла, аны айтханына сыйыныб, акъы-рын артларына саркъыб кете эдиле.

Мен Рахимни алай этиб толкъунланы чиркитгени-не уллу сейир-тамаша бола эдим.

Тёгерегибизде хар зат не эсе да аламат тукъум ийнакъ, сейир къуралыб эди.

Тенгиз шош эди, аны кюн иссиде джылыныб, суу-умай, къаялагъа къагъа тургъан тылпыуунда билинмей тургъан уллу джашыртын кюч таныла эди.

Кёксюлдюм къара чардакъ кёкню юсюне алтын оюулу джулдузла бла, адамны санын, джанын байлагъан, джюрегин эритген, акъылын буюкъдургъан сейир, тамаша къарамны болуму джазылыб эди.

Хар зат чырым эте эди, алай болса да джукъула-ры кемсиз сакъ эди.

Бютеу болгъан зат бусагъатчыкъдан шыкъыртсыз уяныб, таууш этиб тебрерик шойду дер киби, алай къуралыб эди. Ол тауушлада дунияны джашыртын ишлеринден хапар айтырла, аны ичин тёгерле, акъылгъа ангыларла, сингдирирле, сора экинчи, джилтинни джукълатханча, джукълатыб, тюрсюз кёкню кенгине, джанны алыб, чыгъыб кетерле, кёк-де да оюулу джулдузла аны аллына келиб, сейир тауушлу музыка бла хошкелди берирле дер киби, хар зат алай къуралгъан эди.

КЪАБЫР ТЕГЕНЕЧИ¹

Къабыр тегенечи Андриан Прохоров Москвада Басманный деген орамдан саулай юйдегиси бла джангы кѣчген джерине, Никитский орамгъа, хаб-джюклерини къалгъанчыкъларын да ёлюк ташыу-чу арбачыгъына къалаб, эки азгъын атчыгъын да джегиб, тѣртюнчю кере келиб, къайтыб кетиб тебреди.

Тюкенин джабыб, къабагъында «юй сатылады, джалгъа бериледи» деб къагъыт джабышдырыб, джаяулай джангы кѣчген джерине тебреди. Хар заманда кѣзю къараучу, бюгюн а уллу багъагъа сатыб алгъан сары юйчюкге джюреги асыры къууанмагъанына къарт къабыр тегенечи уллу сейир болду. Юрепмеген босагъасындан атлаб, кесини джангы межамына кириб, хар зат къатышыб, хапа-сапа болуб тургъанын кѣргенинде, ичинде онсегиз джыл джашагъан, хар заты джарашыб, кириш къурулуб туруучу эски юйчюгю эспине тюшюб, ол ахсынды. Ол эки къызы бла джумушчу къатынга, юйню дженгил джыймайсыз деб, къыджыраб, сора кеси да алагъа къошулуб, юй джыяргъа болушлукъ этиб тебреди. Эрлай огъуна болгъанны джарашдырдыла. Иисус пайхамбарны сураты бла кивот,²

¹ Кѣб миллетле ёлюкню тегенеге салыб асырайдыла. Къабыр тегенеле этиб, аланы сатыб тургъан адамгъа къабыр тегенечи дейдиле.

² к и в о т — христиан динни тутханла аллах суратны салыучу, алтын суугъа алыннган зат.

юй сауут джыйыучу шкаф, стол, табджан, орундукъ—арт юйде, бирерин бирер мюйюшге салыб, орунларын табдырдыла. Аш юй бла къонакъ юйде да юй иесини ишлеген затын, кереклерин салдыла: тюрлю-тюрлю ёлчели къабыр тегенеле, къара кьерге деб сатлыкъгъа этилген бёркле, ала джыйылгъан шкафла, абала, чыракъла, дагъыда аны кибик тюрлю-тюрлю керекли затла.

Юйню къабагъыны башында къолунда чырагъыны джаннган джанын энишге буруб тургъан Амурну¹ сураты салыныб, тюбюне да: «Былайда тюрлю-тюрлю боялгъан, боялмагъан къабыр тегенеле сатыладыла, алагъа тыш салынады, ала джалгъа бериледи-ле, дагъыда эски тегенеле джамаладыла»,—деб былай джазылыб къагъыт урулду. Къызла, юйню джарашдырыб бошаб, кеслерини юйлерине кирдиле, Андриал да, мекамларына тегерек айланыб, сора терезени къатына чёгюб, самовар салыгъыз, деб буюрду.

Муну окъугъан билимли адамла, сиз, Шекспир² бла Вальтер Скот³ кеслеринин китабларында джазгъан къабырчыларын, бизни бютюн бек джерсиндирир ючюн, джарыкъ, чамчы адамла этиб кёргюзгенлерин билесиз.

Биз, тюзлюкню сыйсыз этмез ючюн, тюзлюкге чюйре болмаз ючюн, аланы юлгюлерин эталлыкъ тюлбюз, тюзюн айтыргъа керекбиз: бизни къабыр тегенечибизни халиси алача болмай, кесини мыдахлыкъ, бушуулукъ ишине кёре, таб, халиси да хар заманда мугур, мыдах эди. Аны шошлугъу, суюсе,

¹ А м у р — бурун Римде суюмекликни аллахына айтхандыла.

² Ш е к с п и р — ингилиз джазыучуду.

³ В а л ь т е р С к о т — француз джазыучу.

къызлары ишсиз болуб, терезеден орамда джолоу-чулагъа къараб тургъанлай, юслерине барыб, аны ушатмай, алагъа чамланыб, аны бла болсун, неда ёлгени болуб, къыйынлыкъ тюшюб (бир-бирде уа, зауукълукъдан да) муну керекли болуб келген адамладан къол къыйыныма артыкъ ачха къалай алыр эдим деб, анга сагъышлы болуб болсун, Къабыр тегенечи хар заманда салкъын эди, мыдах эди.

Алай бла, Андриан, терезе къатында олтуруб, дже-тинчи стакан шайын да иче, биягъынлай, мыдах са-гъышлагъа батхан эди. Ол бир ыйыкъны мындан алгъа, къуллукъдан чыгъыб тургъан бригадирни¹ асырагъан заманда, джолда уллу джангур джетиб, халкъны джибитгенине сагъыш эте эди. Ол джол джангур джауб, джибитиб, муну кёб абалары джы-йырылыб, тар болуб, кюбе бёрклери къынгыр болуб, чюйюрюлюб, зее болгъан эдиле. Ол себебден бу зат-ланы терк огъуна керек боллукъларын билиб, ол са-гъышлы эди, аны уа къабыр кереклерини арты бола кетген эди, хазна джукъ къалмагъан эди. Анга тюш-ген заранны бир джылгъа джууукъну «ёледи-ёле-ди» деб къыйын ауруб тургъан Трюхина деген кюп-се къатын ауушса, аны бла джабарма, къайтарырма деб, джюреги алайгъа байланыб эди. Трюхинаны уа джатханы Москвада Разгуляй деген джерде эди, Алайы Андриан джашагъан джерге джууукъ эди. Ол себебден Трюхинаны артында къалгъан адамла-ры, муну бла сёзлери болса да, узакъ джарытыннга адам иерге эриниб, кереклилерин алагъа джууугъу-ракъда башха сатычуладан алыб къоймагъа эдиле деб, Прохоров къоркъуулу эди.

¹ Бригадир — аскер чын.

Прохоровну саггышын, ол эслемей тургъанлай, ким эсе да эшиклени юч кере къаггыб, алай бёлдю. «Кимсе?» — деб къабыр тегенечи сорду, сора эшиклени ачыо, ышара-ышара, къабыр тегенечини къатына джууукълашыб: «Сюйюмлю хоншум, кечигиз, — деб немчача чалыб, орусча сёлешди. — Немчаланы орусча чалыб сёлешгенлерине энтда кюлмей чыдааймайбыз, кечигиз, мен сизге заран болдум, тынчлыгъыгъызны буздум... Мен, сизни бла шагърей болургъа ашыгъыб, аны ючюн келгенме», — деб сёлешти. «Мен чурукъчума, мени атым, тукъумум Готлив Шульцду, джашагъаным — джолну ары джанында сизни терезегизни туурасында юйчюкдеди. Тамбла кюмюш тоюму¹ къууанчын этеме, ол себебден сен да, къызчыкъларынг да къонакъгъа келигиз, шохлукъ бла туз-дамымы кёрюгюз деб тилейме», — деди. Алай айтыб, ол къонакъгъа адебли, ушагъыулу чакъырды. Къабыр тегенечи да чурукъчугъа: олтуругъуз, шай ичигиз, деб къаты тиледи, сора, Готлив Шульц ачыкъ адам эди да, ол себебден шай ичерге олтуруб, сёзге къыздыла:

— Къалайды сизни сатыуугъуз? — деб Андриан сорду.

— Ха-ха-ха, бир алай болады, бир былай болады. Алай бек тарыгъыуум джокъду. Алай болса да мени сатлыкъ затым сеникича тюлдю, нек десенг, сау адам чурукъсуз да джашар, ёлюк а къабыр тегенесиз джашамаз, — деб сёлешди.

— Айтханынг тюппе-тюздю, алай а сау адамны чурукъ алыргъа джугъу болмаса, ол джалан аякъ джю-

¹ к ю м ю ш т о й — эр бла къатын бир юй болуб сау-эсен джашагъанлы 25 джыл джетсе, аны къууанчына той этген орус адетге айтадыла.

рўйдю, садакъачы ёлюк а къабыр тегене, таб, бошуна-
гъа алыб да къояды.

Алай бла аланы ушакълары талай заманны барды.
Сора чурукъчу, къобуб, къабыр тегенечини экинчи
кере да къонакъгъа чакъырыб, саламлашыб айырыл-
ды.

Экинчи кюнюнде туура онеки сагъат болуб, къа-
быр тегенечи да, къызлары да джангы юйню къабыр-
гъасындан чыгъыб, хоншуларына тебретиле. Андриан
Прохоровну юсюне кийген орус къабдалын, аны
къызлары Акулина бла Дарияны юслеринде европа-
лы джасанма кийимлерин, энди романчыланы адет-
лерине сыйынмай, ол адетни ташлаб, джазмай къоя-
ма. Алай болса да ол эки къызны уллу къууанч кюн-
де кийиучю сары бёркчюклерин башларына кийиб,
аякъларына да къызыл башмакъларын къаблаб бар-
гъанларын сизге эслетирге тыйыншлы кёреме.

Чурукъчуну тар мекамчыгъы къонакъдан тыкъ-
тыкълама болгъан эди. Аланы асламысы немча ре-
месленникле, аланы къатынлары, аланы шекиртлери
эдиле. Орус чиновникледен Юрко деб джангыз бир
чухонлу булочник бар эди. Аны чыны гитче болса да,
ол хозяиннга кесин ариу кёргюзтуб, аны кесине
джалынчакъ этиб, анга кесин алдыргъан эди. Поли-
цейский ол чында джыйырма бла беш джыл Пого-
рельскийни почтальону болуб, джанын-къанын ая-
май, тюз къууллукъ этиб кюрешгенди. 1812-чи джыл-
дан Наполеон алгъыннгы тахда шахарны алыб,
Москвагъа от салгъан заманда, шахар да кюйюб,
Юркону будкасы да аны бла бирге кюйген эди.

Джауну кыыстагъанлай, олсагъат аны орнуна до-
рический орден¹ маталлы акъ багъаначыкълары бла

¹ д о р и ч е с к и й о р д е н — архитектурада грек
стилни бир тюрлюсю.

кёксюлдум будка ишленнген эди, ол ишленнгенлей, биягынлай Юрко, кёолунда секирасы¹ бла, юсюнде да сермиж кюбеси бла, будкасыны къатында ары бла бери бара эди. Юрко Никитский деген къабакъны тегерегинде джашагъан намчаланы кёбюсюн таный эди, таб, аланы бир къаууму ыйых кюнден баш кюннге деричи Юркода тутулуб кече къалыб кетгенлери да бола эди.

Андриан олсагъатдан, кеч-эртде болса да мен бу адам керекли болмай къаллыкъ болмазма, деб сагъыш этиб, кёонакъла столгъа олтура тебрегенлей, барыб аны къатында чёкдю. Шульц джюйюсхан да къатыны бла, аланы Сотхен деген онджети джыл болгъан кызчыкълары да кёонакъланы биргелерине олтуруб тургъанлай, кёонакъланы да сыйлаб, джумушчу къатынга да болушлукъ эте эдиле. Сыра суу баргъанча бара эди. Юрко тёртеуленни орнуна ашай эди; Андриан да бир да анга кесин оздурмай эди. Хар сагъат сайын кёонакъла уллудан уллу сёлеше, дауур уллудан уллу болуб башлады. Сора юй иеси халкъны, тынгылагъыз, деб, тохтатыб, тышына чайыр сюртюлюб тургъан чагъыр шышаны башын ача, орусча:

— Мени огъурлу Луизамы саулугъуду! — деб кёлтюртюб айтды. Джарты шампан чагъыр кёмюкленди. Юй тамадасы алай айтыб, эки джыйырма джыл болгъан джашау тенгини-къатыныны скойюмлю бетинден уппа этди, кёонакъла да дауур-дауур этиб, огъурлу Луизаны саулугъуду, деб тартдыла. Юй тамадасы:

— Бу да скойюмлю кёонакъларымы саулугъу болсун! — деб алай айтыб, экинчи шишаны башын ач-

¹ секира — бурунгу аскерчилени балтача ишленнген сауутлары.

ды, кѣонакѣла да, рюмкаларын ичиб, анга алгъыш, сыпас этдиле. Сора кѣзыб, бир-бири ызындан: хар кѣонакѣны саулугъу ючюн ичдиле, онекиге джуужъ немча сахарны саулугъу ючюн ичдиле, мастерлени (усталаны), аланы шекиртлерини, завод цехлени саулукълары ючюн башха-башха да, биргелей да ичдиле. Андриан, кючлю ичиб, алай джарыкъ болду, кеси накъырдаракъ алгъыш айтыб, кюлдюрюб, ичирди. Сора кѣонакѣланы бири, базыкъ ётмекчи, рюмкасын кёлтюрюб:

— Биз ишлеген, биз кѣыйналгъан — саулукълары ючюн болсун, унзерер Кундлеуте!¹ — деб кѣычырды. Барысы да кѣууаныб, бу сёзю бютеу уллу ушатдыла. Сора хар ким — кийим тигиучюню — чурукъчугъа чурукъчу кийим тигиучюге, ётмекчи аланы эки-сине да, барысы да ётмекчиге, дагъыда аны кирик кѣууанч тыбырлы болдула. Юрко, бу черс бергенлени бир-бирлерине черс бериб, бир-бирлерин сыйлаб, араларында кесини хоншусуна бурулуб:

— Шохум, сен да кесинги ёлюклеринги саулукълары ючюн ич! — деб кѣычырды. Ол алай айтханлай, кѣонакѣла барысы да харх болдула, алай болса да кѣабыр тегенечини джанына тийиб, мыдах болуб, кѣашыгъ-башын тюйдю. Аны алай болгъанын адам эслемей, кѣонакѣла ичиуню бузмай бардыра эдиле. Кѣонакѣла кѣобаргъа, ингирги клиса да кѣагъылды.

Кѣонакѣланы асламысы, иги джарыкъ болуб, юйлерине кеч чачылдыла. Базыкъ ётмекчи бла, бетине кѣызыл сахтиян тыш салынганча, кѣызарыб китаб тышлаучу Юркону, экиси эки кѣолтугъундан кириб, орус нарт сёзде «Борч мадары тѣлеудю» дегенни да акъылларына алыб, аны будкачыгъына элтдиле.

¹ унзерер Кундлеуте — бизге келгенле деген сёздю.

Къабыр тегенечи юйюне эсириб, чамланыб келди:

— Кертиси да, бу не ишди? Мени ишими аланы кындан неси сыйсызды? Неси ыйлыкды? Къабыр тегенечини мурдаргъа тенгми этдиле? Бу бусурманла неге кюдюле? Сора къабыр тегенечи алагъа кюлкюлюк болубму къалгъанды? Джангы юйге кѣчгениме сый-сыр этиб, мен аланы чакъырыб сыйларма деб тура эдим да, энди уа бек да сыйларма, андан эсе мен ишлеб, мен кюрешиб тургъан ёлюклени чакъырыб, аланы сыйлагъаным кѣб да ашхыды, — деб чамланыб сѣлешди. Олсагъатда аны чурукъларын теше тургъан джумушчу къатын:

— Джюйюсхан, сен алай къалай айтаса, нелени сандырайса? Ёлюклени къонакыгъа чакъырырма дерге боламыды?! Аллаи аман затны ауузунга къалай келтиресе, табын, дууа эт, — дей, ырыслаб сѣлешди.

— Аллах бла ант этеме, таб, тамбла огъуна джыймай къоймам, — деб Андриан бекден бек кызды. Сора алай айтыб:

« Мени болушчуларым!! Мени сыйлыларым! Тамбла ингирде меннге къонакыгъа келигиз, къолумдан келген зат бла сыйларма, — деб алай айта, къабыр тегенечи, барыб орундукугъа джатыб, терк огъуна хурулдаб джукълады.

Андрианны уятханларында, алкъын танг атмагъан эди, эшик аллында къарангы эди. Трюхина деген кюпсе къатын ол кече огъуна ауушуб, аны приказчигинден Андрианнга бу хапарны билдирирге къуугъун келиб тура эди. Къабыр тегенечи къуугъунчугъа аны ючюн нохта баугъа — аракыгъа деб экишай берди, кеси да, терк огъуна кийиниб, арба тутуб, къатын ёлген джерге — Разгуляйгъа тебреди.

Келгенинде, ёлюк болгъан юйню къабагъын полиция сакълаб, кюпселе да, мыллык ийисге джыйыл-

гъан къузгъунлача, юйню аллында ары-бери бара тура эдиле, ёлюк да столда тюзетилиб, балаууз кибик, саргъалыб, тыджын тартыб тюрленмей, эрши болмай, ариу тура эди. Ёлюкню тегерегине юйдегиси, джууукълары, хоншулары басыныб эдиле. Терезеле да ачылыб, джау чыракъла джана эдиле. Попла да дууа окъуй эдиле.

Андриан сора Трюхинаны къызында туугъан, юсюнде омакъ сюртугу бла бир къюпсечикни къатына барыб, къабыр тегенечи, джау чыракъланы, кебинни, дагъыда ёлюк асыраргъа керекли къалгъан затланы да бусагъатдан хазырлаб келтирликдиле, деб айтды. Сора ёлюкню тубюн джыйгъан ол адам анга:

— Сау бол, багъасына сёлешмейме, бетинге уялгъанча этерсе, — деб, эси сагъышха кетиб, акъырын джууаб этди. Къабыр тегенечи, къууаныб:

— Бир артыкъ калек алмазма, — деб юреннген сёзюн айтыб, биягъынлай ант этиб, приказчикге да джити къараб, керек затланы бери табдырыр къайгъыда, ызына, юйюне, къайтды. Саулай кюнню ол Разгулай бла Никитский къабакъланы арасында ары бла бери' барыб, сора ингирге хар затны тындырыб, арбачысын да башына бош этиб, юйюне джаяу къайтды.

Кече ай джарыкъ кече эди. Вознесенский деген клисаны къатында аны шагърейи — биз таныгъан Юрко Андрианны таныб, ашхы кечели бол, деб таууш этиб, къаты бла озду. Кюн кеч болгъан эди. Къабыр тегенечи да юйюне джете кетген эди, сора ол, былай аллына къараб, кечегиде ким эсе да аны къабакъ эшигин ачыб, арбазгъа ташайгъанча, кёзюне алай кёрюндю. «Арабий, не зат болур экен?» — деб, Андриан сагъышлы болду.

— Энди уа мен кимге керек болдум, огъесе юйюме уру кирген болурму? Неда мени тели къызларымы

тослары джюрюй болурламы? Ким билсин, не болур? — деб, кѡабыр тегенечи кесини Юрко шохун болушлукъгѡа чакъырыргѡа тебрсенлей, экинчи да ким эсе да кѡабакъгѡа джууукълашыб, арбазгѡа киррге тебрегенлей, ызына кѡараб, юй иесини чабыб келгенин кѡрюб, тохтаб, Андрианны джетмеге кѡюуб, олсагѡатдан ючмюйюш кийиз бѡркюн башындан алды. Андрианнга аны бети шагърейча кѡрюндю, алай болса да ашыгъыш болуб, иги сынаб кѡараялмады.

— Сиз меннгеми келгенсиз, эшик аллында нек турасыз, ичгери киригиз, — деб Андриан, чабыб, джан солуу этиб келиб, анга ашыкъ-бушукъ айтды.

— Кѡайгъылы болма, марджа, кѡайгъылы болма, сен алгѡа бар, кѡонакълагѡа джол кѡргюз! — деб ол адам Андрианнга тунакы джууаб этди. Андрианны аны бла булджур заманы джокъ эди. Эшикле ачылыб эдиле. Андриан аллында, ол да ызындан басхыч бла ѡрлеб, юйню эшигине джетгенлеринде, Андрианнга юйюню ичинде адамла джюрюгенча алай кѡрюндю. «Бу не кѡара палахды!» — деб сейир болуб, бир кесек арсар болуб, сора таукел болуб, юйюню эшиклерин ачыб, ичине киргенинде, бутлары кѡалтыраб, джюреги кѡабындан чыгъыб кетерге аз кѡалды: юйню ичи ѡлюкден толуб тура эди. Ай терезеден тийиб, ѡлюклени кимини сары, кимини кѡк бетлерин, ичине кѡуруб тургѡан джаякъларын, ауузларын, джабыларакъ тургѡан мутхуз кѡзлерин, кѡатыб тургѡан джукѡа джити бурунларын джарытыб, адамны кѡлю кѡоркѡарча, эрши кѡргюзе эди. Андриан, ол ѡлюкле аны кѡолу бла асыралгѡан адамланы ѡлюклери болгѡанларын таныб, санлары титиреб, эс ташлады. Аны биргесине кирген кѡонакъны да ол джауум кюн асыралгѡан бригадир болгѡанын таныды. Ала барысы — тишируу, эркек ырыу да — кѡабыр тегенечини тѡгерегине басыныб, анга черс бериб, баш уруб, хошкелди

бериб, юсюне уллу кырылдыла, джангыз, кёб болмай ёлюб, хакъсыз бошунагъа асыралгъан бир джарлы ёлюк, кесини зыккыл кийимлерине ыйлыгъыб, кесин алгъа урмай, артда мюйюшге кыысылыб, симсиреб тура эди. Къалгъанла барысы да тыйыншлы кийиниб эдиле. Тиширыу ёлюкле башларына кечеге бёркчюкле кийиб, лентала кыысыб, эркиши чиновник ёлюкле юслерине мундирле кийиб, сакъаллары дже-тиб, кюпсе ёлюкле омакъ къапталла кийиб, алай джасаныб эдиле.

— Прохоров, кёремисе, биз барыбыз, къобуб, сен чакътыргъаннга, сеннге къонакыгъа келгенбиз, юйде къалгъанла, джукълары къалмай, саулай чириб бошалыб, келирге къолларындан келмегенледиле, алай болса да, таб, аллайладан да биреулен сени кёрюрге талпыб, кесин тыялмай келгенди, — деб бригадир саулай ёлюклени аты бла сёлешди.

Ол алай айтханлай, къуру джалан сюеклери бла бир гитче адам ёлюк халкъны арасы бла, сюеклери жыгъырдай, тыгъылыб алгъа чыгъыб, Андрианнга джууукъ кыысылды. Ёлюкню башы, къабыр тегенечи ге къараб, эрке ышара эди. Джарыкъ джашил-кызыл схарла джурунла, кетен кесекле джер-джеринде аны сюеклерине, къазыжыгъа илиннгенча, илиниб тура эдиле. Бут сюеклери да уллу ботфордлада, таш гюхну ичинде сабы жыгъырдагъанча, кымылдагъаны сайын жыгъыр-жыгъыр эте тура эди. Сора ол ёлюк, Андрианнга айланыб:

— Прохоров, сен мени таныймыса? Къуллукъдан чыгъыб тургъан гвардиячы сержантны — Петр Петрович Курилкинни унутханмыса? Сен анга 1799 джыл наратдан ишленнген эм алгъыннгы къабыр тегенени эмен тегенеди деб сатханнгы унутханмыса? — деб, ёлюк Андрианнга сюек къучагъын джайды, со-ра Андриан, болгъан кючюн джыйыб, кычырыкъ

этиб, кьо́лу бла ёлюкню артына не тюртелгенин тюрт-
дю. Петр Петрович, тентирей барыб, сора артына
аууб, сюсклери чачуу-кьучуу болдула. Ёлюклени ара-
сында, мынга разы болмай, олсагъатдан кьайгъы
чыгкьды. Ёлюкле барысы да кеслерини негерлерини
намысын-сыйын кьоруулаб, Андрианнга урушуб,
юсюне секириб, кьоркьутуб, азабын бердиле, ол на-
сыбсыз да аланы кычырыкъларындан эки кьула-
гъы бителиб, джукъ эштмей, тамам онгсуз болуб, эм
артында эс ташлаб, джугъун да билмегенлей кьалды.

Кюн кьабыр тегенечини орнуна тийиб джарытхан-
лы иги кесек заман болгъан эди; ол, уяныб, эки кё-
зюн ачыб кьарагъанында, аллында джумушчу кьа-
тынны самоварны юрюб джандырыргъа кюрешетур-
гъанын кёрдю. Андриан, тюнене болгъан затланы
эсине тюшюргенинде, кьоркьуб, санлары кьалтыра-
ды.

Трюхина, бригадир, сержант, Курилкин аны ангы-
сына аз тунакы кёрюндюле. Ол, джумушчу кьатын
аны бла сёлешиб тебегинчин тынгылаб туруб, кече
кёрген затларын анга башдан-аякъ айтды.

— Андриан Прохорович! Джаным, кьалай кёб
джукъладынг! — деб, Аксинья, юсюне кьабларгъа
халатын бере, алай айтды. — Эртденли бери сеннге
бизни хоншубуз, кийим тигиучю, келиб кетгенди,
андан сора да былайда булочник да чабыб келиб,
бюгюн приставны туугъан кюнюдю деб хапар айтыб
кетди, сен кьаты кьалкьыб тура эдинг да, сени уя-
тыргъа кёзюбюз кьыймай кьойгъан эдик, — деди
Аксинья, аны хотасын узата.

— Трюхина ёлюб, меннге адам келдими? — деб
Андриан Аксиньягъа сорду.

— Алай деген кьалай болады? Сора ол ёлгенмиди?

— Кьалай телесе! Аны асыраргъа тюнене меннге

болушлукъ этиб айланган сен тюлмю эдинг? — деб Андриан джууаб этди.

— Алай дегенинг неди? Сен шашханмы этгенсе, огъесе тюнене эсиргенинг энтда аязымагъанмыды? Тюнене ёлюк къайда асыралды? Сен саулай кюнню-кюн узуну немчалыда къууанч этиб тургъанса сора, ызынга эсириб къайтханса, къайтханлай орнунга кириб джатыб, ма бусагъатха дери джукълаб, дууагъа клисала къагъылгъанларында, алай уянганса, — деб айыртды.

— Керти айта болурму экен! — деб Андриан къууаныб сёлешди.

— Алайды, алайды, — деб джумушчу къатын джууаб этди.

— Алай эсе, къалай насыбды! Сора шай бере кир да, къызларымы да бери бир чакъыр! — деб, къабыр тегенечи къууанч тыбырлы болду.

АТЫМ

(Бир кесеги)

Биз «Н» деген джерчикде тура эдик. Аскер абычарны джашауу белгилиди. Эртденбла окъуу (юрениу), манеж, полкнун командиринде неда джууукъ трактирде кюн орта азыкъ ашау, ингирде уа чагъыр бла карт оюн. «Н» деген джерде бизге эшиги ачыкъ юй джокъ эди. Биз, бир-бирибизге джыйылыб, кесибизни мундирлерибизден башха джукъну кърмей эдик.

Кеси аскер адам болмагъанлай, биз джыйыннга джангыз бир адам кире эди. Анга джыйырма бла онбеш джыл болгъаны себебли, биз аны, къартха санаб, сыйлы кёре эдик. Ол, хар затха шагърейлиги себебли, кёб затха бизден эсе онглу эди, баш эди, андан сора да аны хар кёру салкъынлыгъы, тик халиси, ауузуну ачылыгъы бизни джаш акъылыбызгъа сингиб онглагъан эди. Ол адамны джашауун не эсе да бир тукъум бир джашыртынлыкъ аулаб эди.

Бир заманлада ол гусарлада, таб, джарашыб кёулукъ да этгенди. Алай болса да ол кёулукъдан не ючюн чыгъыб, бу джарлы джерчикде орналыб, джарлы да джашаб, мюлкюн да не ючюн джоуб, ашаб тургъанын бир адам билмей эди: хар заманда да ол джаяу джюрюй эди, юсюне эски къара габыра кие эди, алай а бизни полкубузну саулай абычарларына хар кёру таймаздан ашатыб-ичириб тура эди. Кертиди, аны кюнорта азыгъы алапат болмаса да, кёулукъдан чыкыгъан бир солдат этиб, не эки тукъум

зат, неда юч тукъум зат, бериучен эди. Бу шампан чагъырны уа баргъаны сууча эди. Аны не мюлкюн, не хайырын, не хатасын бир адам билмей эди. Бу затны анга сорургъа да бир адам баэмай эди. Анда джюрюгюн китабланы кёбюсю аскер китабла, романла эдиле. Ол китабларын окъургъа сёз айтмагъанлай бериб, ызына къайтар деб джангыз да айтмаучан эди.

Аны эм уллу иши герох атыб, юрениб кюрешиу эди. Аны юйюню къабыргъаларын окъла чанчакълаб, бал таракъча, тешик-тешик болуб кемирилген эдиле. Кёб тукъум гёрохла болмаса, ол джашагъан джарлы, гитче юйчюкню ичинде башха байлыгъы, башха рысхысы джокъ эди. Аны мараучулугъу, сауутха усталыгъы сейир, тамаша эди. Ол бизни бирибизге:

— Башында бёркюнгю юсюне кертмени сал да, аны мен гёрох бла уруб чачарма, десе, бизни полкубузда джангыз бир адам ышанмай, къоркъуб артына турмай, элтиб башын салыр эди. Биз сёлеше келген джерде дуэлни терк-терк сагъыныучан эдик; Сильвио (аны атына алай атайым) ол сёзге джангыз да къатышмаучан эди. «Джангыз дуэлде адам бла кюрешгенинг болгъанмыды», деб соргъаныкъда, «болгъанды», дегенден озуб, башха хапар айтмады. Ол тукъум сорууланы ушатмагъаны белгили эди. Бир ишексиз, ол кимни болса да сауутха усталыгъы бла бир насыбызны ёлтюрюб, анга бетине уялады деб, алай умут эте эдик. Къызбайлыгъы-заты боллукъду деб ишеклилик чыртда акъылыбызгъа-ишге келмей эди.

Батырлыжълары къуру тыш къарамындан белгили болгъан адамла боладыла.

Сора бир зат бизни уллу тамаша этди. Ол да не эди десенг, бир джолда, он абычар болуб, Сильвиогъа кюнорта азыкъгъа джыйылдыкъ. Биягъынлай, ичиу-

чюбюзча кёб ичдик; сора иги кефли болгъаныкъда, юй тамадасын карт ойнайыкъ деб кыысдыкъ. Ол карт джангыз да ойнамай эди, ойнаргъа унамай кёб да кюрешди, сора къоймагъаныкъда, эм артында столгъа салыб, картланы тартыб тебреди. Биз, аны тегерегине басыныб, оюннга кыыздыкъ. Сильвио ойнагъан заманда чырт да селешмей эди, джукъ сормай эди, сорганнга джууаб да этмей эди. Ойнай кетиб, негерины кяабханы болса, олсагъатдан борчун телей эди, не да унутмазча джаза эди. Биз аны халисин биле эдик да, кеси суйгенча этмеге къоя эдик, заран болмай эдик.

Бизни арабызда уа бизге кёб болмай кечюрюлген бир абычар бар эди. Ол абычар, эси къайры эсе да кетиб, ёчною аслам салды. Сильвио олсагъатдан, тытырны алыб, ёчною тенг этиб джазды. Ол абычар, джангылды шойду деб, аны бла даулашды. Сильвио уа, анга джууаб этмей, биягъынлай картланы тарта эди. Сора абычар, тезмей, щетканы сермеб алыб, бош джазылгъанды деб умут этгенин сюртдю. Сильвио, джукъ да айтмай, тытырны алыб, джангыдан джазды. Абычар чагъырдан, карт оюндан, негерлерини кюлкюлеринден джылыныб, ачыу болуб, джанына тийиб кутуруб, столдан багъыр джау чыракъ тюбною сермеб алыб, Сильвиогъа джиберди. Алай болса да Сильвио, бир джанына джанлай кириб, насыбха, тиймеди. Алай этгенине биз уллу джунчудукъ. Сильвио, секириб кюбуб, ачюдан бети акъ учхун болуб, эки кёзю от чагъыб:

— Джюйюсхан, мени юйюмде болгъанынг насыбынгды, аллахха шукур эт, кет бусагъат, юйден чыкъ! — деб кычырды.

Андан ары не боллугъуна бизни ишеклилигибиз джокъ эди, джангы негерибизни ёлгеннге санаб да бошагъан эдик. Абычар, терслигиме джууабха ха-

зырма, джюйюсхан, къалай суйсенг, алай, деб, олса-
гъат чыгъыб кетди.

Оюн дагъыда бир кесек такъыйкъаны барды, алай
болса да юй тамаданы къайгысы ол болмагъанын
кёрюб, бир-бир оюнну къоюб, хар ким юйюбюзге,
абычарны ол эрлей огъуна бошарыкъды деб, алай
чачылышдыкъ.

Экинчи кюнюнде Манежде, джазыкъ поручик сау-
муду экен деб, биз хапар сора тургъанлай, ол кеси
юсюбюзге салыб келди. Биз аны кесине да алай сор-
дукъ. Ол бизге, Сильвиодан алкъын бир тюрюл бир
хапар джокъду, деб джууаб этди. Алай айтханында,
биз уллу сейирсиндик. Сора биз Сильвиогъа бардыкъ,
баргъаныкъда, туз картны къабакъгъа джабышды-
рыб, эшик аллында картны атыб, атхан огъун бир-
бири юсюне уруб кюреше тура эди.

Ол, тюнене болгъан затладан джукъ да хапар айт-
май, унутханча этиб, бизни, алыучусуча, биягъын-
лай къонакъгъа алды. Юч кюн кетгенинде да, пору-
чик ёлмеген эди. Биз, сейирсиниб, Сильвио кюреш-
рик тюлмюдю? — деб сордукъ. Сильвио бир да кю-
решмей эди. Сильвио, ол абычар терслигине бираз
къайтыб, аны бла джарашхан эди.

Былай болмакълыгъы себебли джаш къауумну би-
раз Сильвиодан кёллери къалды, аны бираз учуз
этдиле. Батырлыкъны кемлигин джаш тёлю бир да
кечиб болмайды, батырлыкъ адамлыкъны эм баш
ышаныды, батырлыкъ ючюн аманлыкъ да кечилирге
керекди, деб алайгъа ийнаныбдыла. Алай болса да
ууакъ-ууакъ болгъан бары да унутулуб, Сильвио
биягъынлай джангыдан бизге башчылыкъ этиб теб-
реди. Джангыз мен анга къысха джууукъ кирелме-
дим...

ИБИЛИС

(Ю з ю к л е р и)

IV башы

Бираз арлакъ озгъанында,
Кёргенди таула арасында,
Къолан кюйюзча джайылыб,
Ырджылары айырылыб
Тургъан гюрджюлю джерлени,
Сылгъыч, мийик бусакъланы,
Ёзенлени, къулакъланы,
Таракъ таула этегинден
Саркъгъан чокъуракъ кёк сууланы,
Гокка хансны тюбюнден,
Джырлаб тургъан булбулланы.
Чырмауукъ ханс басыб тургъан
Тюбю салкъын чынарланы,
Кюн иссиден бугъуб тургъан
Дорбунлада сакъ бууланы,
Кёргенди ол чапракъланы
Шыбырдаша тургъанларын,
Джюз-минг тюрсюнлю хансланы
Солууларын алгъанларын,
Кёргенди ол тюш заманда
Булутсуз исси кюнлени,
Мылы тартыб тургъан анда
Къалын чыкълы кечелени.
Кёкде джулдуз болгъан бирча

Чыгъа, бугъа бара элле,
Гюрджю къызы кёзлерича,
Бузмагъанлай джана элле,
Ибилисге уа ол ариулукъ,
Ол сейирлик, тамашалыкъ
Дуня, къуру сууукъ зарлыкъ
Болмай, башха джукъ бермейди,
Акъылына, аны эсине,
Тюйюмчекли джюрегине
Дертден башха джукъ келмейди.

VII башы

Ант этеме кече арада
Чыкъгъан Темиркъазакъ бла,
Эртден, ингир тау башында
Къызаргъан кюн таякъ бла;
Ёмюрюнде бир къаджар шах,
Дуня башында бир патчах
Андан ариу къыз кёрмегенд.
Гареминде джангыз ханны
Суу чачыучу бир фонтаны
Кюн иссиде эркелетиб,
Богъагъына бютеу джетиб,
Джуумагъанды аллай санны.
Аллай къызы адам кёлу
Чуба бауун тешмегенди,
Эркелетиб, сырты толу
Къутас чачын эшмегенди.
Дюллю-дуня къуралгъанлы,
Ант этеме, ол маталлы,
Къыбыла джанында айыбсыз
Ёсмегенди джангыз бир къыз.

Кечигиб, ашхам заманнга,
 Атын къара кёсеу этиб,
 Гудаллада тойгъа-оюннга
 Келе эди кюеу джетиб.
 Ол сау-эсен кёб къалмайын
 Арагвагъа джете эди.
 Ашыкъгъандан чыдамайын
 Атха къамчи тёшей эди.
 Тюрлю-тюрлю саугъаладан
 Ауур джюклениб тюеле
 Келе элле аны ызындан
 Тизилиб, джолну сюркеле.
 Нохтасында хар тюени
 Къонгурауу зынгырдаед,
 Ол Синодал деген джерни
 Иесиед, уллу бай эд.
 Белибауун ол белине
 Кючлю тартыб къысхан эди,
 Къамасы, бычагъы кюнде
 Джылтыраед, джана эди.
 Къарасуут шкогу да
 Войнундаед, чухасыны¹
 Эки дженгин уруб джел да
 Тарай эди, чыркъ-чыркъны
 Окъаданед джасалгъаны,
 Эки къашы ат джерини
 Бютеу созгъан алтын эди.

¹ ч у х а — бурун, гюрджю эркишини тыш кийи-
 мини бир тюрлюсю.

Ичиндеги кёбчегини
Кёк кийикни тюгю эди.
Кёбчеги да тизилгенед
Кийик тасма тикгич бла,
Мюйюшлери тигилгенед
Алтын окъа кириш бла.
Къууушханы, ёшюнлюгю,
Джюгени, къалгъан кереги—
Бютеу бары от алтынед,
Миннген аты да ол джашны
Джигер атлы Къарабахны
Чынты сыйлы тукъумуед,
Къошбаш къулакъ, къанторуед,
Ол ат, ариу келе келиб,
Не эсе да илгенеед,
Пырх-чырх этиб, сескеклениб,
Бир джанына секиреед.
Бир ишексиз, ол аллында
Не эсе да кёрееди,
Джити-джити суу джанында
Чаууллагъа къарай эди.
Ол джол тигед, кемсиз таред,
Сол джаны чынгыл къаяед.
Онг джаны уа Арагваед,
Суу джагъасы мийик джаред,
Кеч болгъанед. Акъ тубандан
Толгъан элле тар ёзенле,
Тюзде къалмай, къонакъбайгъа
Джетер кибики тынчайыргъа,
Ышырылалла тюеле.

XIII башы

Юсюне къара тер уруб,
Бурун сюеклери туруб,
Эки къулагъын джумгъанлай,
Джалын, къуйругъун джел тарай,
Тыгъылгъандан ичин ура,
Джолну тюз арасын тартыб,
Чаба-джорта, сабыр бола,
Къызыл тору бир ат келед,
Ол бир аман хапар беред.
Ат юсюнде адам,
Джан берирге джетиб тамам,
Атны бойнуна къабланыб,
Бютеу санлары тартыныб,
Кём-кёк болуб эринлери,
Башын ары-бери ата,
Келеед, ат джерде джан тарта.
Эки кьолу ол адамны
Джюген тутханны кьойгъанды,
Джарасындан акъгъан къаны
Атны бойнун кызыартханды.
Тулпар, кече джау кьолундан
Кьутхаргъаненг сен иенги,
Алай болгъанлыкъгъа, ызындан
Джетгенди огъу тегейлини.

XIV башы

Акъ кёмюк басыб, тыгъылыб,
Гудаллагъа бир ат келгенд,

Эшик аллында джыгъылыб,
Былай джетер-джетмез ёлгенд.
Мычымайын халкъ, джамагъат
Юй аллына басынганды:
«Кимники болуб келди бу ат?
Бу адам да не адамды?»
«Къан джугъу болуб болгъаны,
Акъ учхун болуб бет къаны.
Джумулуб кёз къанатлары,
Тартышыб джаякълары,
Джан тер уруб аны бети,
Къабыр сууукъ тартыб эти,
Джюген билекге къоллары,
Ёзенгиге аякълары
Къарышханлай ёлюб тургъан,
Кимди бу джан, кимди бу джан??...
Джаш, джан бере, Гудаллагъа
Болджал кюнюне келгенди,
Саламлашмай Тамарагъа,
Джетер-джетмез ол ёлгенди.
Келгенликге уа, не келсин,
Экинчиде атха минмез,
Тамара да джылаб на этсин,
Таралгъанын эри билмез.

XV башы

Гудаллагъа бошунакъгъа
Аллах кемсиз ачыу салгъанд.
Тамара да, орундукъгъа

Бауурланыб, кёб джылагъанд.
Кёзлеринден кёз джашлары
Джуммай-джуммай тама элле,
Эринлери, джаякълары,
Отда киби́к джана элле.
Термилгенден, джаш джюреги
Къысха-къысха сенгюлдеед,
Субай битген кёкюреги
Джая киби́к лююлдеед.
Сора ол къыз джылагъандан
Эм артында бираз сёнгигенд.
Былай айтыб олсагъатдан
Къулагъына таууш келгенд:
«Бошунакъгъа джылама сен,
Аны энди джер джутханды,
Къобмаз киби́к, тюз юсюнден
Къара топракъ басханды.
Сени сарнагъан тауушунг,
Бош инджилме, анга джетмез.
Тамчы болуб джыламугъунг
Къабыр къангасындан ётмез.
Назик сабий! Бош ёкюнме,
Ол ёлгенд — тыннганд сёзю,
Кёрлюк тюлдю, бош термилме,
Джумулгъанды эки кёзю,
Терк огъунакъ ёлюк, чириб,
Тёбе-тёбе къуртдан толур,
Эти-териси титилиб,
Кёрде сан-сан, джик-джик болур.
Ёлюрге туугъан бир адам,
Таб, анга да саулай адам
Къошулса да—бу барысы
Термилгенинги багъасы
Болмаз, ийнан, билеме,

Сабырлыкъ сал, джылама сен!»
«Кёб минг джулдуз кече сайын
Кёкде бузмай джаналла,
Джолларындан аджашмайын
Ол бир кемде баралла.
Кёк кенгинде акъ булутла
Чачылыб устуккулай,
Сюрюу-сюрюу айланалла.
Сокъмакъсызлай, ызсызлай,
Джолукъсала къалсала да,
Асыу, къууанч билмейле,
Не гузаба барсала да,
Бир зат излеб сюрмейле.
Бушуу кюнде сен былагъа
Тюшюне тур, джылама,
Джер башында къайгъылагъа
Бош джанынгы къыйнама».
Акъ таулары, ёзенлени
Кюн кеч болуб къаралтханлай,
Джукъу басыб тау эллени,
Адам аягъы тыннганлай,
Къая эринде къургъакъ къаудан
Джел-къуз джетиб чайкъалгъанлай,
Кечегиде бугъуб тургъан
Чыбчыкъчыкъ эркин учханлай,
Гокка хансны кечегиде
Джюзюм терекни тюбюнде
Къалын чыкъ юсюн басханлай,
Ол къурмашча акъ чакъгъанлай,
Тёгереги кюрен тартыб
Ай тау башындан чыкъгъанлай,
Санга алтын ауун атыб

Тюрсюнюнгю джарытханлай,
Кёкню санга учуб келиб,
Тангнга деричин турурма;
Сеннге татлы джукъу бериб,
Кирпик къакъмай олтурурма.

БАШЛАРЫ

КЪАРАКЕТЛАНЫ ИССА

Джангы джашауну	
джырчысы	7
Хорладынг	14
Унутмазбыз	19
Хар къралда этерге	19
Хар къралда чанчылыр	25
Эркинликни саугъасы	28
Оюм тенгизинде джюземи	31
Сюрючюню ауузундан	37
Джумдурукъ бла джалчы	41
Колхозчуну джыры	52
Таулу кызыны тарыгъыуу	53
Кёз ач	55
Кавказ	64
Кюн тийди	68
Ана тилим	70
Колхоз джыр	73
Тауушдан	75
Ким да билир	77
Сельмаш завод	79
Нефть анасы Бакугъа	82
Ишсиз турма	84
Унутулмазса	86
Аналыкъ	88

Орус тилге кёчюрюлгенлери

Кавказ (<i>О. Колычев</i>)	. . .	90
Невеста (<i>П. Антокольский</i>)	. . .	95

Кёчюрюлгенлери

Интернационал (г и м н)	. . .	96
Бугъоуланган (<i>А. Пушкинден</i>)	. . .	98
Булут (<i>А. Пушкинден</i>)	. . .	99
Чыганлыла (поэма). Къысхар- тылыб (<i>А. Пушкинден</i>)	. . .	100

БИДЖИЛАНЫ АСХАТ

Пахмуну кючю	. . .	117
Къарнашла	. . .	127
Къарачай-малкъар тил	. . .	129
Джаз башы	. . .	130
Джаз	. . .	131
Къумурсхала	. . .	132
Бал чибин	. . .	133
Билчи, къайсы заманды?	. . .	134
Тёрт джолоучу	. . .	135
Белляу	. . .	136
Камсык	. . .	137
Ийнечик	. . .	138
Керти сёз	. . .	139
Ана тил	. . .	140
Кюн	. . .	141
Къач	. . .	142
Къыш	. . .	143
Боран	. . .	144

Чанала бла учуу	146
Джомакъ	147
Нызы бла нарат	148
Эмен	149
Къайын	150
Сагъат	150
Заман хар къайда да бирча	
келмейди	151
Къузгъун	152
Бу къайсы заманды?	153
Басхыч	154

Орус тилде джазгъаны

Плачет лет	155
----------------------	-----

Орус тилге кёчюрюлгенлери

Колыбельная песня (<i>О. Колычев</i>)	157
Пастухи (<i>О. Колычев</i>)	158
Зима (<i>О. Колычев</i>)	159

Орус тилден кёчюрюлгенле

Оннга дери бирем-бирем къошуу	161
Ондан бирем-бирем къоратыу	163
Тюлкую бла къаргъа	
(<i>И. Крыловдан</i>)	165
Джолоучула бла итле	
(<i>И. Крыловдан</i>)	167
Каска бла къумурсха	
(<i>И. Крыловдан</i>)	168
Айры чабакъ, балыкъ, дуадакъ	
(<i>И. Крыловдан</i>)	169
Боранбилгич (<i>М. Горькийден</i>)	170

Илячинни джыры	
(М. Горькийден)	176
Къабыр тегенечи	
(А. Пушкинден)	193
Атым (А. Пушкинден)	206
Ибилис (юзюкле	
М. Лермонтовдан)	210

ИБ 968

ИССА ЗАУРБЕКОВИЧ КАРАКЕТОВ

АСХАТ БАСИЯТОВИЧ БИДЖИЕВ

ДАР СВОБОДЫ

Избранное

На карачаевском языке

Редактор О. А. Хубиев

Художник Ф. И. Марков

Художественный редактор

М. П. Бертник

Тех. редактор М. Ф. Перепадя

Корректор К. А.-К. Салпагарова

Сдано в набор 16.06.80

Подписано к печати 04.12.80. ВУ 97700.

Формат 70х90¹/₃₂. Бумага тип. № 1.

Гарнитура школьная. Печать высокая.

Усл. п. л. 8,19. Уч.-изд. л. 8.

Тираж 2300 экз. Заказ № 3431.

Цена 1 руб.

Карачаево-Черкесское отделение

Ставропольского книжного

издательства

357100 Черкесск, пл. Кирова,

Дом печати

Карачаево-Черкесская

укрупненная типография

357100 Черкесск, Первомайская, 47.

К 64

Каракотов И. З. Биджиев А. Б. «Дар свободы».
Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского
книжного издательства.

224 с.

В книгу вошли избранные произведения зачинателей карачаевской советской поэзии Иссы Каракотова и Асхата Биджиева, со дня рождения которых в этом году исполняется 80 лет. Они воспевают свободу, труд, братство людей, чарующую красоту родного края, знакомят карачаевского читателя с некоторыми произведениями А. Пушкина, М. Лермонтова, И. Крылова, М. Горького.

С (кар.) 2

К 70403 — 64
К М159(03) 80

12

2383

НЫЗЫ БЛА НАРАТ

Къышыбыз джокъ, джайыбыз джокъ,
Биз кёгергенлей турабыз,
Къачда биз тюрленмейин,
Джап-джашиллей къалабыз.

ЭМЕН

Мени да айры чапракъларым
Сан-санымы джабхандыла,
Къартлыгъымда балаларым
Тёрт джанымдан чыккъандыла.